

СЕРБСКО-РОССИЙСКИЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ № 1-2 / 2026

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЕ И ИНФОРМАЦИОННОЕ ИЗДАНИЕ.

Зарегистрировано в Федеральной службе по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций (Роскомнадзор).

Рег. ПИ № ФС 77-88245 от 7 октября 2024 г.

УЧРЕДИТЕЛЬ: ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ГРУППА «ЮРИСТ»

СОДЕРЖАНИЕ

Славенко Терзич:

«Лавров — настоящий наследник дальновидной “горчаковской” дипломатии» 3

Василенко Ю.Е. Правовое регулирование фактического допуска к работе по трудовому законодательству России и Сербии: сравнительный анализ 4

Вербицкая Т.В. Сотрудничество России и Сербии в области архивного дела как основа развития диалога сторон в гуманитарной сфере 10

Обренович С. Нестабильное сотрудничество между Европой и Россией в газовом секторе — от взлета до падения 15

Терзич С. Австро-венгерский миф о «Великой Сербии» накануне Первой мировой войны 21

Томак И. «Дары смерти» политики аустерити: прекарность, подъем ультраправых и риск социального разрыва 27

Шкунов В.Н. Внутренняя и внешняя торговля Сербии в первой половине XIX в. 44

Издается 4 раза в год.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Славенко Терзич — председатель совета, академик Сербской академии наук и искусств доктор исторических наук, профессор

Владислав Гриб, академик Российской академии образования, доктор юридических наук, профессор

Елена Гуськова, академик Сербской Академии наук и искусств доктор исторических наук

Милош Кович, доктор исторических наук
Мирослав Младенович, доктор политических наук

Андрей Панарин, доктор экономических наук, доцент

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Владислав Гриб, академик Российской академии образования, заслуженный юрист Российской Федерации, доктор юридических наук, профессор

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Андрей Панарин, почётный работник сферы образования Российской Федерации, доктор экономических наук, доцент

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Денис Круглов

Редакция ИГ «Юрист»:

Лаптева Е.А., Платонова О.Ф.

Корректур: Воробьева Н.Н.

Верстка: Курукина Е.И.

Отдел распространения:

Тел.: (495) 617-18-88.

Адрес редакции/издателя:

115035, г. Москва, Космодамианская наб., д. 26/55, стр. 7. Тел./факс: (495) 953-91-08.
E-mail: avtor@lawinfo.ru

Издается при поддержке Южно-Европейского университета и Сербского научно-культурного центра ИМПЭ имени А.С. Грибоедова.

ISSN 3034-3798. Формат 170x252 мм. Печать офсетная. Физ. печ. л. 17,5. Усл. печ. л. 17,5. Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии «Национальная полиграфическая группа», 248031, г. Калуга,

ул. Светлая, д. 2. Тел.: (4842) 70-03-37

Цена свободная.

Номер подписан в печать: 15.05.2026.

Номер вышел в свет: 04.06.2026.

Полная или частичная перепечатка материалов без письменного разрешения авторов статей или редакции преследуется по закону.

SERBIAN-RUSSIAN SCIENTIFIC JOURNAL No. 1-2/2026

RESEARCH AND PRACTICE, INFORMATION JOURNAL.
REGISTERED IN THE STATE PRESS COMMITTEE. REG. PI № FC77-88245 of October 7, 2024.

FOUNDER: JURIST PUBLISHING GROUP

CONTENTS

Slavenko Terzić: Lavrov is the True Heir of the Far-sighted "Gorchakovian" Diplomacy.....	3
Yu.E. Vasilenko. Legal Regulation of Actual Admission to Work under the Labor Legislation of Russia and Serbia: A Comparative Analysis	4
T.V. Verbitskaya. Cooperation between Russia and Serbia in the Field of Archival Affairs as a Basis for the Development of Bilateral Dialogue in the Humanitarian Sphere	10
S. Obrenović. Unstable Cooperation between Europe and Russia in the Gas Sector — From Rise to Fall.....	15
S. Terzić. The Austro-Hungarian Myth of "Greater Serbia" on the Eve of the First World War.....	21
I. Tomak. "Deathly Hollows" of Austerity Policies: Precarity, the Rise of the Far-Right, and the Risk of Social Rupture	27
V.N. Shkunov. Serbia`s Domestic and Foreign Trade in the First Half of the 19th Century	44

Complete or partial reproduction of materials without prior written authors' or the editorial board's consent shall be prosecuted in accordance with law.

Published four times a year.

EDITORIAL BOARD:

Slavenko Terzić — Chairman of the Board, Academician of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Doctor of History, Professor

Vladislav Grib, Academician of the Russian Academy of Education, LL.D., Professor

Elena Gus'kova, Academician of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Doctor of History

Miloš Cović, Doctor of History

Miroslav Mladenović, Doctor of Political Science

Andrey Panarin, Doctor of Economics, Associate Professor

EDITOR IN CHIEF:

Vladislav Grib, Academician of the Russian Academy of Education, Honored Lawyer of the Russian Federation, LL.D., Professor

DEPUTY EDITOR IN CHIEF:

Andrey Panarin, Honorary Worker of Education of the Russian Federation, Doctor of Economics, Associate Professor

EXECUTIVE EDITOR:

Denis Kruglov

Editorial Staff of Jurist Publishing Group:

Lapteva E.A., Platonova O.F.

Proofreading: Vorobyova N.N.

Layout: Kurukina E.I.

Circulation Department:

Tel.: (495) 617-18-88.

Editorial Office Address:

Bldg. 7, 26/55, Kosmodamianskaya Emb., Moscow, 115035. Tel./fax: (495) 953-91-08.

E-mail: avtor@lawinfo.ru

Published with the support of the Southern European University and the Serbian Scientific and Cultural Center of the A.S. Griboyedov Moscow University.

ISSN 3034-3798. Size 170x252 mm. Offset printing. Printer's sheet 17,5. Conventional printing sheet 17,5. Circulation 100 copies.

Printed by National Polygraphic Group. Bldg. 2, street Svetlaya, Kaluga, 248031. Tel.: (4842) 70-03-37

Free market price.

Passed for printing: 15.05.2026.

Published: 04.06.2026.

Славенко Терзич: «Лавров — настоящий наследник дальновидной “горчаковской” дипломатии»

Министр иностранных дел России Сергей Лавров является настоящим наследником мудрой и дальновидной «горчаковской» дипломатии, заявил РИА «Новости» посол Сербии в России в 2013–2019 годах Славенко Терзич.

«Для меня в XIX веке особое место занимает фигура князя (министра иностранных дел Российской империи в 1856–1882 годах Александра Михайловича. — Ред.) Горчакова, которого считаю образцом хорошей, мудрой, дальновидной дипломатии. У меня сложились наилучшие отношения с российскими дипломатами во время моего пребывания в Москве. Особо хочу подчеркнуть отношения с министром Сергеем Лавровым, которого считаю настоящим наследником “горчаковской” дипломатии», — сказал Терзич, который также является авторитетным историком, академиком Сербской академии наук и искусств и иностранным членом РАН.

Он подчеркнул, что у российской дипломатии «огромная традиция, очень много великих дипломатов».

«Лавров — очень образованный, спокойный, но всегда подготовленный дипломат. Помню, что на каждую встречу он приходил со списком, где были все вопросы, которые нужно было обсудить. Считаю, что российская дипломатия имеет большую, глубокую, серьезную традицию и что она должна иметь еще большую роль в сегодняшних международных отношениях», — отметил бывший сербский посол в Москве.

Терзич также поздравил с профессиональным праздником, Днем дипломата, своих коллег в России, «всех дипломатов, бывших и нынешних».

Белград, 10 февраля — РИА Новости.

Правовое регулирование фактического допуска к работе по трудовому законодательству России и Сербии: сравнительный анализ

Василенко Юлия Евгеньевна,

аспирант кафедры трудового, экологического права и гражданского процесса юридического факультета Алтайского государственного университета
vasilenkojulia77@mail.ru

В статье проводится сравнительный анализ правового регулирования фактического допуска к работе в трудовом законодательстве Российской Федерации и Республики Сербия. Рассматриваются условия возникновения трудовых отношений при отсутствии письменного трудового договора, особенности предмета и бремени доказывания по данной категории споров. Отдельное внимание уделяется процессуальным срокам обращения в суд по спорам о признании отношений трудовыми и их оценке в судебной практике. Формулируются выводы о преимуществах и недостатках рассматриваемых моделей правового регулирования и направлениях их совершенствования.

Ключевые слова: фактический допуск к работе, трудовые отношения, признание отношений трудовыми, бремя доказывания, сроки обращения в суд, трудовое законодательство России, трудовое законодательство Сербии.

Legal Regulation of Actual Admission to Work under the Labor Legislation of Russia and Serbia: A Comparative Analysis

Yulia E. Vasilenko

Postgraduate Student at the Department of Labor and Environmental Law and Civil Procedure of the Altai State University

This article presents a comparative analysis of the legal regulation of actual admission to work under the labor legislation of the Russian Federation and the Republic of Serbia. It examines the conditions for the emergence of labor relations in the absence of a written employment contract, as well as the specific features of the subject and burden of proof in this category of disputes. Particular attention is paid to procedural time limits for bringing claims in disputes over the recognition of labor relations and their assessment in judicial practice. Conclusions are drawn regarding the advantages and shortcomings of the examined regulatory models and possible directions for their improvement.

Keywords: actual admission to work, labor relations, recognition of labor relations, burden of proof, time limits for bringing claims, labor legislation of Russia, labor legislation of Serbia.

Фактический допуск к работе является важным институтом трудового права, обеспечивающим защиту прав работников в случаях, когда трудовые отношения возникают и функциони-

руют без надлежащего письменного оформления. В современной практике как России, так и Сербии подобные ситуации встречаются достаточно часто, что во многом связано с привле-

кательностью неофициального труда для работодателей.

В литературе отмечается, что категория «трудовой договор» в сербском законодательстве, как и в российском, обладает несколькими смысловыми значениями. Трудовой договор рассматривается как юридический факт, на основании которого возникают трудовые отношения, а также как соглашение сторон и как институт трудового права в целом¹.

Согласно части 2 ст. 67 Трудового кодекса Российской Федерации² (далее — ТК РФ), трудовой договор, не оформленный в письменной форме, считается заключенным, если работник приступил к работе с ведома или по поручению работодателя или его уполномоченного на это представителя. Однако при фактическом допущении работника к работе работодатель обязан оформить с ним трудовой договор в письменной форме не позднее трех рабочих дней со дня фактического допущения к работе, а в случае, если отношения, связанные с использованием личного труда, возникли на основании гражданско-правового договора, но впоследствии были признаны трудовыми, — не позднее трех рабочих дней со дня признания таких отношений трудовыми, если иное не установлено судом.

Согласно частям 1 и 2 ст. 32 Закона Сербии о труде, «трудовой договор должен быть заключен в письменной форме до начала выполнения работ-

ником трудовых обязанностей. В случае, если работодатель не оформляет трудовой договор в письменной форме до начала работы, считается, что между сторонами заключен трудовой договор на неопределенный срок с даты фактического начала работы»³.

Ранее в научной литературе уже обращалось внимание на наличие сходных правовых норм в ТК РФ и Законе Республики Сербия о труде⁴. В свою очередь из представленных выше норм видно, что в обеих странах законодательство признает фактический допуск к работе как основание возникновения трудовых отношений, однако подходы различаются. В России законодательство сочетает признание фактического допуска с обязанностью работодателя оформить договор в установленный срок, а также учитывает ситуации, когда гражданско-правовые отношения трансформируются в трудовые. В Сербии же нормы более жесткие в отношении момента заключения договора — письменное оформление требуется до начала работы, а при его отсутствии договор автоматически признается заключенным на неопределенный срок.

В отличие от сербского законодательства, в российской правовой норме о фактическом допуске к работе сформирован более сложный юридический состав. Для возникновения трудовых отношений требуется совокупность нескольких юридических

¹ Новикова Ю.А. Трудовой договор в законодательстве России и Сербии // Трудовое право в России и за рубежом. 2025. № 3. С. 49.

² Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 г. № 197-ФЗ (ред. от 26.12.2024) // СПС «КонсультантПлюс».

³ Labor, Labour Law Serbia. URL: <https://clck.ru/3RcdEV> (дата обращения: 04.02.2026).

⁴ См.: Бронникова М.Н. Правовые проблемы признания условий трудового договора ухудшающими положение работников по законодательству России и Сербии // Сербско-российский научный журнал. 2025. № 3–4. С. 15–20.

фактов, а именно: фактическое выполнение работником трудовой функции; допуск работника к работе; осведомленность работодателя о допуске, либо допуск по его поручению, либо осуществление допуска уполномоченным представителем⁵.

Наличие указанных юридических фактов в совокупности позволяет признать трудовые отношения возникшими даже при отсутствии письменного оформления трудового договора.

Дополнительно в ТК РФ закреплена специальная норма ст. 67.1, устанавливающая правовые последствия допуска к работе лицом, не уполномоченным работодателем. В таких случаях работодатель и его уполномоченный представитель вправе отказаться от признания трудовых отношений с лицом, фактически допущенным к работе неуполномоченным работником. Вместе с тем работодатель, в интересах которого была выполнена работа, обязан оплатить фактически отработанное время либо выполненную работу. Работник, осуществивший фактический допуск к работе без соответствующих полномочий, может быть привлечен к ответственности, включая материальную, в порядке, установленном ТК РФ и иными федеральными законами⁶.

В то же время для выявления специфики фактического допуска к рабо-

те по трудовому законодательству России и Сербии представляется необходимым обратиться к судебной практике обеих стран. Анализ судебной практики по трудовым спорам в Сербии позволяет сделать вывод о том, что отношения могут быть признаны трудовыми на основании п. 2 ст. 32 Закона о труде. Бремя доказывания наличия трудовых отношений возлагается на работника. В предмет доказывания по спорам о признании отношений трудовыми входят признаки трудовых отношений, в частности непрерывность выполнения работы, наличие заработной платы, установленного рабочего времени и иные характерные элементы. При этом сербские суды не оценивают осведомленность работодателя либо его уполномоченного представителя о допуске работника к работе как самостоятельный юридически значимый факт⁷.

Следует отметить, что в сербском законодательстве предусмотрено исключение из п. 2 ст. 32 Закона о труде. Так, статья 130 Закона «Об основах системы образования»⁸ как специальная норма исключает возможность возникновения трудовых отношений путем фактического допуска к работе без заключения трудового договора, тем самым ограничивая применение общего положения ст. 32 Закона о труде. В судебной практике подчеркивается, что указанное исключение распространяется на работников сферы образования, в отношении кото-

⁵ Рехтина И.В., Василенко Ю.Е. Безналичный денежный перевод как важный элемент доказательства наличия трудовых отношений // Банковское право. 2025. № 3. С. 66–71.

⁶ См.: Зайцева Л.В. Организационные и финансовые последствия фактического допуска к работе неуполномоченным представителем работодателя // Налоги и финансовое право. 2014. № 1. С. 72–75.

⁷ Republika Srbija Vrhovni Kasacioni Sud. URL: <https://clck.ru/3RcenA> (дата обращения: 04.02.2026).

⁸ Zakona o osnovama sistema obrazovanja. URL: <https://clck.ru/3RcnmT> (дата обращения: 04.02.2026).

рых возникновение трудовых отношений допускается исключительно в порядке и на условиях, прямо предусмотренных специальным законодательством⁹.

В Российской Федерации на уровне Постановления Пленума Верховного Суда установлена презумпция существования индивидуального трудового правоотношения¹⁰. В то же время в ряде случаев суды возлагают бремя доказывания существования трудовых отношений на работника. Например, суд может сформулировать это следующим образом: «При отсутствии надлежащим образом оформленного трудового договора бремя доказывания фактического наличия трудовых отношений, возникших в результате допущения работника к работе, лежит на самом работнике»¹¹.

Одновременно с этим, как уже отмечалось выше, предмет доказывания по спорам о признании отношений трудовыми в российской судебной практике включает не только фактический допуск к работе и признаки трудового правоотношения, но и осведомленность работодателя.

В отечественной литературе отмечается, что в ч. 2 ст. 67 ТК РФ, регулирующей правовые последствия фактического допущения к работе, выделяются две спорные позиции.

Первая касается формулировки «с ведома или по поручению», вторая — указания на «работодателя или его уполномоченного представителя»¹².

Анализ норм российского и сербского трудового законодательства позволяет сделать следующие выводы. В России для признания фактического допуска к работе необходимо учитывать несколько юридических условий: допуск «с ведома или по поручению работодателя или его уполномоченного представителя», что усложняет процесс доказывания и защищает интересы работодателя. В Сербии аналогичная норма отсутствует: трудовой договор считается заключенным с момента фактического начала работы, без оговорок об осведомленности работодателя. Это облегчает работнику задачу доказывания возникновения трудовых отношений, но одновременно создает дополнительные возможности для злоупотреблений со стороны работников.

Помимо этого, в российской правовой доктрине одним из дискуссионных вопросов остается определение сроков для признания отношений трудовыми: в частности, обсуждается момент, с которого начинает течь срок обращения в суд¹³. Отдельной критике подвергаются нормы ч. 1 ст. 392 ТК РФ, устанавливающие трехмесячный срок для обращения с иском о признании трудовых отношений,

⁹ Republika Srbija Vrhovni Kasacioni Sud. URL: <https://clck.ru/3RceqL> (дата обращения: 04.02.2026).

¹⁰ См.: пункт 21 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 29 мая 2018 г. № 15 // СПС «КонсультантПлюс»; Романовская Н.А. Бремя доказывания по спорам о признании правоотношений трудовыми // Трудовое право в России и за рубежом. 2024. № 3. С. 16–18.

¹¹ Решение Коминтерновского районного суда г. Воронежа (Воронежская область) № 2-547/2024 от 28 февраля 2024 г. по делу № 2-547/2024. URL: <https://clck.ru/3Lz8kf> (дата обращения: 11.05.2025).

¹² Бриллиантова Н.А., Алексеева Л.В. О некоторых аспектах процедуры заключения трудового договора с лесозаготовителями // Труд и социальные отношения. 2015. Т. 26. № 1. С. 145.

¹³ См.: Прасолова И.А. Сроки обращения в суд за признанием отношений, возникших на основании гражданско-правового договора, трудовыми отношениями // Хозяйство и право. 2025. № 10 (585). С. 61–70.

который, по мнению ряда исследователей, может быть недостаточным для полноценного осуществления права работника на защиту¹⁴.

В связи с чем представляется важным обратить внимание на нормы сербского законодательства, регулирующие сроки обращения в суд. Согласно общему правилу, исковая давность по индивидуальным трудовым спорам составляет 60 дней с момента, когда работнику становится известно о нарушении его прав (ст. 195 Закона о труде). Для всех денежных требований, вытекающих из трудовых отношений, установлен более длительный срок — три года с момента возникновения права на требование (ст. 196 Закона о труде). Стоит отметить, что для споров о признании трудовых отношений на неопределенный срок применяется ст. 195 Закона о труде Сербии¹⁵.

Таким образом, можно сделать вывод, что сроки, установленные ТК РФ, являются более благоприятными по сравнению с сербским законодательством, поскольку трехмесячный срок обращения в суд (ч. 1 ст. 392 ТК РФ) значительно длиннее и позволяет работнику более полно реализовать свое право на защиту, тогда как установленный в Сербии срок в 60 дней считается слишком коротким.

Однако представляется, что как трехмесячный срок в России, так и 60-дневный срок в Сербии нуждаются в увеличении. Наиболее убедительной

представляется позиция Н.В. Демидова, который отмечает, что сроки, установленные ст. 392 ТК РФ, не следует распространять на споры о признании трудовых отношений. По его мнению, трехмесячный срок для обращения в суд по данной категории дел создает риск безнаказанности работодателей, допускающих нарушения трудового законодательства. Такая временная ограниченность фактически ограничивает возможности работников по эффективной защите своих прав¹⁶.

Проведенный сравнительный анализ правового регулирования фактического допуска к работе в Российской Федерации и Республике Сербия позволяет сделать ряд обобщающих выводов. Несмотря на общую направленность норм обеих правовых систем на защиту работников, подходы законодателя к условиям возникновения трудовых отношений и процессуальным механизмам их признания существенно различаются. В целом можно констатировать, что дальнейшее совершенствование законодательства обеих стран должно быть направлено на поиск баланса между эффективной защитой прав работников и предотвращением злоупотреблений, в том числе за счет уточнения условий фактического допуска к работе и пересмотра процессуальных сроков по спорам о признании отношений трудовыми.

¹⁴ Исаенкова О.В. О современных трендах защиты трудовых прав // Школа права : сб. науч. ст. Вып. 2. Великий Новгород : Новгородский государственный университет им. Ярослава Мудрого, 2025. С. 52–58.

¹⁵ Republika Srbija Vrhovni sud. URL: <https://clck.ru/3RcnTg> (дата обращения: 04.02.2026).

¹⁶ Демидов Н.В. Сроки давности по спорам об установлении фактических трудовых отношений: необходима радикальная реформа // За права трудящихся! Гражданин как субъект трудового права: реализация и защита прав и законных интересов в условиях современных вызовов : мат. X Междунар. науч.-практич. конф. (Екатеринбург, 19 декабря 2024 г.). Екатеринбург : Уральский государственный юридический университет им. В.Ф. Яковлева, 2024. С. 43.

Литература

1. Бриллиантова Н.А. О некоторых аспектах процедуры заключения трудового договора с лесозаготовителями / Н.А. Бриллиантова, Л.В. Алексеева // Труд и социальные отношения. 2015. Т. 26. № 1. С. 142–152.
2. Бронникова М.Н. Правовые проблемы признания условий трудового договора ухудшающими положение работников по законодательству России и Сербии / М.Н. Бронникова // Сербско-российский научный журнал. 2025. № 3–4. С. 15–20. DOI: 10.18572/3034-3798-2025-3-4-15-20
3. Демидов Н.В. Сроки давности по спорам об установлении фактических трудовых отношений: необходима радикальная реформа / Н.В. Демидов // За права трудящихся! Гражданин как субъект трудового права: реализация и защита прав и законных интересов в условиях современных вызовов : материалы X Международной научно-практической конференции (Екатеринбург, 19 декабря 2024 г.) : сборник научных статей. Екатеринбург : Уральский государственный юридический университет им. В.Ф. Яковлева, 2024. С. 40–45.
4. Зайцева Л.В. Организационные и финансовые последствия фактического допуска к работе неуполномоченным представителем работодателя / Л.В. Зайцева // Налоги и финансовое право. 2014. № 1. С. 72–75.
5. Исаенкова О.В. О современных трендах защиты трудовых прав / О.В. Исаенкова // Школа права : сборник научных статей. Вып. 2 / члены редакционной коллегии: Н.А. Синькевич, М.С. Трофимова ; ответственный редактор С.И. Митина. Великий Новгород : Новгородский государственный университет им. Ярослава Мудрого, 2025. С. 52–58.
6. Новикова Ю.А. Трудовой договор в законодательстве России и Сербии / Ю.А. Новикова // Трудовое право в России и за рубежом. 2025. № 3. С. 49–51. DOI: 10.18572/2221-3295-2025-3-49-51
7. Прасолова И.А. Сроки обращения в суд за признанием отношений, возникших на основании гражданско-правового договора, трудовыми отношениями / И.А. Прасолова // Хозяйство и право. 2025. № 10 (585). С. 61–70. DOI: 10.18572/0134-2398-2025-10-61-70
8. Рехтина И.В. Безналичный денежный перевод как важный элемент доказательства наличия трудовых отношений / И.В. Рехтина, Ю.Е. Василенко // Банковское право. 2025. № 3. С. 66–71. DOI: 10.18572/1812-3945-2025-3-66-71
9. Романовская Н.А. Бремя доказывания по спорам о признании правоотношений трудовыми / Н.А. Романовская // Трудовое право в России и за рубежом. 2024. № 3. С. 16–18. DOI: 10.18572/2221-3295-2024-3-16-18

Сотрудничество России и Сербии в области архивного дела как основа развития диалога сторон в гуманитарной сфере

Вербицкая Татьяна Владимировна,

преподаватель кафедры политических наук Уральского федерального университета имени первого Президента России Б.Н. Ельцина
aquitania-17@yandex.com

Изучение исторического прошлого России и Сербии на основе обмена электронными копиями архивных документов, материалов представляется актуальной проблемой, поскольку позволит создать фундамент для укрепления отношений сторон в гуманитарной сфере (включающей такие области, как образование, наука, культура). Определено, что обмен электронными документами позволит выявлять и изучать факты, которые нуждаются в уточнении, дополнении в исторических событиях, войнах, затронувших Россию, Сербию и Балканы в целом. Установлено, что подобное сотрудничество сторон позволит создавать российско-сербские исследовательские группы, которые будут заниматься сравнением имеющихся данных об исторических событиях, и подобный обмен исследователями будет служить основой для развития культурных связей России и Сербии. В результате проведения исследования автор приходит к выводу о том, что текущее состояние и темп развития отношений России и Сербии позволят заключить соглашение о межархивном сотрудничестве в качестве первого шага к заключению соглашения о гуманитарном сотрудничестве сторон.

Ключевые слова: гуманитарное сотрудничество, исследовательская группа, исторические события, архивные материалы, диалог сторон, обмен копиями документов.

Cooperation between Russia and Serbia in the Field of Archival Affairs as a Basis for the Development of Bilateral Dialogue in the Humanitarian Sphere

Tatyana V. Verbitskaya

Lecturer of the Department of Political Science of the Ural Federal University
Named after the First President of Russia B.N. Yeltsin

Studying the historical past of Russia and Serbia through the exchange of electronic copies of archival documents and materials is a relevant issue, as it can lay the foundation for strengthening bilateral relations in the humanitarian sphere—encompassing education, science, and culture. It has been determined that exchanging electronic documents will help identify and examine historical facts requiring clarification or supplementation, particularly regarding wars and events that involved Russia, Serbia, and the Balkans as a whole. The study establishes that such cooperation can facilitate the creation of Russian-Serbian research groups dedicated to comparing existing data on historical events. This scholarly exchange will serve as a basis for enhancing cultural ties between Russia and Serbia. Based on the research, the author concludes that the current state and trajectory of Russian-Serbian relations make it feasible to sign an agreement on inter-archival cooperation as a first step toward a broader agreement on humanitarian collaboration.

Keywords: humanitarian cooperation, research group, historical events, archival materials, dialogue between parties, exchange of document copies.

История развития диалога России и Сербии насчитывает не один век, и нельзя сказать, чтобы периоды охлаж-

дений приводили к сколько-нибудь существенному ухудшению или падению динамики отношений сторон.

Судьбы наших народов тесно переплетены, что еще раз позволит подтвердить обмен архивными документами и материалами. Именно поэтому представляется, что межархивное сотрудничество России и Сербии будет служить краеугольным камнем для укрепления связей сторон в гуманитарной сфере (включая такие значимые области, как образование, наука, культура). Укрепление отношений России и Сербии становится возможным в настоящее время в условиях оттепели в международных отношениях, и в период затишья есть возможность обдумать пути усиления позиций России на Балканах, в первую очередь отношений с Сербией, которая всегда была опорой в выстраивании политического курса России в регионе. Развитие диалога будет значимым и для Сербии, находящейся в условиях постоянного давления Запада, и государство будет заинтересовано в обретении возможности для маневрирования при выстраивании внешнеполитического курса. Обратимся к вопросу межархивного сотрудничества России и Сербии.

Отметим, что ни на глобальном, ни на локальном международно-правовых уровнях не разработано понятия цифровых копий архивных документов для целей сотрудничества государств. Также отсутствует механизм межгосударственного сотрудничества в указанной сфере. Между тем исследователи соглашаются во мнении о значимости межархивного сотрудничества России и Сербии для развития отношений сторон в гуманитарной сфере¹.

¹ Артизов А. Корни и истоки в архивном измерении // Родина. 2014. № 10. С. 93–95; Галкина О.И.

Для целей сотрудничества России и Сербии цифровые копии архивных документов и материалов можно определить как предназначенную для распознавания и использования в машиночитаемом виде копию материального носителя, содержащего информацию, имеющего историческую и культурную ценность.

Межгосударственный механизм представляет собой совокупность правовых средств, направленных на обеспечение двустороннего обмена цифровыми копиями архивных документов и материалов посредством обработки с помощью технических средств, содержащих сведения, имеющие историческую и культурную ценность.

Представляются возможными поэтапный обмен электронными копиями архивных материалов по определенному событию, например русско-турецких войн по вопросам, касающимся Сербии, и создание базы электронных архивных материалов сторон. После обмена материалами и их изучения каждой из сторон необходимо создать сербско-российскую исследовательскую группу для совместного изучения этих материалов.

Развитие диалога России и Сербии в области архивного дела послужит основой для заключения соглашения сторон о сотрудничестве в гуманитарной сфере. Отметим, что стороны

Москва — Сербия, Белград — Россия. Обще-
ственно-политические и культурные связи. 1878–
1917 гг. // Исторический архив. 2013. № 6.
С. 183–190; Попов А.В. Русское зарубежье и
архивы: история российской эмиграции в отече-
ственных и зарубежных хранилищах // Вестник
РГГУ. Серия: Документоведение и архивоведение.
Информатика. Защита информации и информаци-
онная безопасность. 2008. № 8. С. 151–183.

уже заключили ряд двусторонних соглашений в указанной сфере, которые служат основой для разработки комплексного двустороннего соглашения России и Сербии в гуманитарной сфере, охватывающего области образования, науки и культуры. Так, 25 апреля 2012 г. Россия и Сербия подписали соглашение о создании российско-сербского гуманитарного центра, который выполняет функции в области гражданской обороны и ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций². Десятого апреля 2013 г. стороны заключили соглашение о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании и ученых степенях³. Двадцать четвертого мая 2013 г. стороны подписали Декларацию о стратегическом партнерстве, предусматривающую в том числе научно-техническую и промышленно-технологическую кооперацию на двустороннем и многостороннем уровнях; взаимодействие в сфере образования, включая преподавание и изучение языков и культур обеих стран, установление отношений между их университетами и другими учебными заведениями; культурные обмены по линии правительственных

учреждений и частных организаций обеих стран; обеспечение сохранности памятников культуры, воинских мемориалов и захоронений⁴. Кроме того, стали уже традиционными совместные мероприятия сторон в области культуры, такие как Российско-сербский культурный форум⁵.

Гуманитарное сотрудничество представляет собой одну из важнейших сфер межгосударственного взаимодействия, значимость которой для России и Сербии обусловлена наличием налаженных экономических, исторических, культурных связей⁶. Актуальность гуманитарного сотрудничества с Россией обусловлена возможностью снижения оказываемого давления на Сербию со стороны стран Запада и большей возможностью маневрирования при выстраивании внешнеполитического курса. Для России укрепление позиций на Балканах, опорой на которых для России всегда была христианская Сербия, является одним из геополитических приоритетов в Европе.

Следует отметить, что российские исследователи не пришли к единому мнению относительно понимания

² Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Сербия о создании российско-сербского гуманитарного центра от 25 апреля 2012 г. // Официальный сайт Посольства Российской Федерации в Республике Сербия. URL: https://serbia.mid.ru/ru/countries/legal_base/mezhpravitelstvennyy_dogovory/ (дата обращения: 12.07.2025).

³ Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Сербия о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании и ученых степенях от 10 апреля 2013 г. // Официальный сайт Посольства Российской Федерации в Республике Сербия. URL: https://serbia.mid.ru/ru/countries/legal_base/mezhpravitelstvennyy_dogovory/ (дата обращения: 12.07.2025).

⁴ Декларация о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Сербия от 24 мая 2013 г. // Официальный сайт Президента Российской Федерации. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/1461> (дата обращения: 23.08.2025).

⁵ Ольга Любимова: «Одно из важнейших направлений сотрудничества России и Сербии — сохранение общей памяти и культурного наследия» // Официальный сайт Министерства культуры Российской Федерации. URL: https://culture.gov.ru/press/news/olga_lyubimova_odno_iz_vazhneyshikh_napravleniy_sotrudnichestva_rossii_i_serbii_sokhranenie_obshchey/ (дата обращения: 11.08.2025).

⁶ Керимов А.А., Алещенко П.С. Особенности российской «мягкой силы» на современном этапе развития // Социально-политические науки. 2024. Т. 14. № 1. С. 21.

сущности гуманитарного сотрудничества.

Можно выделить три основных подхода российских исследователей к пониманию сущности гуманитарного сотрудничества: 1) как ресурс мягкой силы; 2) как миротворческая деятельность в рамках содействия восстановлению общественного строя в зонах вооруженных конфликтов; 3) как совокупность связей в области образования, науки, культуры, искусства и туризма как на межгосударственном уровне, так и в рамках отдельных научных, образовательных организаций, учреждений культуры.

Так, В.А. Герасимова, О.И. Казаков, Л.А. Печищева, Е.В. Журавлева сходятся во мнении, что гуманитарное сотрудничество представляет собой внешнеполитический ресурс «мягкой силы», осуществляемый посредством таких инструментов, как оказание поддержки изучения языка за рубежом, продвижение образовательных услуг, расширение сотрудничества между школами, университетами и институтами стран-партнеров⁷. Как отмечает В.Е. Петровский, «культурно-гуманитарное сотрудничество как инструмент “мягкой силы” важно для укрепления влияния России

в странах бывшего СССР: новое поколение постсоветских элит может уйти “под зонтик” западного влияния в сфере образования и культуры, если не почувствует притягательность российской альтернативы»⁸. А.С. Кошель разделяет указанную точку зрения и подчеркивает, что «политика гуманитарного сотрудничества позволяет разным странам не только осознать свои национальные интересы и отстаивать их на мировой арене, она дает возможность системно развивать те социальные, политические стратегии, которые способствуют возрождению национального достоинства и авторитета»⁹.

Для целей настоящего исследования сотрудничество России и Сербии в гуманитарной сфере будем понимать как совокупность связей сторон в области образования, науки, культуры, основанных на взаимном уважении к историческому прошлому и наследию друг друга.

Таким образом, сотрудничество сторон в области архивного дела, включая обмен электронными копиями архивных документов, представляет собой основу для развития диалога России и Сербии в гуманитарной сфере. История отношений России и Сербии имеет глубокие корни. С XIX в. судьбы наших народов тесно переплетены, и христианская Сербия всегда была опорой России на Балканах, именно поэтому развитие отношений сторон в области архивного дела создаст фундамент для налажи-

⁷ Герасимова В.А. Инструменты и ресурсы «мягкой силы» России на пространстве СНГ // Постсоветские исследования. 2018. Т. 1. № 6. С. 578 ; Казаков О.И. О некоторых аспектах гуманитарного сотрудничества Японии со странами Восточной Азии // Ежегодник «Япония». 2018. № 47. С. 78 ; Печищева Л.А. Сотрудничество в области культуры и образования между Германией и странами СААРК (на примере Бангладеш и Пакистана) как неотъемлемая часть гуманитарного партнерства в XXI в. // Вестник Московского государственного областного университета. 2013. № 4. С. 9 ; Журавлева Е.В. Стратегема кратости: теории «мягкой силы» с китайской спецификой // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия : Международные отношения. 2016. Т. 16. № 1. С. 18.

⁸ Петровский В.Е. «Мягкая сила» по-русски в поисках точки опоры // Международная жизнь. 2013. № 7. С. 75.

⁹ Кошель А.С. Политические детерминанты евразийской интеграции // Международная жизнь. 2014. № 11. С. 40.

вания связей и в других областях. Богатое историческое прошлое, включая русско-турецкие войны, мировые войны, обуславливает значимость совместного изучения архивных документов и материалов путем обмена их электронных копий и последующего анализа исследователями, что также может послужить основой для создания российско-сербских групп

ученых, занимающихся сопоставлением имеющихся материалов для уточнения исторических фактов. Выявленные факты позволят выявить новые точки соприкосновения наших культур, общее, что есть в отношениях России и Сербии, и подобное сближение послужит предтечей для заключения соглашения о гуманитарном сотрудничестве сторон.

Литература

1. Артизов А. Корни и истоки в архивном измерении / А. Артизов // Родина. 2014. № 10. С. 93–95.
2. Галкина О.И. Москва — Сербия, Белград — Россия. Общественно-политические и культурные связи. 1878–1917 гг. / О.И. Галкина // Исторический архив. 2013. № 6. С. 183–190.
3. Герасимова В.А. Инструменты и ресурсы «мягкой силы» России на пространстве СНГ / В.А. Герасимова // Постсоветские исследования. 2018. Т. 1. № 6. С. 578–580.
4. Журавлева Е.В. Стратегия красоты: теории «мягкой силы» с китайской спецификой / Е.В. Журавлева // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. 2016. Т. 16. № 1. С. 18–23.
5. Казаков О.И. О некоторых аспектах гуманитарного сотрудничества Японии со странами Восточной Азии / О.И. Казаков // Ежегодник «Япония». 2018. № 47. С. 78–81.
6. Керимов А.А. Особенности российской «мягкой силы» на современном этапе развития / А.А. Керимов, П.С. Алещенко // Социально-политические науки. 2024. Т. 14. № 1. С. 19–23.
7. Кошель А.С. Политические детерминанты евразийской интеграции / А.С. Кошель // Международная жизнь. 2014. № 11. С. 40–44.
8. Петровский В.Е. «Мягкая сила» по-русски в поисках точки опоры / В.Е. Петровский // Международная жизнь. 2013. № 7. С. 75–79.
9. Печищева Л.А. Сотрудничество в области культуры и образования между Германией и странами СААРК (на примере Бангладеш и Пакистана) как неотъемлемая часть гуманитарного партнерства в XXI в. / Л.А. Печищева // Вестник Московского государственного областного университета. 2013. № 4. С. 9–11.
10. Попов А.В. Русское зарубежье и архивы: история российской эмиграции в отечественных и зарубежных хранилищах / А.В. Попов // Вестник РГГУ. Серия: Документоведение и архивоведение. Информатика. Защита информации и информационная безопасность. 2008. № 8. С. 151–183.

Нестабильное сотрудничество между Европой и Россией в газовом секторе — от взлета до падения

Обренович Страхиня,

доцент факультета политических наук Белградского университета,

доктор политических наук

obrenovic.strahinja@gmail.com

Многолетнее сотрудничество между Европой и Россией, особенно в области энергетики, пережило крах с началом конфликта на Украине в 2022 г. Россия, бывшая основным поставщиком природного газа, а также важным партнером в других энергетических сегментах, больше не воспринимается администрацией в Брюсселе как желательный партнер. Похоже, что это решение, вольно или невольно, в настоящее время поддерживается большинством государств — членов Европейского союза. Остается выяснить, удастся ли восстановить экономические и торговые отношения после окончания конфликта на Украине, а также в контексте все более сложной геополитической ситуации и новых горячих точек в мире. Помимо политического решения Европейского союза отказаться от использования российских энергоносителей, можно также заметить сдвиг внешней политики Москвы в сторону Востока, который все более очевиден в ее ориентации на новые рынки и торговых партнеров в этом регионе мира. Через эту призму отношений между Брюсселем и Москвой следует также проанализировать позицию Сербии в отношении продолжения энергетического сотрудничества с Россией.

Ключевые слова: Россия, Европа, Европейский союз, Сербия, природный газ, энергетическое сотрудничество.

Unstable Cooperation between Europe and Russia in the Gas Sector — From Rise to Fall

Strahinja Obrenović

Associate Professor of the Faculty of Political Science of the University of Belgrade

Doctor of Political Sciences

The long-standing cooperation between Europe and Russia, particularly in the field of energy, collapsed with the outbreak of the conflict in Ukraine in 2022. Russia, once the main supplier of natural gas as well as an important partner in other energy segments, is no longer perceived by the administration in Brussels as a desirable partner. It seems that this decision, whether intentionally or not, is currently supported by the majority of the member states of the European Union. It remains to be seen whether economic and trade relations can be restored after the end of the conflict in Ukraine, as well as in the context of an increasingly complex geopolitical situation and new «hot spots» in the world. Beyond the political decision of the European Union to abandon the use of Russian energy resources, one can also notice a shift in Moscow's foreign policy towards the East, which is becoming increasingly evident in its orientation toward new markets and trading partners in that region of the world. Through this prism of relations between Brussels and Moscow, Serbia's position regarding the continuation of energy cooperation with Russia should also be analyzed.

Keywords: Russia, Europe, European Union, Serbia, natural gas, energy cooperation.

Хотя нет единого мнения о том, какое именно событие станет решающим в плане трансформации геополитической обстановки, несомненно,

на континенте все чаще можно услышать, что именно в 2022 г. Россия приняла активное участие в конфликте на территории Украины. В действитель-

ности даже до этого «рокового» года отношения между большинством западных стран и Россией не были идиллическими. Стоит вспомнить разногласия, существовавшие с начала 2000-х годов по поводу продолжения «политики интервенционизма» западных стран, прежде всего Соединенных Штатов Америки и их ближайших союзников. Кто сильнее, тот угнетает, и кто сильнее, согласно неписаному правилу, тот мало заботится о международном праве. Несогласие с внешнеполитическим подходом западных стран проявилось и в речи президента России Владимира Путина на Мюнхенской конференции по безопасности в 2007 г. Всего год спустя политический Запад первым всецело поддержал шаг, предпринятый администрацией Приштины, и признал независимость самопровозглашенной республики. В том же году Россия продемонстрировала свою силу, вторгшись на территорию Грузии, тем самым дав понять, что не собирается отказываться от своей сферы интересов.

Эти события лишь усилили недоверие между Россией и ее западными партнерами, которое сохранялось и углублялось в последующие годы. Самым серьезным испытанием для отношений между двумя сторонами стали события на Украине в 2013 и 2014 годах. Честно говоря, нельзя сказать, что все недоразумения начались именно в эти годы. На самом деле стремление Украины к большей независимости от Москвы было очевидно еще с момента обретения независимости в 1990-х годах и распада единого государства СССР. Речь идет не только о сложных политических отно-

шениях, которые обременяли сотрудничество между Москвой и Киевом, но и о сложных торговых отношениях, особенно в энергетическом секторе. Фактически кажется, что политика диктовала ход экономических и деловых отношений в последующие годы.

За несколько лет до внутреннего кризиса на Украине, приведшего к свержению президента Януковича, произошел серьезный энергетический кризис, вызванный перебоями в транзите газа через территорию Украины. Речь идет о природном газе, поступавшем из России европейским потребителям. Хотя часто подчеркивается, что диверсификация находится в центре соображений энергетической безопасности стран — импортеров природного газа, нельзя игнорировать тот факт, что страны-экспортеры также стремятся диверсифицировать маршруты и осваивать новые рынки. Например, с 1990-х годов Россия пытается снизить свою зависимость от украинского транзитного маршрута для экспорта природного газа европейским потребителям. В результате этих усилий был построен газопровод «Ямал», позволивший осуществлять поставки природного газа через территории Беларуси и Польши, а затем и в Германию. Также чуть позже будет введен в эксплуатацию газопровод «Северный поток — 1», напрямую соединяющий Россию и Германию.

Однако ситуация в 2009 г. была драматической для ряда европейских стран, особенно для стран Юго-Восточной Европы. Среди пострадавших стран была Сербия, которая в то время полностью зависела от украин-

ского транзитного маршрута для поставок природного газа. В отличие от ситуации 2006 г., когда сокращение поставок природного газа из России было зафиксировано из-за аналогичного спора с украинской стороной, ситуация в 2009 г. была хуже из-за того, что поставки природного газа из России были полностью приостановлены на несколько дней. Главным камнем преткновения, приведшим к разногласиям между Россией и Украиной, являлся вопрос цены на природный газ, а также задолженность по уже поставленным объемам.

Участие Европейского союза в качестве посредника между российской и украинской сторонами также не было чем-то новым. Доступные на тот момент механизмы, такие как положения Договора об энергетической хартии о правах человека, не привели к желаемому результату. Тогда удалось избежать дальнейшей политизации вопроса транзита российского газа через территорию Украины, но при этом наблюдалось изменение подхода Европейского союза в вопросе диверсификации маршрутов и источников поставок природного газа. В том же году в Европейском союзе был принят Третий энергетический пакет, который еще больше разграничил позиции ЕС и России в отношении регулирования энергетического рынка Союза и потенциального создания общеевропейского рынка по модели, предложенной Брюсселем. Россия решительно выступила против основных решений Третьего энергетического пакета, включая положения о разделении вертикально интегрированных компаний и доступе

третьих сторон, поскольку считала, что принятие таких решений повлияет на деятельность ее энергетического гиганта «Газпром».

Период с 2009 по 2022 г. характеризовался параллельными процессами — прежде всего, ухудшением политических и торговых отношений между западными странами и Россией, а также реализацией совместных проектов в газовом секторе. Успешная реализация проекта «Северный поток» закрепила эру, в которой экспорт газа из России европейским потребителям все меньше зависел от транзита через территорию Украины. Однако транспортировка газа через Украину продолжала оставаться важным маршрутом снабжения многих европейских стран, особенно Центральной и Южной Европы. Объявленный проект газопровода «Южный поток» так и не был реализован, и одной из причин стал выход Болгарии из проекта в связи с заявлением Брюсселя о том, что все проекты и эксплуатация газопроводов на рынке ЕС должны соответствовать положениям Третьего энергетического пакета. Вскоре после этого российская сторона также объявила о своем выходе из вышеупомянутого проекта. Альтернатива газопроводу «Южный поток» появилась несколько лет спустя в виде газопровода «Турецкий поток» с измененным маршрутом и значительно меньшей пропускной способностью, чем первоначально запланированный «Южный поток».

Ухудшение отношений между руководством в Киеве и Москве после 2014 г. также повлияло на сотрудничество между ЕС и Россией. Реакцией

Брюсселя на потенциальные риски, связанные с поставками природного газа из России, стало строительство межрегиональных интерконнекторов в странах Центральной и Восточной Европы для улучшения связи этих рынков с остальной частью Союза. За этим последовала серия арбитражных споров между европейскими компаниями, в том числе украинскими, и российским «Газпромом». Традиционная модель сотрудничества, основанная на долгосрочных контрактах на поставку природного газа и ценах, определяемых так называемой нефтяной формулой, все чаще подвергалась сомнению в Европейском союзе. Внутренняя динамика и развитие рынка природного газа в ЕС все больше определялись идеями либерализации и ценообразования на эталонных биржах. Кроме того, долгосрочные контракты на поставку газа уступили место более краткосрочным и гибким контрактам.

Хотя ожидалось, что продолжающийся конфликт на востоке Украины может привести к прекращению транзита российского газа через территорию Украины, этого не произошло до истечения срока действия контракта в конце 2024 г., поскольку истек срок действия пятилетнего транзитного соглашения, заключенного в 2019 г. С тех пор Украина прекратила импорт газа напрямую из России и полагается на импорт газа через межрегиональные интерконнекторы, построенные со своими западными соседями, что позволило осуществлять поток газа в обратном направлении — с запада на восток, а не только с традиционного направления с востока на запад.

Хотя объемы газа, транспортируемого через территорию Украины, сократились по сравнению с периодом, когда этот маршрут был практически единственным направлением поставок газа из России в Европу, украинский транзитный маршрут играл важную роль в транспортировке газа из России, несмотря на интенсивные конфликты с 2022 г. до конца 2024 г., когда дальнейший транзит российского газа через Украину прекратился.

К числу последних (не)успешных капитальных проектов относится завершение строительства газопровода «Северный поток — 2», который так и не был введен в эксплуатацию. Позиция немецких чиновников относительно ввода в эксплуатацию вышеупомянутого газопровода радикально изменилась после начала конфликта России и Украины в феврале 2022 г. Эта дата также рассматривается как поворотный момент в общих отношениях между Западом и Россией, за которым последовала серия санкций и контрсанкций, в том числе в отношении энергетического сектора, который до 2022 г. в значительной степени избегал санкций. В рамках Версальской декларации и платформы RePowerEU Европейский союз принял решение прекратить импорт энергоносителей из России к 2027 г. Это сначала проявилось в отказе от импорта угля из России, а вскоре и от поставок сырой нефти из этой страны морским путем, вплоть до принятия Указа о запрете импорта природного газа из России, который был принят в начале 2026 г.

Энергетические отношения, существовавшие десятилетиями между

Западом и Востоком, достигли своего самого низкого уровня в новейшей истории. «Газовый мост», о котором писал американский политолог Тейн Густафсон, имея в виду установление и развитие сотрудничества в газовом секторе между двумя сторонами, медленно рушится. От бывшего доминирующего поставщика природного газа значительно сократилась доля российского природного газа в общей структуре импорта Европейского союза. Определенная «аномалия», по крайней мере, если учитывать заявленную политику ЕС, наблюдалась в секторе экспорта сжиженного природного газа из России, где даже увеличились объемы импорта газа отдельными европейскими странами, такими как Бельгия, Франция и Испания. Самыми яростными противниками введения запрета на импорт российского газа являются Венгрия и Словакия, что также отразилось на их позиции и методах голосования в Совете ЕС. Тем временем между европейскими компаниями и «Газпромом» велись и до сих пор ведутся судебные и арбитражные разбирательства. Из нескольких основных газопроводов, которые ранее поставляли российский газ в Европу, в настоящее время функционирует только «Турецкий поток».

В результате диверсии были повреждены три из четырех труб газопроводов «Северный поток — 1» и «Северный поток — 2». Природный газ больше не транспортируется из России по трубопроводам «Ямал — Европа» и трубопроводам на территории Украины.

Существует большая неопределенность относительно оставшихся по-

ставок природного газа из России «последним» потребителям в Европе. Хотя нынешняя администрация в Будапеште выступает за продолжение энергетического сотрудничества с Россией, как государство — член Европейского союза она обязана действовать в соответствии с регламентом Союза, включая соблюдение положений Регламента о запрете импорта российского газа. Единственное, что она могла сделать на данный момент, и она это сделала, — это подать иск об отмене Регламента в судебные органы ЕС. Эта процедура, учитывая имеющиеся на данный момент статистические данные, может занять много времени. В этом свете следует также учитывать заинтересованность Венгрии в получении дополнительных объемов природного газа от других поставщиков, например возможное подключение к газовым источникам в Румынии и закупку американского сжиженного природного газа.

Наконец, возникает вопрос о положении Сербии в этой ситуации. На первый взгляд, заметны изменения и в традиционной модели импорта природного газа из России в Сербию. А именно, несмотря на продолжение сотрудничества в этой области, очевидно отсутствие долгосрочного подключения к газоснабжению из России. Стоит также отметить успешную реализацию проекта «Турецкий поток», который открыл дополнительный маршрут для поставок природного газа из России. Сербия также строит межсетевой интерконнектор с Болгарией, что в принципе позволило ей закупать определенные объемы газа из других источников. Объявлены

проекты новых межсетевых интерконнекторов и коридоров с соседними странами, включая Румынию и Северную Македонию. В рамках этих проектов также рассматриваются возможности подключения к другим поставщикам газа. Хотя в обществе и звучали заявления о возможности заключения долгосрочного контракта на поставки газа из России, остается неясным, произойдет ли это на самом деле. На отношения между двумя странами влияют несколько факторов. Прежде всего, политические отношения не являются идиллическими в контексте глобальной геополитической нестабильности, что также отражается в балансирующей политике Сербии. Европейский союз остается важнейшим внешнеторговым партнером Сербии, и позиция нынешнего руководства в Белграде заключается в том, что членство в ЕС про-

должает оставаться приоритетом внешней политики. Это также подразумевает гармонизацию с внешней политикой и политикой безопасности ЕС. С другой стороны, можно отметить, что Россия все больше сосредотачивается на рынках Востока, включая экспорт энергоносителей. В нынешней геополитической ситуации Брюссель твердо намерен навсегда отказаться от импорта энергоносителей из России, включая природный газ, который символизировал сотрудничество на протяжении нескольких десятилетий. Вопрос о том, приведут ли последние события на Ближнем Востоке, новые кризисы и нестабильность в глобальном масштабе, а также амбициозные цели в области так называемой климатической политики к пересмотру Европейским союзом своей нынешней позиции, мы оставляем исключительно на суд времени.

Австро-венгерский миф о «Великой Сербии» накануне Первой мировой войны

Терзич Славенко,

академик Сербской академии наук и искусств,

доктор исторических наук, профессор

avtor@lawinfo.ru

Работа содержит анализ австро-венгерской балканской политики XIX и начала XX веков. Еще в начале XIX в. в рамках европейских национальных движений возникла идея национального освобождения и объединения сербского народа. Главная поддержка этой идеи исходила от царской России. После поражения в борьбе за объединение немцев под эгидой единого государства Австро-Венгрия начала активную балканскую политику. После оккупации Боснии и Герцеговины началось развитие еще более сильной пропаганды о «Великой Сербии». Пропагандой мифа о «Великой Сербии» Австро-Венгрия прикрывала собственную оккупацию сербских земель и одновременно пугала всю Европу так называемым панславизмом, за которым стоит Россия и ее желание выйти к Адриатическому морю. К сожалению, этот миф остался достаточно живым, в том числе и до дня сегодняшнего.

Ключевые слова: Австро-Венгрия, Балканы, Сербия, сербский народ, австро-венгерский империализм, панславизм.

The Austro-Hungarian Myth of “Greater Serbia” on the Eve of the First World War

Slavenko Terzić

Academician of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Doctor of History, Professor

The paper provides an analysis of Austro-Hungarian Balkan policy in the 19th and early 20th centuries. As early as the beginning of the 19th century, within the framework of European national movements, the idea of the national liberation and unification of the Serbian people emerged. The primary support for this idea came from Tsarist Russia. Following its defeat in the struggle for German unification under a single state, Austria-Hungary pursued an active Balkan policy. After the occupation of Bosnia and Herzegovina, the development of an even more intensive propaganda campaign concerning “Greater Serbia” began. By promoting the myth of “Greater Serbia,” Austria-Hungary sought to conceal its own occupation of Serbian lands, while simultaneously alarming Europe with so-called Pan-Slavism, which it associated with Russia and its desire to gain access to the Adriatic Sea. Unfortunately, this myth has remained sufficiently persistent to this day.

Keywords: Austria-Hungary, Balkans, Serbia, Serbian people, Austro-Hungarian imperialism, Pan-Slavism.

Первая мировая война стала исторической возможностью для Австро-Венгрии и ее союзников осуществить свою десятилетиями планируемую политику, а особенно с конца XIX в. Поэтому для историка очень важно знать и уметь объяснить не только что произошло, но и почему что-то произошло.

Сегодня начало такого крупного исторического события, которым была Первая мировая война, часто пытаются свести к убийству, совершенному Гаврило Принципом в Сараеве 28 июня 1914 г., австро-венгерского престолонаследника Франца Фердинанда. Однако общеизвестно, что такие большие исторические события

никогда не начинаются с одного политического убийства. Причины всегда более глубокие и сложные, как это было в случае с причинами возникновения этого большого и, несомненно, весьма трагического события в современной истории Европы.

Первая мировая война прежде всего является следствием более сложного кризиса международных отношений в Европе конца XIX и начала XX в., кризиса, который проявился в создании двух противостоящих политических блоков — Антанты и Центральных держав. На сцене была кульминация конфликтующих экономических, геополитических и стратегических интересов. Создание Немецкой империи и политика *Drang nach Osten* Пангерманского союза вывели на передний план проект радикального преобразования Восточной и Юго-Восточной Европы в соответствии с интересами немецкого капитала и немецкого геополитического направления Гамбург — Багдад — Басра.

Балканская политика Австро-Венгрии является составной частью этого более широкого политического проекта, и без ее понимания и объяснения невозможно понять весь комплекс Балканского вопроса конца XIX и начала XX в. Некоторые авторы справедливо отмечают, что решения Берлинского конгресса 1878 г. стояли у основания этого великого исторического конфликта. Австро-Венгрия на Берлинском конгрессе получила мандат по предложению британского премьер-министра Дизраэли на оккупацию Боснии и Герцеговины, страны, считавшейся на тот момент европейской наукой несомнен-

но сербской, так как православные сербы составляли почти половину населения этих краев (на основании австро-венгерской переписи населения около 44% сербского православного населения). Значительной частью мусульманского населения также были сербы, принявшие ислам (Австро-Венгрия, как правило, обозначает их как *mohamedanische Serben*), а в меньшей степени то же самое можно сказать и про католическое население Боснии и Герцеговины. Австро-венгерская политика была составной частью более широких геополитических планов Запада о преобразовании Юго-Востока и Востока Европы. Это отчетливо видно в позициях австро-венгерского министра иностранных дел Дьюлы Андраши, многолетнего оккупационного правителя Боснии и Герцеговины Беньямина Калая, затем их наследников — министров иностранных дел Голуховского и Эренталя, а также начальников австро-венгерского Генерального штаба генерала Бека и позже Конрада фон Хетцендорфа.

Основной идеей сербского национального движения было освобождение и объединение сербов в одно национальное государство, следуя примерам похожих движений немцев и итальянцев («Молодая Италия» и «Молодая Германия» первой половины XIX в. имеют своих последователей в организации «Молодая Босния» в Боснии и Герцеговине в начале XX в.). Сербское национальное движение являлось главным препятствием созданию так называемых австро-венгерских Балкан, проекта радикального преобразования данного пространства и современной колонизации

в соответствии с долгосрочными интересами Габсбургской монархии и ее союзников. Поэтому попытка освождения и объединения сербов в Вене рассматривалась и представлялась перед Европой как проект «агрессивного сербского национализма» — «Великой Сербии». Собственные планы завоевания Сербии и сербских земель Австро-Венгрия представляет как сербские агрессивные планы по отношению к соседям и, конечно же, к самой Австро-Венгрии.

Главной целью Австро-Венгрии была компрометация сербского национального движения перед Европой с целью дальнейшего использования всех радикальных мер против него, и это показывает даже краткий анализ главных направлений австро-венгерской балканской политики от Берлинского конгресса до Первой мировой войны. Уже в 1877 г. будущий оккупационный правитель Боснии и Герцеговины и совместный министр финансов Бенъямин Калай в своем исследовании «О восточных задачах Австро-Венгрии» отмечает, что Австро-Венгрия должна занять место Османской империи на Балканах. Чтобы этого добиться, империя должна установить свое господство в Подунавье и в Адриатическом море. Этого можно добиться, действуя в двух направлениях: а) созданием системы маленьких и враждебных друг другу государств, лишенных возможности противостоять Дунайской империи; б) сужением и вытеснением всеми средствами российского влияния в Юго-Восточной Европе, одновременно укрепляя австро-венгерское наступление¹.

¹ Лалков М. България в балканската политика на Австро-Унгария 1878–1903. София, 1993. С. 128–129.

Принимая на себя ключевую роль в решении балканского вопроса, Австро-Венгрия поставила себе в качестве главной политической и военной цели подавление влияния России в регионе Юго-Восточной Европы. Она стремилась осуществить это установлением господства, с одной стороны, на среднем и нижнем Дунае — как на главном канале к Черному морю, а с другой стороны — установлением полного контроля над путями, ведущими из Центральной Европы к Салоникам и Эгейскому морю, а также к Босфору и Дарданеллам.

Австро-венгерский министр иностранных дел Дьюла Андраши обратился к британскому правительству 3 мая 1878 г. с меморандумом, в котором указал на главную цель совместной политики на Балканах — предотвратить распространение российского влияния и предотвратить славянизацию Балкан. Частью этого проекта австро-венгерской и британской политики было создание так называемой Албанской лиги в городе Призрене, в Старой Сербии. Андраши в упомянутом меморандуме отмечает, что «вклинивание Габсбургской империи между двумя сербскими державами — Сербией и Черногорией — должно обеспечить защиту „албанского племени“ от панславянской ассимиляции». Британский лорд Фицморис в 1880 г. заметил, что албанцами можно воспользоваться как «деструктивной силой» в южнославянском регионе, в котором они должны играть роль румын Юго-Запада Балкан². Австро-венгерская пропаганда

² Schanderl H.D. Die Albanienpolitik Osterreich-Ungarns und Italiens 1877–1908. Wiesbaden, 1971. S. 55.

постоянно указывает на «чучело панславизма», за которым стоит Россия, а каждую попытку сербов собраться вместе представляет как агрессивный «великосербский» проект на службе панславизма.

Чем больше сжималась петля на шее Сербии и сербского национального движения, тем сильнее становилась пропаганда о «Великой Сербии» и «велико-сербской угрозе». Любой вид выражения осознания собственной культурной и духовной идентичности, а особенно осознания принадлежности к одной национальной и культурной целостности, воспринимался как «великосербство» и «великосербский заговор».

Австро-венгерский режим не только в Боснии и Герцеговине, но и в других краях преследовал все, что могло содействовать осознанию принадлежности к сербскому народному целому: литературные и исторические произведения, учебники, газеты и даже народные календари с национальной символикой. Вот несколько примеров: в 1896 г. было отложено открытие Высшей женской школы в городе Мостаре в связи с тем, что учебный план по истории и сербскому языку выражает «пансербские понимания». Региональный инспектор в Мостаре конфисковал в 1893 г. в сербской школе в городе Дужи (Герцеговина) тетради учеников по географии из-за того, что они были в «великосербском духе». Под сомнением были все известные сербские интеллектуалы, все сербские образовательные и культурные общества³.

Война против Сербии, которую начала Австро-Венгрия в 1914 г., и окку-

пация 1915–1918 годов были составной частью ранее подготовленного плана военных и дипломатических кругов для окончательного «решения сербского вопроса». Начальник австро-венгерского Генерального штаба с 1906 г. Конрад фон Хетцендорф с самого начала выступал за уничтожение и того маленького Королевства Сербии, докумановской Сербии, так как в самостоятельной Сербии он видел «постоянный очаг» чаяний и махинаций. В письме барону Эренталю в конце 1907 г. Хетцендорф отметил, что при оккупации Боснии и Герцеговины ему «было понятно, что решение югославской проблемы можно найти только в Сербии, значит — одним большим наступлением, крайней целью которого является аннексирование Сербии»⁴. Австро-венгерская дипломатия накануне аннексии Боснии и Герцеговины в 1908 г. была твердо убеждена, что у монархии не будет безопасных границ на юге, «если мы не решимся схватить зло в корне и если не положим конец великосербским снам о будущем», в то время как министр Эренталь одновременно заявил немецкому госсекретарю Шену в строгой тайности, «что собирается полностью уничтожить сербское революционное гнездо»⁵. Сербский историк Владимир Чорович, обладавший богатыми знаниями об австро-венгерских делах и венском архиве, кратко и ясно описал методы и цели австрийской политики в отношении Сербии: «Сербию необходимо держать в конфликте со всеми соседями — с Черногорией, Албанией и Болгарией — и тем самым изолировать ее.

³ Аустро-Угарска и Србија 1903–1918. Документи из бечких архива, IV (1906), сабрао и уредио Андрија Раденић. Београд, 1989. С. 496–497.

⁴ Ћоровић В. Односи између Србије и Аустроугарске у XX веку. Београд, 1992. С. 207.

⁵ Там же. С. 143–144.

Значит, необходимо представить ее как революционное гнездо (не выясняя, конечно, являются ли и насколько эти обвинения обоснованными); дискредитировать ее перед Европой и тем самым оправдать все жесткие меры против нее»⁶.

Политические процессы в отношении сербов в Хорватии и Боснии и Герцеговине — сначала в Загребе в 1908/1909 годах так называемый процесс государственной измены (53 арестованных), затем 148 политических процессов в Боснии и Герцеговине после аннексии 1908 г. и до начала 1914 г., а также процесс в Баня-Луке, тоже касающийся «государственной измены», в 1915/1916 годах (156 арестованных) — показали однозначное, но и абсурдное стремление австро-венгерского режима обозначить всю сербскую образовательную, культурную и политическую жизнь в Боснии и Герцеговине и Хорватии как «великосербский заговор», т.е. стремление к объединению «всех сербов в одном большом великосербском государстве»⁷. В качестве доказательств прокуратуры фигурируют и сербские флаги, ковры с вышитыми сербскими гербами, стаканы с персонажами из сербской истории, песни о реке Дрине, о сербских героях Обиличе и Синджеличе, празднование Видовдана...⁸

⁶ Там же. С. 145.

⁷ Der Banjaluka-Prozess. Deutsche Übersetzung nach dem kroatischen Originaltexte nachgeprüft vom Orientalischen Seminar, in Berlin, bearbeitet von Generaloberst Stephan Freiherrn Sarkotic von Lovcen, vormals Landeschef von Bosnien-Herzegowina, I–II. Berlin, 1933. S. 437.

⁸ Крстић В. Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914. Београд, 1991. С. 495–516 ; Екмећић М. Жалосна баштина из године 1914 // Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917. Лакташи, 1996. С. 7–47 ; Микић Ћ.

Необходимо обратить внимание и на еще одну сторону данного вопроса, которая часто упускается из виду, а между тем является ключевой. Речь идет об идеологических основах мифа о «Великой Сербии», с помощью которых скрываются собственная агрессивность и религиозная и культурная нетерпимость по отношению к ценностям другого, не менее важного полюса европейской культуры, который всегда был открыт к идеям западноевропейской культуры. Мир идей средневропейского клерикализма лежит в основе деятельности не только Римской курии и ее представителей в Боснии и Герцеговине, которым, например, был архиепископ Иосиф Штадлер, но и в основе военных и дипломатических планов высших государственных канцелярий Австро-Венгрии. Накапливаемые веками предрассудки основывались на религиозной нетерпимости к восточному христианству, соответственно к Византии и византийскому наследию, от которых якобы исходит опасность для Европы и европейской цивилизации. Собственная агрессивная политика по отношению к Юго-Восточной Европе оправдывается якобы защитой европейской цивилизации — иногда во имя противостояния проникновению России в Европу, а чаще всего как дамба на пути проникновения «византийцев» и «византийского духа». Из такого идеологического мышления нетрудно было сделать вывод, что сербские стремления представляют «опасность» для достижений западной цивилизации.

Велиздајнички процеси у аустроугарској политици у Босни и Херцеговини // Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917. Лакташи, 1996. С. 49–92.

Идеологические основы балканской стратегии Австро-Венгрии глубже всего разработал Бенъямин Калай. Особенно заметное место они заняли в его исследованиях «Восточные стремления России» (1878) и «Королевство Венгрия на границе Востока и Запада» (1883). В первой книге Калай отмечает, что стремления России к завоеваниям обусловлены исключительно интересами «восточного православия». Православие является движущей силой российского общества и государства, и, если бы осуществились российские планы на Востоке, под вопросом оказалось бы выживание соседних государств, а также западно-европейская цивилизация оказалась бы под угрозой. В исследовании «Королевство Венгрия на границе Востока и Запада» Калай подробно обосновывает тезис о непримиримых противоположностях двух социально, политически и культурно отли-

чающихся направлений, которые он обозначает как «дух Востока» и «дух Запада». Народы России и Балканского полуострова находятся в излучении духа Востока, основывающегося на Византии. На противоположной стороне стоит «дух Запада», который развился из духа Рима, в котором созданы правовое государство, личная свобода и политический народ. Те народы, которые не умеют подружиться с «духом Запада», могут еще некоторое время выживать как этнические оазисы, но не могут рассчитывать на независимое и энергичное выживание. Звучит современно и узнаваемо!

Выстрел в Сараеве в 1914 г. был политическим убийством — он исходил из движения сопротивления национальной молодежи, которая сопротивлялась оккупационному (а с 1908 г. аннексионному) режиму и его дискриминирующей идеологии в Боснии и Герцеговине и на Балканах.

References

1. Екмечић, М. Жалосна баштина из године 1914 / М. Екмечић // Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917 / Н. Поповић, М. Екмечић, Ђ. Микић, Д. Живојиновић. Лакташи, 1996. S. 7–47.
2. Крестић, В. Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914 / В. Крестић. Београд : Политика, 1991. 615 s.
3. Лалков, М. България в балканската политика на Австро-Унгарија 1878–1903 / М. Лалков. София : Универзитетско издателство «Св. Климент Охридски», 1993. 671 p.
4. Микић, Ђ. Велиздајнички процеси у аустроугарској политици у Босни и Херцеговини / Ђ. Микић // Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917 / Н. Поповић, М. Екмечић, Ђ. Микић, Д. Живојиновић. Лакташи, 1996. S. 49–92.
5. Ћоровић, В. Односи између Србије и Аустроугарске у XX веку / В. Ћоровић. Београд : Библиотека града Београда, 1992. 870 s.
6. Schanderl, H.D. Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877–1908 / H.D. Schanderl. Wiesbaden : O. Harrassowitz, 1971. 185 p.

«Дары смерти» политики аустерити: прекарность, подъем ультраправых и риск социального разрыва

Томак Ирина,

специалист в области исследований и академического развития,
преподаватель, доктор философии в области прикладной лингвистики
dr.irina.tomak@gmail.com

В статье рассматриваются стремительный правый поворот и ренессанс популистских сил в изменяющейся расстановке политических сил в глобальном контексте поликризиса — состояния системной нестабильности, характеризуемого наложением экономических, политических, экологических и геополитических дестабилизирующих процессов, взаимно усиливающих друг друга. В таких условиях исторически сложившиеся институциональные механизмы, заточенные на реагирование на изолированные и ограниченные по времени кризисы, оказываются неспособными эффективно воздействовать на долгосрочные и структурно взаимосвязанные угрозы, с которыми сталкивается современное глобальное сообщество.

Ключевые слова: аустерити, прекарность, политизация деполитизация, популизм, правый поворот.

“Deathly Hollows” of Austerity Policies: Precarity, the Rise of the Far-Right, and the Risk of Social Rupture

Irina Tomak

Specialist in Research and Academic Development
Lecturer, PhD in applied linguistics

The article examines the rapid rightward turn and the resurgence of populist forces in the changing balance of political power in the global context of a polycrisis, a state of systemic instability characterized by the interplay of economic, political, environmental, and geopolitical destabilizing processes that mutually reinforce each other. In such circumstances, the historically established institutional mechanisms designed to respond to isolated and time-limited crises are unable to effectively address the long-term and structurally interconnected threats facing the global community.

Keywords: austerity, precariousness, politicization, depoliticization, populism, right-wing turn.

Логика управления, направленная на достижение краткосрочной стабилизации и консервацию управляемости общественных ожиданий, способствует обеднению политического дискурса и ослаблению гласности в обсуждении структурных проблем. Сглаживание конфликтов и упрощение общественных нарративов начи-

нают преобладать над артикуляцией структурных ограничений и глубинных социальных противоречий. В результате сужается институционально защищенное пространство публичного обсуждения системных источников нестабильности, а мейнстримные партии, включая левоцентристские, все чаще действуют в рамках фискальных

ограничений и инкрементальных корректировок.

В этих условиях правопопулистские и ультраправые игроки получают существенные коммуникативные преимущества, предлагая более удобоваримые и морально резонирующие интерпретации происходящего. Однако эти интерпретации дробят структурно сложный и взаимосвязанный характер поликризиса на набор персонализированных или символически нагруженных угроз, поддающихся эмоциональному управлению. Подобное политическое видение облегчает мобилизацию, но не способствует выработке решений, работающих с системными причинами нестабильности.

В статье демонстрируется, что данная динамика идет рука об руку с последовательным смещением общественного доверия: от мейнстримных партий к правопопулистским силам, а затем — при отсутствии ожидаемых изменений — к более широкому разочарованию в политической системе в целом. В условиях длительной социально-экономической нестабильности такое накопление разочарования может усиливать институциональное напряжение и повышать вероятность социальной и политической дестабилизации, выходящей за пределы электоральных циклов.

Поликризис, политизация и трансформация политической архитектуры

Масштаб и комплексная структура современной глобальной нестабильности становятся лейтмотивом международного экспертного ана-

лиза. Ежегодный доклад Global Risks Report — «Доклад о глобальных рисках», публикуемый Всемирным экономическим форумом (далее — World Economic Forum, или WEF) на основании интервью с сотнями специалистов по всему миру, — стабильно относит геоэкономическое напряжение, экстремальные климатические явления, общественную поляризацию в сочетании с экономической незащищенностью и рост авторитарных тенденций к числу наиболее серьезных как краткосрочных (на горизонте от 0 до 3 лет), так и долгосрочных угроз (на горизонте от 3 до 10 и более лет). Эти риски выступают не как изолированные шоковые волны, а представляют собой лавину взаимосвязанных процессов, одновременно обрушивающуюся на экологическую, экономическую, технологическую и политическую сферы. По сути, они выступают маркерами беспрецедентной трансформации условий жизни общества, испытывающего устойчивое системное напряжение, состояние, которое все чаще описывают понятием «поликризис».

Термин «поликризис» описывает состояние, при котором несколько крупных кризисов одновременно накладываются друг на друга, взаимно усиливаются и создают устойчивую среду системной нестабильности, с трудом поддающуюся эффективно управлению и долгосрочному планированию¹.

¹ Lawrence M. et al. Global polycrisis: The causal mechanisms of crisis entanglement // Global Sustainability. 2024. Vol. 7. E6. DOI: 10.1017/sus.2024.1 ; World Economic Forum. Global Risks Report — 2023. World Economic Forum, 2023.

Тенденции поликризиса наблюдаются во многих демократических обществах: растет недоверие к политическим институтам, усиливается электоральная поддержка популистских партий, нарастает социальная напряженность, выражающаяся в масштабных протестных акциях и поляризации². Эти процессы не являются разрозненными явлениями. Кризис стоимости жизни, миграционные вызовы, климатические шоки и долгосрочная деградация экосистем, включая потерю биоразнообразия, а также электоральная волатильность указывают на трансформацию отношений между гражданами и социальными институтами и ставят под сомнение способность существующих политических систем справиться с нарастающими нагрузками³.

Эти процессы истощают институциональные ресурсы и подрывают возможности долгосрочного планирования⁴. В результате правительства переходят к реактивному режиму управления, смещая фокус на краткосрочную стабилизацию вместо насущно необходимых, но ресурсоемких структурных преобразований.

² Pew Research Center. Representative democracy remains a popular ideal, but people around the world are critical of how it's working. 2024 ; Pew Research Center. Satisfaction with democracy has declined in recent years in high-income nations. 2024 ; V-Dem Institute. Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot. University of Gothenburg, 2024.

³ World Economic Forum. Global risks report, 2024 ; IPCC. AR6 synthesis report: Climate change — 2023 ; IPBES. Global assessment report on biodiversity and ecosystem services. 2019.

⁴ Tooze A. Shutdown: How COVID shook the world's economy. Viking, 2021 ; White J. Politics of last resort: Governing by emergency in the European Union. Oxford University Press, 2019.

Одновременно наблюдается усиление конфликтных настроений в политической жизни общества. Сферы, ранее находившиеся в плоскости технократического или малозаметного управления, — фискальная политика, миграция, энергетическое и экологическое регулирование — становятся объектами напряженной общественной полемики: своеобразными гордиевыми узлами политического восприятия действительности. Это свидетельствует не только о росте поляризации, но и о более масштабном процесс политизации, при котором вопросы, ранее относившиеся к юрисдикции административного управления, превращаются в грозовой перевал партийного противостояния и общественной мобилизации⁵.

В данной статье политизация рассматривается как процесс выдвижения тех или иных вопросов на арену общественного спора, коллективной мобилизации и конкурирующих притязаний с целью определения ответственности, полномочий и направлений политики⁶.

Процесс деполитизации носит обратный характер: вопросы, ранее являвшиеся предметом общественного спора, выводятся из сферы политической конкуренции. Конфликты, восходящие к ним, становятся менее заметными в публичном пространстве

⁵ De Wilde P. No polity for old politics? A framework for analyzing the politicization of European integration // Journal of European Integration. 2011. Vol. 33 (5). P. 559–575 ; Hooghe L., Marks G. A post-functional theory of European integration // British Journal of Political Science. 2009. Vol. 39 (1). P. 1–23.

⁶ Zürn M. A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation. Oxford University Press, 2018.

даже при сохранении их социальной и политической значимости⁷.

Эти процессы взаимосвязаны. Политика аустерити, действующая в условиях поликризиса, не только ограничивает институциональную способность к решению проблем⁸, но и подрывает коллективное когнитивное пространство⁹, необходимое для осмысления и принятия комплексных структурных изменений. Как следствие, процесс политизации оперирует не в пространстве системного и гласного обсуждения ключевых моментов поликризиса, а через упрощенные и символически нагруженные вопросы, эксплуатируемые акторами, делающими ставку на исключающие формы политической мобилизации¹⁰. Подобная динамика способствует дальнейшей эскалации существующих кризисов. Экспертный анализ этой динамики имеет ключевое значение для оценки и прогнозирования будущего демократического управления в мире и в Европе с учетом того, что Европейский союз фигурирует на политической арене как

ключевое нормативное пространство демократического управления, несмотря на обостряющиеся внешние и внутренние напряжения¹¹.

Статья построена следующим образом. Сначала политика аустерити рассматривается как логика управления, сужающая пространство политических альтернатив. Далее эта логика анализируется в контексте поликризиса, создающего институциональную перегрузку и усиливающего разрыв между долгосрочными кризисами и краткосрочной политикой. На основе этого жидется последующий анализ социальных и когнитивных последствий устойчивой нестабильности, т.е. прекарности, смещение политизации в сторону символически нагруженных нарративов, роста популистских и ультраправых акторов, т.е. правый поворот и связанные с этим риски социальной дестабилизации. В заключение Европейский союз рассматривается как пространство, в котором противоречие между нормативными притязаниями и институциональными возможностями становится особенно обостренным в условиях поликризиса.

Прокрустово ложе аустерити: трансформация государства всеобщего благосостояния

В условиях поликризиса политика аустерити все чаще перестает восприниматься как временная антикризисная мера и трансформируется в длительный, институционально закрепленный режим сокращения

⁷ Hay C. Why we hate politics. Polity Press, 2007. 180 p.; Zurn M. The politicization of world politics and its effects: Eight propositions // European Political Science Review. 2014. Vol. 6. Iss. 1. P. 47–71; Zurn M. A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation.

⁸ Kim Y., Warner M.E. Pragmatic municipalism or austerity urbanism? Understanding local government responses to fiscal stress // Local Government Studies. 2021. Vol. 47. Iss. 2. P. 234–252; OECD. OECD Economic Outlook. Vol. 2025. Iss. 1: Tackling Uncertainty, Reviving Growth. OECD Publishing, 2025.

⁹ Van Prooijen J.-W., Douglas K.M. Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain // European Journal of Social Psychology. 2018. Vol. 48 (7). P. 897–908.

¹⁰ Mudde C. Populist radical right parties in Europe. Cambridge University Press, 2007; Moffitt B. The global rise of populism. Stanford University Press, 2016.

¹¹ Grande E., Hutter S. Beyond authority transfer: Explaining politicization of Europe // West European Politics. 2016. Vol. 39 (1). P. 23–43.

социальных обязательств. Макроэкономическая стабильность трактуется как невозможная без фискальной консолидации. В результате пространство для расширения перераспределительных инструментов социальной политики продолжает сужаться¹².

Под аустерити в данной статье понимается режим управления, направленный на сокращение государственных расходов, сдерживание дефицита бюджета и стабилизацию государственного долга. Реализация аустерити осуществляется посредством ограничения социальной политики и приоритета фискальной дисциплины над расширением публичных инвестиций¹³.

Политика аустерити подрывает институциональные основы государства всеобщего благосостояния — welfare state, которое исторически выполняло функцию сглаживания рыночных рисков и снижения масштабов социально-экономической уязвимости. Фискальная консолидация сокращает возможности перераспределительной социальной политики и ускоряет процессы социально-экономической прекаризации¹⁴. В этом смысле аустерити функционирует как своеобразное прокрустово ложе, в котором социальная реальность, деформированная поликризисом, «подгоняется» под политически допустимые

параметры, игнорирующие разнообразие и глубину назревших социальных вызовов.

Европейский союз институционализирует фискальную консолидацию в своей экономической архитектуре, тем самым сужая пространство бюджетных решений государств-членов. Приоритет снижения государственного долга над инвестициями в социальной сфере, даже при признании их необходимости, четко прослеживается в реформе Пакта стабильности и роста и обновленных фискальных правилах 2024 г.¹⁵

Формально Еврокомиссия в Strategic Foresight Report 2023 г. определяет стратегическое видение ЕС посредством «устойчивости» и «благополучия людей». Однако сопоставление этой ценностной парадигмы с параллельным продвижением политики аустерити указывает на внутреннюю точку напряжения между нарративом долгосрочной общественной устойчивости и фискальной консолидацией. Тем самым наднациональные механизмы формируют среду экономического управления, в которой перераспределительные решения принимаются в условиях заранее заданных фискальных ограничений¹⁶.

Подобная нормативная рамка становится предметом политического

¹² Ortiz I., Cummins, M. End austerity: A global report on budget cuts and harmful social reforms. Initiative for Policy Dialogue, 2023.

¹³ Blyth M. Austerity: The history of a dangerous idea. Oxford University Press, 2013 ; Streeck W. Buying time: The delayed crisis of democratic capitalism. Verso, 2014.

¹⁴ Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism. Princeton University Press, 1990 ; Hemerijck A. Changing welfare states. Oxford University Press, 2013.

¹⁵ European Commission. Strategic foresight report — 2023: Sustainability and people's wellbeing at the heart of Europe's open strategic autonomy. 2023 ; Council of the European Union. Reform of the EU economic governance framework. 2024.

¹⁶ The Left in the European Parliament. EU debt rules: Austerity in disguise? URL: <https://left.eu/eu-debt-rules-austerity-in-disguise/> (дата обращения: 13.04.2026) ; Council of the European Union. Reform of the EU economic governance framework. 2024.

оспаривания. В ходе обсуждений реформ фискальных правил часть депутатов Европейского парламента прямо сопоставляла предлагаемые меры с логикой аустерити. Так, депутат Европарламента Манон Обри заявила: «Ужесточение правил и увеличение санкций: под прикрытием реформы Комиссия прокладывает путь к мощному возвращению аустерити. Мы просто не можем согласиться с тем, чтобы государства оставались связанными абсурдными и контрпродуктивными фискальными правилами, тогда как им действительно нужно больше свободы для инвестиций в государственные услуги и экологический переход»¹⁷.

Подобные высказывания демонстрируют отсутствие согласия относительно фискальной политики ЕС и показывают, что они воспринимаются не только как технические инструменты управления, но и как глубоко политизированные механизмы, оказывающие непосредственное рестриктивное влияние на официально заявленную траекторию развития государства всеобщего благосостояния.

Институционализация подобных ограничений не только сказывается на экономико-политической архитектуре, но и непосредственно трансформирует характер политического выбора. Трактовка ключевых распределительных мер через призму фискальной консолидации как необходимого условия стабильности сужает возможности для демократического

¹⁷ The Left in the European Parliament. EU debt rules: Austerity in disguise? Speech by Manon Aubry. URL: <https://left.eu/eu-debt-rules-austerity-in-disguise/> (дата обращения: 13.03.2026).

оспаривания альтернативных решений¹⁸.

Как следствие, увеличение налоговой нагрузки, сокращение социальных расходов и расстановки инвестиционных приоритетов деполитизируются зачастую искусственно и представляются как вопросы необходимости, а не демократического выбора. Политические акторы, критикующие подобные рамки и предлагающие альтернативные решения, нередко маргинализируются, их позиции представляются как оторванные от реальности, популистские или безответственные.

Подобная динамика соответствует более широким процессам, описанным в исследованиях политизации и деполитизации глобального управления¹⁹.

Дезволюция партийного представительства: деполитизация, профессионализация и «тихое управление»

Деполитизация не подразумевает завершения конфликта, а лишь его переход в теневые институциональные пространства, где решения принимаются вне открытой электоральной конкуренции²⁰. В таком контексте вопросы, сохраняющие значительные распределительные последствия, не утрачивают политической значимости, но лишаются возможности публичной констатации. В этом смысле

¹⁸ Hay C. Op. cit. ; Mair P. Ruling the void: The hollowing of Western democracy. Verso, 2013. 160 p.

¹⁹ Zurn M. The politicization of world politics and its effects: Eight propositions. P. 47–71 ; Mair P. Op. cit.

²⁰ Zurn M. The politicization of world politics and its effects: Eight propositions. P. 47–71 ; Zurn M. A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation.

в политической топографии не существует «Леты забвения»: конфликты не исчезают, а лишь меняют институциональные формы своего проявления, становясь менее заметными, но не менее значимыми.

Таким образом, деполитизация означает вывод спорных вопросов из обозримого политического горизонта и их представление как технически необходимых решений. При этом конфликты в их основе не теряют социальных последствий, но представляются как менее значимые, накапливая потенциал, который впоследствии может проявиться в более резком витке политизации в условиях нарастающего структурного напряжения.

Сужение пространства открытого политического конфликта сказывается и на трансформации партийных систем. По мере вывода ключевых распределительных вопросов за пределы публичной гласности различия между партиями по фундаментальным социально-экономическим вопросам сокращаются — происходит идейная унификация партийного поля. В таких условиях партии стремятся увеличить электоральную базу за счет смягчения идеологических различий и перехода к более универсалистским, менее конфликтным платформам. Подобная динамика соответствует модели *catch-all parties*, впервые описанной Отто Кирхаймером²¹, в рамках которой политическая конкуренция смещается от структурных альтернатив к вопросам

стиля и управленческой компетентности, что ослабляет связь между электоральным выбором и возможностью пересмотра или вдохновлением на новый политический курс.

В утопических условиях, где базовые распределительные конфликты были бы действительно урегулированы на институциональном уровне, модель *catch-all parties* могла бы отражать высокий уровень социальной интеграции. Однако в контексте политического кризиса она скорее свидетельствует о деполитизации структурных противоречий из пространства гласности. При этом материальные последствия деполитизированных вопросов не исчезают и продолжают углублять существующие кризисы.

Роберт Даль²² в 1966 г. связывал продвижение к партийному горизонту *catch-all* с более масштабным процессом профессионализации политики. Идейное обеднение и ослабление массового партийного участия приводят к концентрации власти в руках узкого круга профессиональных политических акторов. Как отмечал Даль, такие изменения порождают «...политику компромиссов, подстройки, переговоров и торга; политику, осуществляемую профессиональными и квазипрофессиональными лидерами, составляющими лишь небольшую часть всего корпуса граждан; политику, отражающую приверженность достоинствам прагматизма, умеренности и постепенных изменений; политику, лишенную идеологичности и даже антиидеологическую»²³.

²¹ Kirchheimer O. The transformation of the Western European party systems // *Political parties and political development* / ed. by J. LaPalombara, M. Weiner. Princeton University Press, 1966. P. 177–200.

²² Dahl R.A. *Political Oppositions in Western Democracies*. Yale University Press, 1966. 484 p.

²³ Ibid. P. 21–22.

Профессионализация сглаживает видимость и остроту социальных конфликтов, усиливая разрыв между институтами власти и гражданами, которым все чаще отводится роль пассивных наблюдателей, а не участников политической жизни. Подобное политическое отчуждение имеет серьезную отложенную социальную цену: именно электорат впоследствии несет непропорционально высокие издержки деполитизации, не обладая сопоставимыми возможностями представительства и влияния на направления политического реагирования.

Маркетизация политической коммуникации способствует закреплению данного сдвига. Политические нарративы все чаще создаются в логике брендинга и символического управления образом, в то время как структурные социальные вызовы излагаются на профессионализированном технократическом языке. В результате политические решения преподносятся обществу в форме тщательно упакованного «продукта». Это усиливает разочарование в несоответствии институциональных решений масштабам и глубине кризисов²⁴.

Рыночная интеграция в Европе уже имела исторический прецедент как институциональная альтернатива полноценному политическому союзу в демократическом обществе. После

провала проекта Европейского оборонительного сообщества в 1954 г. государства не были готовы к наднациональной политической интеграции. Экономическое сотрудничество стало компромиссным решением по объединению Европы, что сгладило полемику по вопросам суверенитета и распределению власти. Рынок стал своего рода «даром политических элитарных волхвов» европейской интеграции — символом мира и сотрудничества и механизмом маскировки переноса стратегической политической напряженности в сферу экономического управления²⁵.

В условиях поликризиса эта логика получает новое усиление. По мере снижения способности политических систем формировать долгосрочные коллективные решения управление смещается к правилам, регламентам и экономическим показателям, представляемым как вопросы необходимости. Рыночная рациональность начинает выполнять функцию квазиполитического стабилизатора, одновременно сужая пространство обозримых альтернатив.

Важно отметить, что деполитизация при этом не означает снижения интенсивности управления. Напротив, решения принимаются достаточно активно, но в форматах, удаленных от широкой общественной дискуссии. Возникает режим «тихого» управления, при котором масштаб принимаемых решений не сопровождается сопоставимым расширением

²⁴ Flinders M., Wood M. Depoliticisation, governance and the state // *Policy & Politics*. 2014. Vol. 42. Iss. 2. P. 135–149; Moffitt B. *The Global Rise of Populism*. Stanford University Press, 2016. 240 p.; Hay C. Depoliticisation as process, governance as practice: What did the “first wave” get wrong and do we need a “second wave” to put it right? // *Policy & Politics*. 2014. Vol. 42. Iss. 2. P. 293–311; Hay C. Does capitalism (still) come in varieties? // *Review of International Political Economy*. 2019. Vol. 27. Iss. 2. DOI: 10.1080/09692290.2019.1633382

²⁵ Milward A.S. *The European Rescue of the Nation-State*. 2nd ed. Routledge, 2000. 488 p.; Hooghe L., Marks G. A postfunctionalist theory of European integration // *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39. Iss. 1. P. 1–23.

демократического участия граждан. В результате разрыв между управлением и репрезентацией продолжает усиливаться²⁶.

Показательной иллюстрацией «тихого» управления и институциональной замкнутости стала 30-я Конференция сторон Рамочной Конвенции ООН об изменении климата — COP30 — в Белене (Бразилия) в 2025 г. Согласно наблюдательским оценкам, лоббисты и представители углеводородной отрасли составляли одну из наиболее многочисленных групп участников.

На этом фоне коренные народы и активисты проводили протестные акции, указывая на разрыв между заявленными целями глобальной климатической политики — ограничением потепления в пределах 1,5 градуса, защитой биоразнообразия и поддержкой стран, наиболее уязвимых к климатическому кризису, — и элитарными форматами глобального управления.

Эти эпизоды ярко свидетельствуют о неравномерности доступа в глобальном климатическом управлении, несмотря на формально инклюзивный характер переговорного процесса. Учитывая тот факт, что ВЭФ относит климатический климат и потерю разнообразия к долгосрочным типам вызовов, то технократически и маркетингованно оформленная среда управления существенно влияет и на общественные представления о будущем.

Институциональные энергетические прогнозы, разрабатываемые архитекторами углеводородной энергетической индустрии, такие как World

Oil Outlook ОПЕК и World Gas Outlook, являются не только аналитическими оценками, но и перформативной ценностной риторикой вокруг допустимых траекторий развития общества. Важно, что эти прогнозы нередко артикулируют «неудобную» политическую реальность — указывая на инерцию существующих энергетических систем, масштабы энергетической бедности, зависимость экономик от углеводородов и ограничения темпов энергетического перехода на глобальном и региональном уровнях. Их существование со сценариями ускоренной декарбонизации усиливает общественную неопределенность и затрудняет формирование согласованной климатической политики.

Данная институционально и когнитивно суженная среда способствует сохранению и углублению структурных противоречий, не имеющих легитимных и прозрачных каналов демократической артикуляции.

Когнитивные последствия поликризиса и уязвимость демократического мышления

Именно в подобной среде концептуальное пространство политизации наполняется символическими и идентичностными нарративами. Когда структурные социально-экономические нарративы воспринимаются как ограниченные, а ключевые решения преподносятся как технически неизбежные, политическое воображение смещается из плоскости будущего к понятным и символически наполненным образам прошлого²⁷. Кризис

²⁶ Mair P. Op. cit. ; Zurn M. A theory of global governance ; Streeck W. Op. cit.

²⁷ Mudde C. Op. cit. ; Harari Y.N. 21 lessons for the 21st century. Jonathan Cape, 2018.

политического воображения, проявляющийся в неспособности ведущих держав предложить состоятельные модели долгосрочного развития, компенсируется обращением к ретроспективному дискурсу — своего рода политической мифологии, обещающей восстановить утраченный порядок и стабильность. Как отмечает Юваль Ной Харари²⁸, современная мировая политика характеризуется не конкуренцией альтернативных представлений о будущем, а противостоянием различных версий прошлого, ностальгией по «золотому веку» возможностей, к которому предлагается вернуться. В условиях прекарности подобная ориентация оказывается когнитивно привлекательной: прошлое воспринимается как более определенное и понятное по сравнению с неопределенными векторами будущего.

Эрозия системного политического мышления и захват социально-экономических альтернатив технократическими рамками сопровождаются когнитивной персонализацией структурных процессов, при которой абстрактные институциональные механизмы интерпретируются как результат намеренных действий заинтересованных сторон.

Важную роль здесь играет процесс, описываемый когнитивной психологией как теория разума — Theory of Mind, — способность приписывать другим акторам намерения, цели и скрытые мотивы²⁹. В условиях пре-

карности и когнитивного сужения эта способность берет на себя компенсаторную функцию: сложные системные процессы поликризиса объясняются через морально маркированные персонифицированные схемы причинности. Подобные политические интерпретации приобретают форму заговоров, предательств или скрытых стратегий, что наделяет их психологической привлекательностью даже при отсутствии структурной точности. Многочисленные исследования указывают на то, что конспирологическая мифология особенно востребована в контекстах утраты ощущения контроля, недоверия к институтам власти и социальной нестабильности, поскольку они восстанавливают когнитивное чувство порядка через фантазмагорические объяснения происходящего³⁰. Эскалацию конспирологических теорий следует рассматривать как радикализацию базовой когнитивной тенденции к поиску намеренных акторов и морально структурированных причин сложных процессов.

Итак, в среде физической и когнитивной прекарности формируется особая сензитивность к следующим нарративам: ностальгии по прошлому, персонифицированному указанию на конкретных и понятных врагов и конспирологическим объяснениям.

Такой когнитивный сдвиг связан со сниженной «пропускной способностью» теории разума в условиях пе-

²⁸ Harari Y.N. Op. cit.

²⁹ Apperly I. Mindreaders: The cognitive basis of "theory of mind." Psychology Press, 2010 ; Frith C.D., Frith U. The neural basis of mentalizing // Neuron. 2006. Vol. 50 (4). P. 531–534.

³⁰ Van Prooijen J.-W., Van Vugt M. Conspiracy theories: Evolved functions and psychological mechanisms // Perspectives on Psychological Science. 2018. Vol. 13 (6). P. 770–788 ; Douglas K.M., Sutton R.M., Cichocka A. The psychology of conspiracy Theories // Current Directions in Psychological Science. 2017. Vol. 26 (6). P. 538–542.

регрузки неопределенностью: способность удерживать множественные структурные взаимосвязи и разнонаправленные перспективы уступает более простым моделям³¹.

Именно поэтому политические нарративы, основанные на ностальгии, конспирологических мотивах и образах врага, оказываются когнитивно доступнее и эмоционально убедительнее системных объяснений, создавая благоприятную среду для обращения к популистским формам артикуляции реальности³².

Правый политический разворот в условиях поликризиса

В последние годы во многих либеральных демократиях наблюдается устойчивый рост электоральной поддержки правых и ультраправых партий. В ряде европейских стран это выразилось в расширении их парламентского представительства и формировании национальных повесток. Этот сдвиг проявляется не только в результатах выборов, но и в глубокой трансформации современной политики: вопросы национальной идентичности, суверенитета, защиты границ, безопасности и культурного порядка постепенно вытесняют на второй план нарративы перераспределения и структурных социально-экономических реформ.

Хотя популизм теоретически не привязан к определенной идеологии, в данной статье он понимается прежде всего как политическая ло-

гика артикуляции, основанная на морально-этическом противопоставлении «народа» и «элит»³³. Поликризис структурно смещает популистскую мобилизацию вправо — в националистическое и культурно-защитное русло, функционируя как трансформационная воронка, проходя через которую политические противоречия упрощаются, персонализируются и радикализируются в символическом измерении. Иными словами, происходит идеологический сдвиг через форму кризиса. В связи с этим дальнейший анализ фокусируется на правом политическом сдвиге как эмпирически доминирующей форме современного популистского ландшафта.

Подобное смещение продиктовано не столько политическими стратегиями управления, сколько когнитивной подоплекой поликризиса. Хроническая нестабильность сказывается на «пропускной способности» осмысления сложных процессов. В результате апелляции к восстановлению национального единства, обозначению четких границ, персонифицированных врагов и эмоционально заряженным категориям происходящего находят все больший резонанс в электоральном отклике граждан. «Прокрустово ложе» аустерити становится одним из структурных факторов правого политического поворота.

Риторика правых и правопопулистских акторов, подменяющая системные объяснения эмоционально насыщенными и морально поляризованными схемами, хорошо адаптирована к подобной среде. Она успешно

³¹ Kahneman D. Thinking, fast and slow. Farrar, Straus and Giroux, 2011 ; Kruglanski A.W. The psychology of closed mindedness. Psychology Press, 2004.

³² Mudde C. Op. cit.

³³ Ibid.

эксплуатирует политический и когнитивный ландшафт, сформированный деполитизацией, технократическими ограничениями и эрозией политического воображения³⁴.

Как было указано выше, современные правопопулистские акторы следуют классической концептуальной рамке популизма как «тонко централизованной» идеологии, противопоставляющей «коррупцированную элиту» «чистому народу», но дополняют ее этнонационалистическими и культурно-защитными представлениями о политическом порядке. Подобная комбинация находит особый отклик среди статусно уязвимых групп населения, страдающих от снижения социально-экономических перспектив и ростом прекарности³⁵.

Описанный когнитивный и политический сдвиг проявляется нагляднее всего в тематическом поле, где структурная напряженность легко переводится в плоскость символических конфликтов.

Климатическая политика и «зеленый переход» интерпретируются как угроза национальной экономике³⁶; вопросы гендерного равноправия и репродуктивного права — как борьба за моральный порядок и культур-

но-этическую стабильность³⁷; миграция — как проблема национальной безопасности, защиты культурной идентичности, суверенитета и контроля над общественными ресурсами³⁸. Каждое из этих политических направлений представляет собой интерсекционную зону конфликта, где экономическая прекарность, статусная уязвимость и культурные представления о порядке переплетаются в многоуровневый нарратив, требующий системного политического ответа. В контексте поликризиса эти точки структурного конфликта упрощаются и поляризуются, что делает их особо привлекательными для правопопулистского политического дискурса.

Veni, vidi... non vici: управленческие пределы правопопулизма

Заметные электоральные успехи правопопулистских и ультраправых сил не являются гарантией их долгосрочного удержания власти. Данная особенность связана в первую очередь с тем, что политическая эффективность их риторики основана на логике мобилизации, а не управления. Достаточно показательным является британский случай: мобилизация вокруг выхода из ЕС партии Reform UK продемонстрировала, что антисистемный дискурс может привести к символической победе, но не гарантирует долгосрочной управленческой возможности.

Риторика понятных и якобы легко устранимых причин кризиса и борь-

³⁴ Wodak R. The politics of fear: What right-wing populist discourses mean. Sage, 2015 ; Lakoff G. Moral politics: How liberals and conservatives think. University of Chicago Press, 2016 ; Stenner K. The authoritarian dynamic. Cambridge University Press, 2005.

³⁵ Gidron N., Hall P.A. The politics of social status: Economic and cultural roots of the populist right // British Journal of Sociology. 2017. Vol. 68 (S1). P. S57–S84.

³⁶ Lockwood M. Right-wing populism and the climate change agenda // Environmental Politics. 2018. Vol. 27 (4). P. 712–732 ; Forchtner B. The far right and the environment: Politics, discourse and communication. Routledge, 2019.

³⁷ Anti-gender campaigns in Europe / ed. by Kuhar R., Paternotte D. Rowman & Littlefield, 2017.

³⁸ Wodak R. Op. cit. ; Mudde C. The far right today. Polity Press, 2019.

бы с «врагами» эффективна в предвыборной фазе, но оказывается слабо приспособленной к компромиссной и рутинной природе долгосрочного государственного управления³⁹.

Получив власть, правопопулистские акторы сталкиваются с теми же структурными лимитами, которые они осуждали как навязанные аппарату управления: экономической взаимозависимостью и жесткими институциональными процедурами и рамками. Геополитическая нестабильность, социально-экономическая прекарность, климатические шоки и угрозы безопасности не поддаются быстрым и символическим решениям на национальном уровне. Как следствие, возникает усугубляющийся разрыв между предвыборными обещаниями и реальной политической действительности.

Этот разрыв вызывает вторичную волну общественной фрустрации. Недовольство «старыми элитами» трансформируется в новый виток недоверия по отношению к правым акторам, казавшимся близкими к народу, но не сумевшим обеспечить ожидаемые материальные и социальные улучшения. Подобная динамика соответствует логике относительной депривации, при которой несоответствие между ожиданиями и реальностью становится источником нарастающего социального напряжения и нестабильности⁴⁰.

В этих условиях политический ландшафт все в большей степени определяется недоверием к институтам власти и ослаблением надежды

на политическое разрешение структурных кризисов. Деполитизация не всегда становится финальным аккордом разочарования в политике; напротив, она может подпитывать дальнейшую радикализацию запросов и рост поддержки еще более исключаящих и антисистемных позиций. Неразрешенные структурные проблемы и повторяющиеся циклы несбывшихся ожиданий могут привести к смещению политического спектра к более крайним формам артикуляции недовольства и социальному разрыву⁴¹.

Включение праворадикальных партий в управленческий истеблишмент может привести к ослаблению ключевого аспекта их политической привлекательности — образа альтернативы «коррупцированной» системе⁴². В процессе вхождения в органы управления такие силы частично утрачивают свою протестную привлекательность, образ «свободолюбия» и правоборческий имидж. Это сопровождается освобождением пространства для новых, потенциально еще более радикальных акторов либо дальнейшим дроблением политического поля. Правый поворот в условиях поликризиса может катализировать циклический процесс мобилизации, разочарования и последующей радикализации. «Прекрасному новому миру» с четким разделением на героев и негодяев, по всей видимости, быть не суждено.

Именно поэтому усиление правых сил не приводит к разрешению кризисной динамики, а становится ее симптоматическим выражением.

³⁹ Muller J.-W. What is populism? University of Pennsylvania Press, 2016.

⁴⁰ Gurr T.R. Why men rebel. Princeton University Press, 1970.

⁴¹ Mounk Y. The people vs. democracy. Harvard University Press, 2018.

⁴² Muller J.-W. Op. cit.

Без устранения структурных источников нестабильности правый популизм сводится к перераспределению ответственности и символической «переинтерпретации» конфликта, не затрагивая материальные и институциональные основания фрустрации⁴³.

Социальная прекаризация, кризис роста стоимости жизни и институциональные зависимости, возвращенные режимом аустерити, продолжают воспроизводить циклы фрустрации, которая изначально подпитывала протестную мобилизацию. В результате политическая динамика смещается от решения проблем к их символической переработке, формируя среду повторяющихся волн разочарования, недоверия граждан и дальнейшей радикализации.

Заключение.

Политика в темных аллеях поликризиса

Как показывает анализ, политическое управление в условиях поликризиса все чаще характеризуется ограниченной стратегической видимостью. Политическая повестка формируется под давлением краткосрочных и воспринимаемых как обособленные угрозы — экономической нестабильности, энергетических и климатических рисков, иммиграционных вызовов. Интерсекциональная природа этих процессов, питающая уже хроническую нестабильность, ускользает от четкой политической артикуляции. В Европейском союзе эта динамика проявляется особен-

но отчетливо: сочетание наднациональной фискальной консолидации со стремлением к технократической и маркетизированной стабилизации обедняет политическую полемику в сферах, наиболее критичных для долгосрочного коллективного развития.

В результате современная политика напоминает движение по темным аллеям: освещены лишь ближайшие повороты, но общая траектория движения погружена во тьму. Управление сводится скорее к реактивному отклику, нежели к стратегическому планированию. Конфликты не решаются, а откладываются, меняют форму и возвращаются в виде новых волн обостренной политизации. Если структурные источники фрустрации, закрепленные режимом аустерити, сохраняются, политический цикл рискует замкнуться в повторяющейся последовательности мобилизации, разочарования и радикализации. Среда поликризиса способствует воспроизводству этой динамики.

Выход из этого замкнутого круга состоит в расширении политического пространства выбора: возвращение распределительных конфликтов в ядро повестки, признание политического характера системных решений и восстановление способностей институтов власти предлагать социально легитимные и стратегические нарративы будущего, а также придание демократической гласности процессам поликризиса. Без этого глобальная политика в целом и европейская в частности будет продолжать двигаться в полумраке — без четкого направления, способного вывести общество из состояния хронической прекарности.

⁴³ Mair P. Op. cit. ; Mudde C., Kaltwasser C.R. Populism: A very short introduction. Oxford University Press, 2017.

Reference

1. Alvarado, Ch.S. EU Debt Rules: Austerity in Disguise? / Ch.S. Alvarado // *The Left in the European Parliament*. 2022. November 11.
2. Anti-gender campaigns in Europe / eds. by R. Kuhar, D. Paternotte. Rowman & Littlefield, 2017. 302 p.
3. Apperly, I. Mindreaders: The cognitive basis of “theory of mind” / I. Apperly. Psychology Press, 2010. 232 p.
4. Blyth, M. Austerity: The history of a dangerous idea / M. Blyth. Oxford University Press, 2013. 304 p.
5. Dahl, R.A. Political Oppositions in Western Democracies / R.A. Dahl. Yale University Press, 1966. 484 p.
6. De Wilde, P. No polity for old politics? A framework for analyzing the politicization of European integration / P. de Wilde // *Journal of European Integration*. 2011. Vol. 33. Iss. 5. P. 559–575.
7. Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot / ed. by S.I. Lindberg. University of Gothenburg, 2024. 64 p.
8. Douglas, K.M. The psychology of conspiracy theories / K.M. Douglas, R.M. Sutton, A. Cichocka // *Current Directions in Psychological Science*. 2017. Vol. 26. Iss. 6. P. 538–542.
9. Esping-Andersen, G. The three worlds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen. Princeton University Press, 1990. 257 p.
10. Flinders, M. Depoliticisation, governance and the state / M. Flinders, M. Wood // *Policy & Politics*. 2014. Vol. 42. Iss. 2. P. 135–149.
11. Forchtner, B. The far right and the environment: Politics, discourse and communication / B. Forchtner. Routledge, 2019. 356 p.
12. Frith, C.D. The neural basis of mentalizing / C.D. Frith, U. Frith // *Neuron*. 2006. Vol. 50. Iss. 4. P. 531–534.
13. Gidron, N. The politics of social status: Economic and cultural roots of the populist right / N. Gidron, P.A. Hall // *British Journal of Sociology*. 2017. Vol. 68. Iss. S1. P. S57–S84.
14. Global Risks Report 2023. Insight Report / preface S. Zahidi. 18th Edition. World Economic Forum, 2023. 98 p.
15. Global Risks Report 2024 / preface S. Zahidi. 19th Edition. World Economic Forum, 2024.
16. Grande, E. Beyond authority transfer: Explaining politicization of Europe / E. Grande, S. Hutter // *West European Politics*. 2016. Vol. 39. Iss. 1. P. 23–43.
17. Gurr, T.R. Why Men Rebel / T.R. Gurr. Princeton University Press, 1970. 421 p.
18. Harari, Y.N. 21 Lessons for the 21st Century / Y.N. Harari. Jonathan Cape, 2018. 400 p.
19. Hay, C. Depoliticisation as process, governance as practice: What did the “first wave” get wrong and do we need a “second wave” to put it right? / C. Hay // *Policy & Politics*. 2014. Vol. 42. Iss. 2. P. 293–311.

20. Hay, C. Does capitalism (still) come in varieties? / C. Hay // *Review of International Political Economy*. 2019. Vol. 27. Iss. 2. DOI: 10.1080/09692290.2019.1633382.
21. Hay, C. *Why We Hate Politics* / C. Hay. Polity Press, 2007. 180 p.
22. Hemerijck, A. *Changing Welfare States* / A. Hemerijck. Oxford University Press, 2013. 480 p.
23. Hooghe, L. A postfunctionalist theory of European integration / L. Hooghe, G. Marks // *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39. Iss. 1. P. 1–23.
24. Kahneman, D. *Thinking, Fast and Slow* / D. Kahneman. Farrar, Straus and Giroux, 2011. 533 p.
25. Kim, Y. Pragmatic municipalism or austerity urbanism? Understanding local government responses to fiscal stress / Y. Kim, M.E. Warner // *Local Government Studies*. 2021. Vol. 47. Iss. 2. P. 234–252.
26. Kirchheimer, O. The transformation of the Western European party systems / O. Kirchheimer // *Political Parties and Political Development* / eds. by J. La-Palombara, M. Weiner. Princeton University Press, 1966. P. 177–200.
27. Kruglanski, A.W. *The Psychology of Closed Mindedness* / A.W. Kruglanski. Psychology Press, 2004. 206 p.
28. Lakoff, G. *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* / G. Lakoff. University of Chicago Press, 2016. 512 p.
29. Lawrence, M. Global polycrisis: The causal mechanisms of crisis entanglement / M. Lawrence, T. Homer-Dixon, S. Janzwood [et al.] // *Global Sustainability*. 2024. Vol. 7. E6. DOI: 10.1017/sus.2024.1
30. Lockwood, M. Right-wing populism and the climate change agenda / M. Lockwood // *Environmental Politics*. 2018. Vol. 27. Iss. 4. P. 712–732.
31. Mair, P. *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy* / P. Mair. Verso, 2013. 160 p.
32. Milward, A.S. *The European Rescue of the Nation-State* / A.S. Milward. 2nd ed. Routledge, 2000. 488 p.
33. Moffitt, B. *The Global Rise of Populism* / B. Moffitt. Stanford University Press, 2016. 240 p.
34. Mounk, Y. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It* / Y. Mounk. Harvard University Press, 2018. 400 p.
35. Mudde, C. *Populism: A Very Short Introduction* / C. Mudde. Oxford University Press, 2017. 136 p.
36. Mudde, C. *Populist Radical Right Parties in Europe* / C. Mudde. Cambridge University Press, 2007. 385 p.
37. Mudde, C. *The Far Right Today* / C. Mudde. Polity Press, 2019. 160 p.
38. Müller, J.-W. *What Is Populism?* / J.-W. Müller. University of Pennsylvania Press, 2016. 123 p.
39. Ortiz, I. *End Austerity: A Global Report on Budget Cuts and Harmful Social Reforms in 2022–25* / I. Ortiz, M. Cummins. Initiative for Policy Dialogue, 2022. 112 p.

40. Stenner, K. *The Authoritarian Dynamic* / K. Stenner. Cambridge University Press, 2005. 370 p.
41. Streeck, W. *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism* / W. Streeck. Verso, 2014. 220 p.
42. Tooze, A. *Shutdown: How COVID Shook the World's Economy* / A. Tooze. Viking, 2021. 354 p.
43. Van Prooijen, J.-W. Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain / J.-W. Van Prooijen, K.M. Douglas // *European Journal of Social Psychology*. 2018. Vol. 48. Iss. 7. P. 897–908.
44. Van Prooijen, J.-W. Conspiracy theories: Evolved functions and psychological mechanisms / J.-W. Van Prooijen, M. Van Vugt // *Perspectives on Psychological Science*. 2018. Vol. 13. Iss. 6. P. 770–788.
45. White, J. *Politics of Last Resort: Governing by Emergency in the European Union* / J. White. Oxford University Press, 2019. 229 p.
46. Wike, R. Representative democracy remains a popular ideal, but people around the world are critical of how it's working / R. Wike, J. Fetterolf, M. Smerkovich [et al.]. Pew Research Center, 2024. 106 p.
47. Wike, R. Satisfaction with democracy has declined in recent years in high-income nations / R. Wike, J. Fetterolf // Pew Research Center. 2024. June 18.
48. Wodak, R. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean* / R. Wodak. Sage, 2015. 256 p.
49. Zürn, M. *A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation* / M. Zürn. Oxford University Press, 2018. 332 p.
50. Zürn, M. The politicization of world politics and its effects: Eight propositions / M. Zürn // *European Political Science Review*. 2014. Vol. 6. Iss. 1. P. 47–71.

Внутренняя и внешняя торговля Сербии в первой половине XIX в.

Шкунов Владимир Николаевич,

ведущий научный сотрудник Самарского федерального исследовательского центра Российской академии наук, доктор исторических наук, доктор педагогических наук, профессор
orientru@mail.ru

Статья посвящена истории внутренней и внешней торговли Сербии на протяжении первой половины XIX в. Отмечены ведущие центры торговли, состав купечества, каналы движения товаров, особенности организации торговой деятельности. Приведен ассортимент сербских и иностранных товаров. В статье проведен анализ российско-сербских торговых связей в рассматриваемый период. Выявлены особенности торговли в период османского владычества и после образования Княжества Сербия. Статья основана на редких дореволюционных источниках и современной литературе на русском, английском, сербском, французском, испанском языках.

Ключевые слова: Сербия, Российская империя, торговля, экспорт, импорт, товары, купечество.

Internal and External Trade of Serbia in the First Half of the 19th Century

Vladimir N. Shkunov

Leading Research Scientist of the Samara Federal Research Center of the Russian Academy of Sciences, Doctor of History, Doctor of Pedagogy, Professor

The article is devoted to the history of Serbia's domestic and foreign trade during the first half of the 19th century. The leading trade centers, the composition of merchants, the channels of movement of goods, and the specifics of the organization of trade activities are noted. The range of Serbian and foreign goods is given. The article analyzes the Russian-Serbian trade relations during the period under review. The peculiarities of trade during the period of Ottoman rule and after the formation of the Principality of Serbia are revealed. The article is based on rare pre-revolutionary sources and modern literature in Russian, English, Serbian, French, and Spanish.

Keywords: Serbia, Russian Empire, trade, export, import, goods, merchants.

Выгодное географическое положение Сербии, находившейся на перекрестке важных торговых путей на Балканском полуострове, определяло характер и особенности ее внутренней и внешней торговли на протяжении многих веков. Османское владычество отразилось на экономическом развитии Сербии: оказались подорванными многие отрасли местной экономики, были прерваны традиционные торговые связи с соседними государствами, разорены многие купцы. Восстановление внутренней торговли, внешнеторговых связей происходило постепенно в зависимости от мно-

гих факторов, определявших положение Сербии.

В самом начале XIX в. сербы, проживавшие на территории Австрии, поддерживали тесные связи со своими компаньонами в Сербии, поставляя в ее города необходимые товары. Более того, в 1804 г. они планировали учредить специальную торговую компанию в целях расширения связей со своей исторической родиной¹. В то время в Сербии было беспокой-

¹ Попов Н.А. Россия и Сербия: исторический очерк русского покровительства Сербии с 1806 по 1856 г. Ч. 1–2. До Устава 1839 года. М.: К. Солдатенков, 1869. С. 20.

но: многие местные купцы жаловались на разбой в пути. Г.П. Карагеоргий «учредил столь строгий надзор за разбойниками, что многие из них должны были оставить Сербию и бежать в Австрию»².

В купеческой среде в то время выделялись и крупные сербские торговцы. Среди них, в частности, был известен Стефан Живкович, который разбогател на торговле свиньями. Он неоднократно ссужал деньгами (до 10 тыс. дукатов) народный совет, а вскоре получил под свой контроль перевозки и таможи в Белграде и Остружнице.

В начале XIX в. экспорт сырья из Сербии оценивался в 1 660 000 гульденов, а импорт из Австрии составлял всего 320 000 гульденов³. Положительное сальдо давало возможность направлять часть средств на военные нужды. Следует отметить, что Сербия в это время поддерживала тесные торговые связи только с Австрией. С Турцией отношения были непростыми: торговые отношения поддерживались только в мирное время и по особым разрешениям. Торговля на территории Османской империи без разрешения каралась смертной казнью для сербских купцов. В 1807 г. сербский экспорт оценивался в 170 тыс. фунтов стерлингов, а импорт — в 32. тыс. ф. ст., что позволяло сербам направлять средства для закупки оружия в Австрию⁴.

Османский губернатор в Сербии в 1815–1821 годах Марашли Али-паша в 1815 г. заключил соглашение с Милошем Обреновичем, в соответствии с которым местные таможи, перевозки, поместья, а также транзитная

торговля постепенно перешли в руки сербов, что позитивно отразилось на развитии внутренней и внешней торговли.

В апреле 1812 г. М.И. Кутузов в письме к Г.П. Карагеоргию сообщал о намерении российских властей содействовать развитию транзитной торговли через Сербию, а также о направлении через сербскую границу хлопка с целью «поправления финансов Сербии»⁵. Кроме этого, было принято решение о поставке к границе Сербии из Малой Валахии свинца и пороха.

М.Т. Каченовский в своей статье «Описание сербского народа» привел ценные сведения о торговле. В частности, он подчеркнул особое значение продажи скота: «Сии животные составляют главное богатство народа»⁶. Жители Боснии и Герцеговины закупают в Сербии быков и коров, отгоняя их к морю, турки приобретали коз и овец. Большое количество свиней вывозилось в Австрию. Важную отрасль местной торговли составляла реализация фруктов, ягод и орехов. В сербских садах в большом количестве выращивались сливы, яблоки, груши, вишни, персики, орехи и т.д. Сливу закупают в том числе для производства сливовицы — традиционного национального напитка сербов. Виноградное вино не играло заметной роли в сербской торговле, поскольку многие виноградники находились в запущенном состоянии. Также предметом местной торговли была продукция овощеводства и земледелия: кукуруза, пшеница, ячмень, рожь, бобы, капуста, лук, чеснок, свекла, редька, репа, горох, чечевица и пр.⁷ Сербские женщины занимались производством льняных тканей,

² Там же. С. 37.

³ Там же. С. 71.

⁴ Mijatovics E.L. The History of modern Serbia. London : William Tweedie, 1872. P. 52.

⁵ РГВИА, Ф. ВУА. Д. 394. Ч.12. Лл. 48–49 об.

⁶ Каченовский М.Т. Описание сербского народа // Вестник Европы. 1827. Ч. 156. № 17. С. 63.

⁷ Там же. С. 61–62.

которые окрашивали естественными красителями: индиго, раkitником, мятой, кошенилью. Индиго поступало на сербский рынок транзитом из стран Азии и Латинской Америки. Заметную роль в сербской торговле играли турецкие и каравлашские (волошские) цыгане. Они реализовывали на местных базарах изделия кузнечного производства (плуги, котлы, секиры, заступы и пр.), а также ложки, миски, корыта и т.д.

Среди сербских крестьян были те, кто «скупает свиней, прочую скотину и зверя, воск, мед, разные припасы»⁸. Впоследствии эти товары реализовывались на местных рынках. Также в городах работали многочисленные ремесленники (ружейники, портные, скорняки, плотники, колесники, бочары (бондари), горшечники, веревочники и т.д.). Свою продукцию они либо реализовывали самостоятельно, либо сбывали закупщикам.

Центрами торговли в Сербии также были православные монастыри, куда в двенадцатые праздники стекались тысячи православных сербов. Здесь близ обитателей торговцы продавали многочисленные товары. Так, в монастырь в Студенице стекались жители не только со всей Сербии, но и из Боснии и Герцеговины. Здесь действовала большая ярмарка.

Важную роль в развитии сербской внутренней и внешней торговли сыграл Адрианопольский мирный договор 1829 г., провозгласивший автономию Сербии, признание правителем княжества Милоша Обреновича и т.д. В ноте российских уполномоченных А.Ф. Орлова и Ф.П. Палена уполномоченным турецкого правительства Мехмед Садык-эфенди и Абдул Кадыр-бею от 12 октября 1829 г., в частности, упо-

миналось о необходимости «выплаты суммы в 100 тыс. дукатов в счет возмещения торгового ущерба»⁹. После заключения мирного договора перед Сербией открывались новые перспективы в развитии как внутренней, так и внешней торговли.

Милош Обренович, заинтересованный в укреплении финансовой стабильности в Сербии, после войны 1828–1829 годов проводил прагматичную политику, прибегая порой к хитрым приемам. Так, при уплате откупной суммы он ловко использовал существенную разницу между курсами талера и пиастров. Оплачивая откуп белградскому паше талерами, Милош считал его на пиастры по рыночной стоимости. Это приносило ему прибыль в 100 тыс. талеров ежегодно. Также князь вел обширную торговлю скотом. Н.Р. Овсяный писал в своей монографии: «Прибыльная торговля рогатым скотом и свиньями была захвачена в свои руки князем и его компаньонами»¹⁰. Также он торговал солью (вместе с купцами Авраамом Петрониевичем и Симирами), что приносило немалые доходы. Сербия не имела собственной соли, и ее приходилось импортировать из других стран. Н.А. Попов отмечал в своей монографии по этому поводу: соль «доставила Милошу, как и его товарищам по этому делу, значительные выгоды»¹¹. Соль поступала в Сербию с территории Молдавии — важного торгового партнера. В это время в Сербии широко использовалась русская серебряная монета.

⁸ Там же. С. 60.

⁹ Нота российских уполномоченных А.Ф. Орлова и Ф.П. Палена уполномоченным турецкого правительства Мехмед Садык-эфенди и Абдул Кадыр-бею от 12 октября 1829 г. // АВПРИ. Ф. Канцелярия. Оп. 468. Д. 2967. Т. 2. Лл. 12–13.

¹⁰ Овсяный Н.Р. Сербия и сербы. СПб.: Типография П.П. Сойкина, 1893. С. 62.

¹¹ Попов Н.А. Указ. соч. С. 185.

По итогам войны турецкий султан Махмуд II принял важные решения для Сербии, в том числе в сфере торговли. Так, провозглашалось право на беспрепятственную свободу торговли сербов на всей территории Порты, а сбор таможенных пошлин относился к полномочиям Милоша. Все районы Белграда переходили в ведение сербов, «ибо в их руках этот город мог сделаться весьма важным торговым местом для всей северной и средней Турции»¹². Для сербов, как и для турок, была установлена единая 30%-ная пошлина в пользу сербской администрации за право свободной торговли в Белграде. Особыми фирманами султана (1834 г.) таможня в Нише была передана в ведение Сербии. Кроме этого, было предоставлено право сербам иметь своих торговых агентов в Молдавии и Валахии, а также использовать торговые суда для плавания по Дунаю и Черному морю до Стамбула под национальным сербским флагом¹³.

Сербский политик и просветитель Димитрие Давидович, разработавший конституцию княжества в 1835 г., ратовал за всесторонне развитие внутренней и внешней торговли. В проекте конституции предусматривалось предоставление сербского гражданства всем иностранным торговцам, которые прожили на территории княжества в течение 7 лет. Также сербское гражданство мог предоставить князь тем иностранным купцам, которые оказали Сербии особые услуги.

В середине 30-х годов Милош в целях развития внешней торговли предоставил местным торговцам большие суммы под небольшой процент для стимулирования торговых связей с Венгрией и Австрией. Братья Герма-

ни, банкиры княжеского двора, получили право на получение кредита у торговых домов Австрии в Вене, Пеште и Триесте¹⁴. «Вследствие этой меры не один Белград, но и другие сербские города поднялись в торговом отношении», — отмечал Н.А. Попов¹⁵.

Во второй половине 30-х годов XIX в. интерес к Сербии стали проявлять британские торговцы. Так, в 1836 г. в княжестве побывали братья Ваде, являвшиеся комиссионерами торгового дома «Шау и Ко». Пребывание в княжестве дало им возможность подготовить подробное обозрение внутренней и внешней торговли. Во время встреч с Милошем они всячески пытались убедить его в установлении торговых связей с Англией¹⁶.

Спустя годы Сербия расширила внешнеторговые связи. Так, увеличился экспорт свиней в Германию. Также в страны Европы стали поступать сельскохозяйственная продукция (пшеница и пр.), сушеные сливы (чернослив) и сербское вино¹⁷.

К 1850 г. основными внешнеторговыми партнерами Сербии оставались Австрия, Турция и Румыния. Так, на долю Австрии приходилось 68,3% всего сербского экспорта, Турции — 26,9%, Румынии — 4,8%¹⁸.

Интересны требования, которые сербские торговцы выдвигали в начале 50-х годов. В частности, они просили власти принять коммерческий устав, учредить коммерческий суд, основать почту для отправки корреспонденции, товаров и пассажиров в Австрию, Болгарию, Валахию и Боснию,

¹² Там же. С. 246.

¹³ Там же. С. 274.

¹⁴ Там же. С. 352.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же. С. 411.

¹⁷ Reclus E. Nueva geografia iniversal la tierra y los hombres. Tomo 1. Madrid : El progreso editorial, 1890. P. 349.

¹⁸ Државопись србие. 1 свеска. Београд : У княжеско-србской печатни, 1863. С. 102.

построить современные дороги для связи с соседними государствами, организовать речное судоходство по рекам Саве и Дунаю, открыть коммерческие школы, начать строительство железных дорог для связи с зарубежными странами, учредить национальный банк в Белграде и т.д.¹⁹ Все эти требования вскрывали существовавшие проблемы, которые напрямую отражались на развитии внутренней и внешней торговли Сербии²⁰.

За несколько десятилетий внутренняя и внешняя торговля Сербии прошла сложный и в то же время впечатляющий путь. К концу столетия ее торговыми партнерами стало большинство европейских стран. Среди них — Австро-Венгрия, Голландия, Швейцария, Черногория, Италия, Греция, Бельгия, Босния и Герцеговина, Болгария, Франция, Англия и др. Из России в это время в значительных объемах стал поступать российский керосин²¹.

¹⁹ Сербские желания // Москвитянин. 1856. № 2. С. 217.

²⁰ Yovanovics V. Les serbes et la mission de la Serbie. Paris : A. Lacroix, Verboeckhoven, 1870.

²¹ Овсяный Н.Р. Указ. соч. С. 132.

Таким образом, в первой половине XIX в. взвешенная и осторожная политика сербских властей позволила отстоять насущные вопросы внутренней и внешней торговли перед Стамбулом. В этом Сербии постоянную поддержку оказывала Российская империя. К середине столетия выросли объемы внешней торговли, расширилась география внешнеторговых связей. Позитивные изменения затронули и внутреннюю торговлю, повысилась значимость Белграда, где были сосредоточены самые крупные купеческие капиталы. В это время в Сербии сформировался купеческий класс, специализировавшийся на внешнеторговых операциях. При этом тесные связи с исторической родиной поддерживали сербские купцы, проживавшие в сопредельных странах. Также в торговую деятельность были вовлечены ремесленники, крестьяне, православные монастыри и т.д. Позитивные изменения в сфере внутренней и внешней торговли стимулировали социально-экономическое развитие княжества, способствовали продвижению Сербии на европейском рынке.

Литература

1. Каченовский М.Т. Описание сербского народа / М.Т. Каченовский // Вестник Европы. 1827. Ч. 156. № 17. С. 56–66.
2. Овсяный Н.Р. Сербия и сербы / Н.Р. Овсяный. Санкт-Петербург : Типография П.П. Сойкина, 1893. 321 с.
3. Попов Н.А. Россия и Сербия: исторический очерк русского покровительства Сербии с 1806 по 1856 г. В 2 частях. Ч. 1. До Устава 1839 года / Н.А. Попов. Москва : К. Солдатенков, 1869. 522 с.

References

1. Mijatovics, E.L. The History of modern Serbia / E.L. Mijatovics. London : William Tweedie, 1872. 272 p.
2. Reclus, E. Nueva geografia iniversal la tierra y los hombres. T. 1 / E. Reclus. Madrid : El progreso editorial, 1890. 800 p.
3. Yovanovics, V. Les serbes et la mission de la Serbie / V. Yovanovics. Paris : A. Lacroix, Verboeckhoven, 1870. 325 p.

унутрашње и спољне трговине. У то-
ме је Србију стално подржавала Руска
империја. До средине века обим спо-
љне трговине је порастао, а георга-
фија спољнотрговинских веза се про-
ширила. Позитивне промене су утица-
ле и на унутрашњу трговину, повећао
се значај Београда, где су били кон-
централисани највећи трговачки капита-
ли. У то време се у Србији формирала
трговачка класа, специјализована за
спољнотрговинске операције. Исто-
времено, блиске везе са историјском
домовином одржавале су српски тргов-
ци који су живели у суседним земљама.
У трговинске активности били су укљуб-
чени и занатлије, селаци, православни
манастри итд. Позитивне промене у
области унутрашње и спољне трговине
стимулисале су друштвено-економски
развој кнежевине, допринеле су напре-
довању Србије на европском тржишту.

Сви ови захтеви открили су постојеће
проблеме који су се директно одрази-
ли на развој унутрашње и спољне трго-
вине Србије¹⁹.
Током неколико деценија, унутрашња
и спољна трговина Србије прошла је
сложен, а истовремено и импресиван
пут. До краја века, већина европских зе-
маља постала је њен трговински парт-
нер. Међу њима су Аустријарска, Хо-
ландија, Швајцарска, Црна Гора, Италија,
Грчка, Белгија, Босна и Херцеговина, Бу-
гарска, Француска, Енглеска и др. Из Ру-
сије је у то време у значајним количина-
ма почео да стиже руски керозин²⁰.
Тако је у првој половини 19. ве-
ка уравнотежена и одрезна политика
српских власти омогућила да се пред
Истанбулом одбране горућа питања

¹⁹ Yovanovics V. Les serbes et la mission de la Serbie. Paris: A. Lacroix, Verboeckhove. 1870.
²⁰ Овсјаниј Н.Р. Указано сочинѐније С. 132.

Литература

1. Државопис Србије. 1 свеска. Београд: У Кнежевско-српској штампарији. 1863. 132 с.
2. Качновски М.Т. Опис српског народа // Билтен Европе. 1827. Део 156. бр. 17. С. 56–66.
3. Нота руских пуномоћника А. Ф. Орлова и Ф. Л. Палена пуномоћница турске владе Мехмеду Садику-ефендији и Абдулу Кадир-бегу од 12. октобра 1829. го-
дине // Архив спољне политике Руске империје (АВПИ). Фонд. Канцеларија.
Он. 468. Д. 2967. Т. 2. Лн. 12–13.
4. Овсјаниј Н.Р. Србија и срби. Санкт Петербург: Типографија П.Л. Соикина. 1893. 321 с.
5. Попов Н.А. Русија и Србија: Историјски преглед руског покровитељства над
Србијом од 1806. до 1856. године Део 1–2. До Статуа од 1839. године. Моск-
ва: К. Солдатенков, 1869. XIV, 522 с.
6. Руски државни војноисторијски архив (РВИА), Фонд Војно-научни архив
(ВВА). Д. 394. Ч. 12. Лн. 48–49 об.
7. Српске жербе // Москвитјанин, број 2. 1856. С. 217.
8. Mijatovics E.L. The History of modern Serbia. London: William Tweedie. 1872. 272 p.
9. Reclus E. Nueva geografia iniversal la tierra y los hombres. Tomo 1. Madrid:
El progreso editorial. 1890. 800 p.
10. Yovanovics V. Les serbes et la mission de la Serbie. Paris: A. Lacroix, Verboeck-
hoven. 1870. 325 p.

У другој половини 30-их година 19. века, британски трговци почели су да показују интересовање за Србију. Тако су 1836. године кнежевину посе-тила браћа Ваде, који су били комис-ионари трговачке куће „Шау и Ко“; бо-равак у кнежевини пружио им је при-лику да припреме детаљан преглед унутрашње и спољне трговине. То-ком састанака са Милошем, покушава-ли су на сваки могући начин да га убе-де да успостави трговинске везе са ен-глеском¹⁵.

Годинама касније, Србија је проши-рила своје спољнотрговинске везе. Та-ко је повећан извоз свина у Немачку. Такође, пољопривредни производи (шеница и др.), сушене шљиве (суве шљиве), као и српско вино, почели су да стижу у европске земље¹⁶.

До 1850. године главни спорнотр-говински партнери Србије остали су Аустрија, Турска и Румунија. Тако је на Аустрију отпадало 68,3% укупног српског извоза, на Турску 26,9%, а на Румунију 4,8%¹⁷.

Занимљиви су захтеви које су српски трговци изнели почетком 50-их година. Конкретно, тражили су од влас-ти да усвоје привредни закон, оснују привредни суд, оснују пошту за слање преписке, робе и путника у Аустрију, Бугарску, Влашку и Босну, изградe савремене путеве за везу са суседним државама, организују речну пловид-бу на рекама Сави и Дунаву, отворе тр-говачке школе, започну изградњу же-лезнице за везу са иностранством, ос-нују националну банку у Београду итд.¹⁸

¹⁵ Исто. С. 411.

¹⁶ Reclus E. Nueva geografia universal la tierra y los hombres. Tomo 1. Madrid: El progreso editorial. 1890.

¹⁷ Државотис Србије. 1 свеска. Београд: Кнежевско-српској штампаони. 1863. С. 102.

¹⁸ Српске жезе // Москвитјанин, број 2. 1856. С. 217.

Сви делови на у надлежност Милоша. Сви делови Београда прешли су под управу Срба, јер би у њиховим рукама овај град мо-гао постати веома важно трговачко ме-сто за целу северну и средњу Турску¹¹.

За Србе, као и за Турке, уведена је је-динствена такса од 30% у корист ср-пске управе за право на слободну трго-вину у Београду. Посебним ферманима султана (1834. године) царина у Нишу прешла је под надлежност Србије. По-ред тога, Србима је дато право да имају своје трговачке агенте у Молдавији и Влахији, као и да користе трговачке бродове за пловидбу Дунавом и Црним морем до Истанбула под националном српском заставом¹².

Српски политичар и просветитељ Димитрије Давидовић, који је 1835. го-дине изradio устав кнежевине, залагао се за свеобухватан развој унутрашње и спољне трговине. Нацртом устава предвиђено је подјелити српског држављанства свим страним трговци-ма који су живели на територији кне-жевине 7 година. Такође, кнез је могао да подели српско држављанство оним страним трговцима који су Србији пу-жили посебне услуге.

Средњом 30-их година, у циљу раз-воја спољне трговине, кнез Милош је локалним трговцима давао велике су-ме новца уз мали проценат како би под-стакао трговинске везе са Мађарском и Аустријом. Браћа Герман, банкари кне-жева двора, добили су право да добују кредит од аустријских трговачких кућа у Бечу, Пешти и Трсту¹³. „Као резултат ове мере, не само Београд, већ и други ср-пски градови су се уздигли у погледу тр-говине“, истакао је Н.А. Попов¹⁴.

¹¹ Исто. С. 246.

¹² Исто. С. 274.

¹³ Исто. С. 352.

¹⁴ Исто.

на српско тржиште долазио транзитом из земља Азије и Латинске Америке. Значајну улогу у српској трговини играли су турски и каравлашки (влашки) Цигани. На локалним пијацама су продавали ковачке производе (пругове, котлове, секпире, мотике и др.), као и кашике, чиније, корита итд.

Међу српским сељацима било је и оних који су "куповали свиње, осталу стоку и дивљач, восак, мед, разне намирнице"⁷. Након тога, ова роба се продавала на локалним пијацама. Такође, у грађовима су радиле бројни занатлије (оружари, кројачи, крзнари, столари, колари, бањари, грнчари, плетачи и конопца итд.). Своје производе су продавали или самостално или их продавали откупљивачима.

Трговачки центри у Србији били су и православног мањинског, где су се на дванаест празника окупувале хиљаде православних Срба. Овде, у близини манастира, трговци су продавали бројну робу. Тако су у манастир у Студеници хришћани становници не само из целе Србије, већ и из Босне и Херцеговине. Ту се одржавао велики вашар.

Важну улогу у развоју српске унутрашње и спољне трговине имао је један српски мировни уговор из 1829. године, којим је проглашена аутономија Србије, признање Милоша Обреновића за владара кнежевине итд. У новоти руских пуномоћника А.Ф. Орлова и Ф.П. Палена пуномоћницама турске владе Мехмеду Абдулу Кадир-бегу од 12. октобра 1829. године, између осталог, помиње се постојећа за "исплатом износа од 100 хиљада дуката на име надокнаде штете у трговини". Након закључења мировног

споразума, пред Србијом су се отвориле нове перспективе у развоју како унутрашње тако и спољне трговине. Милош Обреновић, заинтересован за јачање финансијске стабилности у Србији, након рата 1828.-1829. године водио је прагматичну политику, понекад придегављајући лукавим триковима. Тако је, приликом плаћања откупљених, вешто искористио значајну разлик између курса талира и пијастера. Плаћајући откуп београдском пашу у талирима, Милош га је рачунао у пијастрама по тржишној вредности. То му је доносило профит од 100 хиљада талира годишње. Кнез је такође водио опсежну трговину стоком. Овјанин Н.Р. је у својој монографији написао: "Кнез и његови сапутници преузели су у своје руке профитабилну трговину говедима и свињама";⁹ Такође и сољу (заједно са трговцима Авраамом Петронијевићем и Симићима), што је доносило значајан приход. Србија није имала сопствену со, па је морала да је увози из других земаља. Н.А. Попов је у својој монографији о овој теми приметио: со је "Милошу, као и његовим друговима у овом послу, донела значајну добит"¹⁰. Со је у Србију долазила са територије Молдавије — важном трговинском партнером. У то време у Србији се широко користило руски средњи новац.

После рата, турски султан Махмуд II донео је важне одлуке за Србију, укључујући и оне у области трговине. Тако је проглашено право на несметану слободу трговине Срба на целој територији Порте, а наплата царина је спада-

⁷ Там же, С. 60.
⁸ Нота руских пуномоћника А.Ф. Орлова и Ф.П. Палена пуномоћницама турске владе Мехмеду
⁹ Овјанин Н.Р. Србија и срби. Санкт Петербург: Типографија П.П. Соикина. 1893. С. 62.
¹⁰ Попов Н.А. Указано сочиненије С. 185.

Садик-ефендији и Абдулу Кадир-бегу од 12. октобра 1829. године // Архив спољне политике Руске империје (АВЛПРИ). Фонд. Канцеларија. Оп. 468. Д. 2967. Т. 2. Лп. 12-13.

У априлу 1812. године, М.И. Кутузов је у писму Ђ. П. Караџићу саопштио намеру руских власти да доприне- су развоју транзитне трговине кроз Србију, као и о слању памука преко српске границе у циљу "побољшања финансија Србије"⁵. Поред тога, доне- та је одлука о испоруци олова и баку- та са територије Мале Влашке до гра- нице Србије.

Каченовски М.Т. је у свом чланку "Опис српског народа" пренео драго- цене информације о трговини. Кон- кретно, нагласио је посебан значај про- даје стоке: "ове животиње чине главно богатство народа" (Каченовски, стр. 63). Становници Босне и Херцеговине ку- повали су у Србији бикове и краве, те- рајући их ка мору, Турци су куповали козе и овце. Велики број свиња изве- зен је у Аустрију. Важну грану локалне трговине чинила је продаја воћа, бо- биначог воћа и орашастих плодова. У српским воћњацима су се у вели- ким количинама гајиле шљиве, јабуке, крушке, вишње, брескве, ораси и др. Шљиве су се куповале, између оста- лог, за производњу шљивовице — тра- диционалног националног пића Срба. Вино од грожђа није играло значајну улогу у српској трговини, јер су многи виногради били у запустелом стању. Предмет локалне трговине били су производни повртарства и земљо- радње: кукруз, пшеница, јечам, раж, боб, купус, црни лук, бели лук, цве- кла, ротквица, репа, грашак, сочиво и др.⁶ Српске жене су се бавиле про- изводњом ланених тканина, које су фарбале природним бојама: индиго, жутлиовка, нана, кошенил. Индиго је

⁵ Руски државни војноисторијски архив (РГВИА), Фонд Војно-научни архив (ВВА), д. 394, ч. 12, лн. 48–49 об.
⁶ Каченовски М.Т. Опис српског народа // Билтен Европе, 1827. Део 156. бр. 17. С. 61–62.

је тако строги надзор над разбојници- ма да су многи од њих морали да на- путе Србију и побегну у Аустрију²;

У трговачкој средини су се у то вре- ме истицали и велики српски трговци. Међу њима је, између осталих, био по- знати Стефан Живковић, који се обо- гатио тровином свињама. Више пута је позајмљивао новац (до 10 хиљада дуката) народном већу, а убрзо је под- своју контролу ставио превоз и цари- не у Београду и Остружници.

Почетком 19. века извоз сировина из Србије проценен је на 1 660 000 гул- дена, а увоз из Аустрије износио је све- га 320 000 гулдена³. Позитиван салдо омогућио је да се део средстава усме- ри на војне потребе. Треба напоме- нути да је Србија у то време држава- ла блиске трговинске везе само са Ау- стријом. Односи са Турском нису били лаки: трговински односи су држава- ни само у мирnodопским временима и уз посебне дозволе. Трговина на те- риторији Османског царства без доз- воле кажњавана је смртном казном за српске трговце. Године 1807. српски извоз проценен је на 170 хиљада фун- ти стерлинга, а увоз на 32 хиљаде фун- ти стерлинга, што је омогућило Србима да средства усмере за куповину оружја у Аустрију⁴.

Османски гувернер у Србији у пе- риоду 1815–1821. година Маршали Али-паша је 1815. године склопио спо- разум са Милошем Обреновићем, пре- ма којем су локалне царине, превоз, имања, као и транзитна трговина по- степено прешли у руке Срба, што се позитивно одразило на развој уну- трашње и спољне трговине.

² Исто. С. 37.
³ Исто. С. 71.
⁴ Mišatovičs E.L. The History of modern Serbia. Lon- don: William Tweedie, 1872. P. 52.

Унутрашња и спољна трговина Србије у првој половини 19. века

Шкунов Владимир Николаевич,

виши научни сарадник

Самарског федералног истраживачког Центра Руске академичке науке
доктор историјских наука, доктор педагошких наука, професор

orientru@mail.ru

Чланак је посвећен историји унутрашње и спољне трговине Србије током прве половине 19. века. Истакнути су водљиви трговачки центри, састав трговача, канали кретања робе и специфичне карактеристике организације трговачке делатности. Наведен је асортиман српске и иностране робе. У чланку је дата анализа руско-српских трговинских веза у разматраном периоду. Идентификоване су карактеристике трговине у периоду османске владавине и након формирања кнежевине Србије. Чланак се заснива на ретким предреволюционим изворима и савременој литератури на руском, енглеском, српском, француском и шпанском језику.

Кључне речи: Србија, Руска империја, трговина, извоз, увоз, роба, трговци,

Serbia's Domestic and Foreign Trade in the First Half of the 19th Century

Vladimir N. Shkunov

Leading Researcher Samara Federal Research of the Samara Center

of the Russian Academy of Sciences

Doctor of Historical Sciences, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

The article is devoted to the history of Serbia's domestic and foreign trade during the first half of the 19th century. The leading trade centers, the composition of merchants, the channels of movement of goods, and the specifics of the organization of trade activities are noted. The range of Serbian and foreign goods is given. The article analyzes the Russian-Serbian trade relations during the period under review. The peculiarities of trade during the period of Ottoman rule and after the formation of the Principality of Serbia are revealed. The article is based on rare pre-revolutionary sources and modern literature in Russian, English, Serbian, French, and Spanish.

Keywords: Serbia, Russian Empire, trade, export, import, goods, merchants,

На самом почетку 19. века, Србија су живели на територији Аустрије која државала су блиске везе са својим партнерима у Србији, снабдевајући њене градове неопходном робом. Штавише, 1804. године планирали су да оснују посебну трговачку компанију у циљу проширења веза са својом историјском домовином¹. У то време у Србији је било немирно: многи локални и трговци су се жалили на пљачке на путевима. Ђ. П. Карађорђе „успоставио

Вьгодное географическое положение Сербии, находившейся на перекрестке важных торговых путей на Балканском полуострове, определяло характер и особенности ее внутренней и внешней торговли на протяжении многих веков. Османская власть се оцаразила на экономски развој Србије: многе граде не локалне привреде су биле подривене, традиционалне трговинске везе са суседним државама су прекинуте, многи трговци су банкротирали. Оног ва унутрашње трговине и спољнотрговинских веза одвијала се постепено, у зависности од многих фактора који су одређивали положај Србије.

¹ Попов Н.А. Русија и Србија: Историјски преглед руског покровитељства над Србијом од 1806. до 1856. године. Део 1-2. Статута од 1839. године. М.: К. Солдатенков, 1869. С. 20.

41. Stenner, K. *The Authoritarian Dynamic* / K. Stenner. Cambridge University Press, 2005. 370 p.
42. Streeck, W. *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism* / W. Streeck. Verso, 2014. 220 p.
43. Tooze, A. *Shutdown: How COVID Shook the World's Economy* / A. Tooze. Viking, 2021. 354 p.
44. Van Prooijen, J.-W. *Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain* / J.-W. Van Prooijen, K.M. Douglas // *European Journal of Social Psychology*. 2018. Vol. 48. Iss. 7. P. 897–908.
45. Van Prooijen, J.-W. *Conspiracy theories: Evolved functions and psychological mechanisms* / J.-W. Van Prooijen, M. Van Vugt // *Perspectives on Psychological Science*. 2018. Vol. 13. Iss. 6. P. 770–788.
46. White, J. *Politics of Last Resort: Governing by Emergency in the European Union* / J. White. Oxford University Press, 2019. 229 p.
47. Wike, R. *Satisfaction with democracy has declined in recent years in high-income nations* / R. Wike, J. Fetterolf // *Pew Research Center*. 2024. 18 June.
48. Wodak, R. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean* / R. Wodak. Sage, 2015. 256 p.
49. Zürn, M. *A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation* / M. Zürn. Oxford University Press, 2018. 332 p.
50. Zürn, M. *The politicization of world politics and its effects: Eight propositions* / M. Zürn // *European Political Science Review*. 2014. Vol. 6. Iss. 1. P. 47–71.

23. Hemerijck, A. *Changing Welfare States* / A. Hemerijck. Oxford University Press, 2013. 480 p.
24. Hooghe, L. A postfunctionalist theory of European integration / L. Hooghe, G. Marks // *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39. Iss. 1. P. 1–23.
25. Kahneman, D. *Thinking, Fast and Slow* / D. Kahneman. Farrar, Straus and Giroux, 2011. 533 p.
26. Kim, Y. Pragmatic municipalism or austerity urbanism? Understanding local government responses to fiscal stress / Y. Kim, M.E. Warner // *Local Government Studies*. 2021. Vol. 47. Iss. 2. P. 234–252.
27. Kirchheimer, O. The transformation of the Western European party systems / O. Kirchheimer // *Political Parties and Political Development* / eds. by J. LaPalombara, M. Weiner. Princeton University Press, 1966. P. 177–200.
28. Kruglanski, A.W. *The Psychology of Closed Mindfulness* / A.W. Kruglanski. Psychology Press, 2004. 206 p.
29. Lakoff, G. *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think* / G. Lakoff. University of Chicago Press, 2016. 512 p.
30. Lockwood, M. Right-wing populism and the climate change agenda / M. Lockwood // *Environmental Politics*. 2018. Vol. 27. Iss. 4. P. 712–732.
31. Mair, P. *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy* / P. Mair. Verso, 2013. 160 p.
32. Milward, A.S. *The European Rescue of the Nation-State* / A.S. Milward. 2nd ed. Routledge, 2000. 488 p.
33. Moffitt, B. *The Global Rise of Populism* / B. Moffitt. Stanford University Press, 2016. 240 p.
34. Mounk, Y. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It* / Y. Mounk. Harvard University Press, 2018. 400 p.
35. Mudde, C. *Populism: A Very Short Introduction* / C. Mudde. Oxford University Press, 2017. 136 p.
36. Mudde, C. *Populist Radical Right Parties in Europe* / C. Mudde. Cambridge University Press, 2007. 385 p.
37. Mudde, C. *The Far Right Today* / C. Mudde. Polity Press, 2019. 160 p.
38. Müller, J.-W. *What is Populism?* / J.-W. Müller. University of Pennsylvania Press, 2016. 123 p.
39. Ortiz, I. *End Austerity: A Global Report on Budget Cuts and Harmful Social Reforms in 2022–25* / I. Ortiz, M. Cummins. Initiative for Policy Dialogue, 2022. 112 p.
40. Representative democracy remains a popular ideal, but people around the world are critical of how it's working / R. Wike, J. Fetters, M. Smerkovich [et al.]. Pew Research Center, 2024. 106 p.

5. Dahl, R.A. Political Oppositions in Western Democracies / R.A. Dahl, Yale University Press, 1966. 484 p.
6. DeWilde, P. No polity for old politics? A framework for analyzing the politicization of European integration / P. de Wilde // Journal of European Integration. 2011. Vol. 33. Iss. 5. P. 559-575.
7. Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot / ed. by S.I. Lindberg. University of Gothenburg, 2024. 64 p.
8. Douglas, K.M. The psychology of conspiracy theories / K.M. Douglas, R.M. Sutton, A. Cichocka // Current Directions in Psychological Science. 2017. Vol. 26. Iss. 6. P. 538-542.
9. Esping-Andersen, G. The three worlds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen. Princeton University Press, 1990. 257 p.
10. Flinders, M. Depoliticisation, governance and the state / M. Flinders, M. Wood // Policy & Politics. 2014. Vol. 42. Iss. 2. P. 135-149.
11. Forchtner, B. The far right and the environment: Politics, discourse and communication / B. Forchtner. Routledge, 2019. 356 p.
12. Frith, C.D. The neural basis of mentalizing / C.D. Frith, U. Frith // Neuron. 2006. Vol. 50. Iss. 4. P. 531-534.
13. Gidron, N. The politics of social status: Economic and cultural roots of the populist right / N. Gidron, P.A. Hall // British Journal of Sociology. 2017. Vol. 68. Iss. 51. P. 557-584.
14. Global polycrisis: The causal mechanisms of crisis entanglement/ M. Lawrence, T. Homer-Dixon, S. Janzwood [et al.] // Global Sustainability. 2024. Vol. 7. E6. DOI: 10.1017/sus.2024.1
15. Global Risks Report 2023. Insight Report / preface S. Zahidi. 18th Edition. World Economic Forum, 2023. 98 p.
16. Global Risks Report 2024 / preface S. Zahidi. 19th Edition. World Economic Forum, 2024.
17. Grande, E. Beyond authority transfer: Explaining politicization of Europe / E. Grande, S. Hutter // West European Politics. 2016. Vol. 39. Iss. 1. P. 23-43.
18. Gurr, T.R. Why Men Rebel / T.R. Gurr. Princeton University Press, 1970. 421 p.
19. Harari, Y.N. 21 Lessons for the 21st Century / Y.N. Harari. Jonathan Cape, 2018. 400 p.
20. Hay, C. Depoliticisation as process, governance as practice: What did the "first wave" get wrong and do we need a "second wave" to put it right? / C. Hay // Policy & Politics. 2014. Vol. 42. Iss. 2. P. 293-311.
21. Hay, C. Does capitalism (still) come in varieties? / C. Hay // Review of International Political Economy. 2019. Vol. 27. Iss. 2. DOI: 10.1080/09692290.2019.1633382
22. Hay, C. Why We Hate Politics / C. Hay. Polity Press, 2007. 180 p.

се своди више на реактивни одговор него на стратешко планирање. Кон-фликти се не решавају, већ се одла-жу, мењају облик и враћају у виду но-вих таласа појачане политизације. Ако структурни извори друштва, учвр-штени режимом аустеритета, остану присутни, политички циклус ризикuje да се затвори у понављајућем низу мо-билизације, разочарања и радикали-зације. Окружење политризе подсти-че репродукцију ове динамике.

Изазак из овог зачараног круга лежи у проширењу политичког про-стора избора: враћању редистри-бутивних конфликата у само језро политичке агенде, признавању по-литичке природе системских од-лука и обнављању способности институција власти да понуде дру-штвено легитимне и стратешке нара-тиве будућности, као и у обезбеђи-вању демократске транспарентности процеса политризе. Без тога ће гло-бална политика у целини, а европска посебно, наставити да се креће у по-лупраку — без јасног правца који би омогућио излазак друштва из стања хроничне прекарности.

Како показује анализа, политич-ко управљање у условима политризе све чешће се одликује ограниченом стратешком видљивошћу. Политич-ка агенда се формира под притиском краткорочних и као изолованих пер-ципираних претњи — економске не-стабилности, енергетских и климат-ских ризика, миграционих изазова. Интерсекционална природа ових про-цеса, која подстиче већ хроничну не-стабилност, измиче јасној политичкој артикулацији. У Европској унији ова динамика је посебно изражена: ком-бинација наднационалне фискалне консолидације са тежњом ка техно-кратској и маркетишким обликованој стабилизацији осиромашује политич-ку пољемску у областима најкритич-нијим за дугорочни колективни раз-вој.

Као последица тога, савремена по-литика подсећа на кретање кроз там-не алеје: осветљени су само најближи заокрети, док је укљупна трајекторија кретања пројектована у таму. Управљање

Закључак: Политика у тамним алејама политризе

Reference:

1. Alvarado, Ch.S. EU Debt Rules: Austerity in Disguise? / Ch.S. Alvarado // The Left in the European Parliament. 2022. 11 November.
2. Anti-gender campaigns in Europe / eds. by R. Kuhar, D. Paternotte. Rowman & Littlefield, 2017. 302 p.
3. Apperly, I. Mindreaders: The cognitive basis of "theory of mind" / I. Apperly. Psychology Press, 2010. 232 p.
4. Blyth, M. Austerity: The history of a dangerous idea / M. Blyth. Oxford University Press, 2013. 304 p.

„слободљубља“ и борбе за права. То је праћено отварањем простора за нове, потенцијално још радикалније актере или даљим драматизирањем политичког поља. Десни заокрет у словима поликризе може деловати као катализатор цикличног процеса мобилизације, разочарања и напредне радикализације. „Врлом новом свету“ са јасном поделом на хероје и зликовце, по свему судећи, није суђено да се оствари.

Управо због тога јачање десних политика иницијално се доводи до разарања кризне динамике, већ представља њен симптоматски израз. Без уклањања структурних извора нестабилности, десни популизам своди се на прерасподелу одговорности и симболицику „реинтерпретацију“ конфликта, без захватања материјалних и институционалних основа друштва.

Социјална прекаризација, криза раста прошкова живота и институционалне зависности створене резултатом аустеритета настављају да рефлектују циклусе друштва које су првобитно подстакли протестну мобилизацију. Као резултат тога, политичка динамика се помера са регионалне преоблема ка њиховој симболичкој обради, стварајући окружење понављајућих таласа разочарања, неповерења грађана и даље радикализације.

⁴³ Mair, P. (2013). *Ruling the void: The hollowing of Western democracy*. Verso; Mudge, C., & Kaltwasser, C.R. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.

сформише се у нови талас неповерења према десним актерима, који су се представљали као блиски народу, али нису успели да обезбеде очекивану материјалну и социјалну пољубљивања. Оваква динамика одговара логици релативне депривације, при којој несразмера између очекивања и стварности постаје извор растуће друштвене напетости и нестабилности.

У таквим условима, политички резултат све више одређују неповерење према институцијама власти и слабрине наде у политичко решавање структурних криза. Деполитизација не постаје увек завршни чин разочарања у политику; напротив, она може подстицати даљу радикализацију захтева и раст подршке још искључивим и антисистемским позицијама. Нерешени структурни проблем и понављајући циклуси неиспуњених очекивања могу довести до померања политичког спектра ка екстремнијим облицима артикулације незадовољства и друштвеног распојавања.

Укључивање крајње десних партија у управљачки естаблишмент може довести до слабења кључног елемента њихове политичке привлачности — импиа атернативе „корупцираном“ систему. У процесу уласка у стурктуру власти, такве снаге делимично губе своју протестну привлачност, ими-

⁴⁰ Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Princeton University Press.

⁴¹ Mounk, Y. (2018). *The people vs. democracy*. Harvard University Press.

⁴² Miller, J.-W. (2016). *What is populism? University of Pennsylvania Press.*

Описани когнитивни и политички помак најјасније се испољава у тематским областима у којима се структурна напетост лако преводи у раван симболичких конфликта. Климатска политика и "зелена транзиција" тумаче се као претња националној економској и социјалној правди; питања родне равноправности и репродуктивних права — као борба за морални поредак и културно-етничку стабилност.³⁷ миграција — као питање националне безбедности, заштите културног идентитета, суверенитета и контроле над државним ресурсима.³⁸ Свака од ових политичких области представља ни-терсекционалну зону конфликта, у којој се економска прекарност, ста-тусна равноста и културне представе одржавају према њима у вишеструкој наратив којој захтева системски политички одговор. У контексту поликризе, ове такве стурктурне контрадикције бивају појединачно стављене и поразиване, што их чини посебно погодноим за деснопопулистички по-литички дискурс.

Veni, vidi... non vici: управљачка ограничења десног популизма

Уочљиви изборни успеси деснопопулистичких и ултрадесних снага не представљају гаранцију њиховог дугорочног задржавања власти. Ова категорија пре свега произлази из чињенице да је политичка ефикасност њихове реторике заснована на популистичким мобилизацијама, а не управљачким. Посебно илустративан је британски случај: мобилизација око изласка из Европске уније, коју је подржавала партија Reform UK, показала је да анти-системски дискурс може довести до симболичке победе, али не гарантује дугорочну управљачку способност.

Реторика јасних и наводно лако отворених путева кризе, као и борба против "непријатеља", ефикасна је у предизборној фази, али се показује као недовољно прилагођена компромисној и рутинској природи дугорочног државног управљања.³⁹

По преузимању власти, деснопопулистички актери суочавају се са истим структурним ограничењима која су претходно критиковали као наметнуту управљачку апарату: економском међузависношћу и стројим институционалним процедирама и оквирима. Геополитичка нестабилност, социоекономска прекарност, климатски шокови и безбедносне претње не подде-жу брзим и симболичким решењима на националном нивоу. Као последица тога, настаје све израженији јаз између предизборних обећања и стварности политичког управљања.

Овај јаз изазива секундарни талас друштвене фрустрације. Незадовољство "старим елитама" тран-

³⁶ Lockwood, M. (2018). Right-wing populism and the climate change agenda. *Environmental Politics*, 27(4), 712–732; Forchtner, B. (2019). The far right and the environment: Politics, discourse and communication. Routledge.

³⁷ Kuhar, R., & Paternotte, D. (Eds.). (2017). *Anti-gender campaigns in Europe*. Rowman & Littlefield.

³⁸ Wodak, R. (2015). The politics of fear: What right-wing populist discourses mean. Sage; Mudge, C. (2019). *The far right today*. Polity Press.

³⁹ Miller, J.-W. (2016). *What is populism?* University of Pennsylvania Press.

ца. Као последица тога, апелације на обнову националног јединства, јасно дефинисање граница, персонализоване непријатеље и емоционално набијене категорије друштвене стварности све више одјекују у изборним реакцијама грађана.³⁴ „Прокрустово лежиште“ аустеритета постаје један од структурних фактора десног политичког заокрета.

Реторика десних и деснопопулистичких актера, која замењује системска објашњења емоционално интензивним и морално поларизованим шемама, добро је прилагођена таквом окружењу. Она успешно експлоатише политички и когнитивни пејзаж формираних деполизацијом, технократским ограничењима и ерозијом политичке иматинације.³⁵

Као што је већ истакнута, савремена деснопопулистичка актерија смене класичних концептуалних оквира популизма као „танко центрисане“ идеологије, која супротставља „корумпирану елиту“ „чистом народу“, али га допунју етнонационалистичким и културно-заштитним представама о политичком поретку. Оваква комбинација налази посебан одјек међу статусно равнивим групама становништва које трпе услед смањења социоекономских перспектива и раста прекарности.³⁵

³⁴ Wodak, R. (2015). The politics of fear: What right-wing populist discourses mean. Sage, Lakoff, G. (2016). Moral politics: How liberals and conservatives think. University of Chicago Press; Steiner, K. (2005). The authoritarian dynamic. Cambridge University Press.

³⁵ Gidron, N., & Hall, P.A. (2017). The politics of social status: Economic and cultural roots of the populist right. British Journal of Sociology, 68(51), 557–584.

и ултрадесним партијама. У више европских земаља то се исподило кроз ширење њихове парламентарне заступљености и формирање националних политичких агенди. Овај помак се не огледа само у изборним резултатима, већ и у дубљој трансформацији савремене политике: питања националног идентитета, суверенитета, заштите граница, безбедности и културног поретка постепено потискују други план наративе редистрибуције и структурних социоекономских реформи.

Иако популизам теориски није везан за одређену идеологију, у овом раду он се пре свега разуме као политичка логика артикулације заснована на морално-етичком супротстављању „народа“ и „елита“³³. Политичка структура помера популистичку мобилитетну удеоно — као националистичку заштитну концепцију оквира, функционисања као трансформационе левка кроз коју се политичке прозивречности поједностављују, персонификацију и радикализацију у симболичкој равни. Другим речима, долази до идеолошког помака кроз форму кризиса. У складу са тим, даља анализа фокусира се на десни политички помак као емпиријски доминантан облик савременог популистичког пејзажа.

Овакав помак условљен је мање политичким стратегијама управљања, а више когнитивном позадином полина „капацитет обраде“ сложенних про-

³³ Mudde, C. (2007). Populist radical right parties in Europe. Cambridge University Press.

теорија завере треба посматрати као радикализацију основне когнитивне тенденције ка тражењу намерних актера и морално структурираних узорока сложених процеса.

Тако се у окружењу физичке и когнитивне прекарности формира посебна осетљивост на следеће наративе: носталгију за прошлешћу, персонализовано указивање на конкретне и разумљиве непријатеље и конспиролошка објашњења. Овај когнитивни помак повезан је са смањеним „протоком“ теорије ума у условима преоптерећења независношћу: способност подржавања вишеструких структура-них повезаности и различитих персонелива уступа места једноставнијим моделама³¹. Због тога политички наративи засновани на носталгији, конспиролошким мотивима и сликама непријатеља постају когнитивно доступнији и емпиријално убедљивији од системских објашњења, стварајући поволно окружење за популистичке форме артикулације стварности³².

Десни политички заокрет у условима покривања

Mechanisms. Perspectives on Psychological Science, 13(6), 770–788; Douglas, K.M., Sutton, R.M., & Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538–542.

³¹ Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux; Kruglanski, A.W. (2004). The psychology of closed mindedness. *Psychology Press*.

³² Mudge, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.

влачна: прошлост се доживљава као извеснија и разумљивија у односу на неизвесне векторе будућности.

Ерозија системског политичког мишљења и преузимање социјално-номских алтернатива технократским оквирима праћени су когнитивном персонализацијом струјних процеса, при чему се апстрактни инстинкционални механизми тумаче као реалат намерних деловања заинтересованих актера.

Значајну улогу у томе има процес који когнитивна психологија описује као теорију ума — *Theory of Mind* — способност приписивања другим актерима намера, циљева и скривених мотива²⁹. У условима прекарности и когнитивног сужења, ова способност добија компензациону функцију: сложени системски процеси покривају се кроз морално означене, персонализоване шеме узрочности. Такве политичке интерпретације често попримају облици теорија завере, издаја или скривених стратегија, што им даје психолошку припадност чак и када недостаје струјна прецизност. Бројна истраживања указују да је конспиролошка митологија посебно тражена у контекстима губитка осећаја контроле, неповерења према институцијама власти и друштвене нестабилности, јер она обнавља когнитивни осећај поретка кроз фантазматична објашњења стварности³⁰. Ескалацију

²⁹ Apperly, I. (2010). *Mindreaders: The cognitive basis of "theory of mind"*. Psychology Press; Frith, C. D., & Frith, U. (2006). *The neural basis of mentalizing*. Neuron, 50(4), 531–534.

³⁰ Van Prooijen, J.-W., & Van Vugt, M. (2018). *Conspiracy theories: Evolved functions and psychological*

очувању и подубљивању структурних противречности које немају леги-тимне и транспарентне канале демо-кратске артикулације.

Когнитивне последице полкризе и рачивост демократског мишљења

Управо у таквом окружењу концептуални простор политизације испуњава се симболичким и идентитетским наративима. Када се структурни социоекономски наративи доживљавају као ограничени, а кључне одлуке представљају као технички неизбежне, политичка иманиација се помеша из равни будућности ка разумљивим и симболичким испуњеним сликама прошлости.²⁷ Криза политичке иманиације, која се испољава у неспособности водених држава да понуде одрживе моделе дугорочног развоја, компензује се окретањем ретро-спективном дискурсу — својеврсној политичкој митологији која обећава обнављање изгубљеног поретка и стабилности. Како истиче Јуван Хој Харари,²⁸ савремену светску политику не карактерише конкуренција алтернативних визија будућности, већ супротстављање различитих верзија прошлости, носталгија за „златним добом“ могућности коме се претлаже повратак. У условима прекарности, оваква оријентација постаје когнитивно при-

²⁷ Mudge, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press; Harari, Y. N. (2018). *21 lessons for the 21st century*. Jonathan Cape.
²⁸ Harari, Y. N. (2018). *21 lessons for the 21st century*. Jonathan Cape.

превања на 1,5 степен, заштите биодиверзитета и подршке земљама највише погођеним климатском кризом — и епитетичких формата глобалног управљања.

Ови догађаји јасно указују на неравнотежу приступа глобалном климатском управљању, упркос формално инклузивном карактеру преговарачког процеса. Узимајући у обзир да Светски економски форум климатске промене и глобална сврстава у дугорочне изазове, технолошки и маркетиншки обликовање окружења управљања значајно утиче и на друштвене представе о будућности.

Институционалне енергетске прогнозе, које развијају актери угљоводоничне енергетске индустрије, као што су World Oil Outlook ОПЕК-а и World Gas Outlook, представљају не само аналитичке процене, већ и перформативну вредносну реторику око прихватљивих трајекторија друштвеног развоја. Важно је да ови извештаји често артикулишу „неудобну“ политичку реалност — указујући на инерцију постојећих енергетских система, размере енергетског сиромаштва, за висност економија од угљоводоника и ограничења темпа енергетске транзиције на глобалном и регионалном нивоу. Њихово когезистирање са сценаријима убрзане декарбонизације додатно повећава друштвену неизвесност и отежава формулисање усаглашене климатске политике.

Овакво институционално и когнитивно сузено окружење доприноси

лизованом технократском језику. Као резултат тога, политичке одлуке се дршћу презентују у форми пажљиво „упакованог производа“. То појачава разочарање због несразмере између институционалних решења и обима и тржишна интеграција у Европи већ је имала историјски прецедан као институционална алтернатива потпуном политичком савезу у демократском дршћу. Након неуспеха пројекта Еврорске одбрабене заједнице 1954. године, државне нису биле спремне за наднационалну политичку интеграцију. Економска сарадња постала је компромисно решење за уједињавање Европе, што је убржало пољемике о питањима суверенитета и расподеле власти. Тржиште је постало својеврстан „дар политичких елитних волхва“ европске интеграције — симбол мира и сарадње и механизам маскарна преноса стратешке политичке напетости у сферу економског управљања²⁵.

У условима поликризе, ова логика добија ново појачање. Како она да способност политичких система да

формулишу дугорочна колективна решења, управљање се помера ка пра-вљима, регулативама и економским показатељима који се представљају као питања нужности. Тржишна рационалност почиње да функциониса ше као квазиполитички стабилизатор, истовремено сужавајући простор видљивих алтернатива.

Важно је нагласити да деполитизација не значи смањење интензитета циља не значајно, али у формати носе веома активно, ма у различитим ма удаљеним од шире расправе. Тако настаје режим „тихих“ управљања, у коме обим донетих одлука није праћен упоредивим ширењем демократског учешћа грађана. Као последица тога, јаз између управљања и представљања наставаља да се представљања иницијално упуцају, лобисти и представници уљоводоничне индустрије чинили су једну од најбројнијих група учесника.

У том контексту, аутохтони народи и активисти организовали су протестне акције, указујући на јаз између декларисаних циљева глобалне климатске политике — ограничавања за-

²⁴ Flinders M., Wood M. Depoliticisation, governance and the state // *Policy & Politics*, 2014, Vol. 42, Iss. 2, P. 135–149; Moffitt B. The Global Rise of Populism. Stanford University Press, 2016. 240 p.; Hay C. Depoliticisation as process, governance as practice: What did the “first wave” get wrong and do we need a “second wave” to put it right? // *Policy & Politics*, 2014, Vol. 42, Iss. 2, P. 293–311; Hay C. Does capitalism (still) come in varieties? // *Review of International Political Economy*, 2019, Vol. 27, Iss. 2. DOI: 10.1080/09692290.2019.1633382

²⁵ Milward A. S. The European Rescue of the Nation-State. 2nd ed. Routledge, 2000. 488 p.; Hooghe L., Marks G. A postfunctionalist theory of European integration // *British Journal of Political Science*, 2009, Vol. 39, Iss. 1, P. 1–23.

²⁶ Mair, P. (2013). Ruling the void: The hollowing of Western democracy. Verso; Zürn, M. (2019). A theory of global governance. Oxford University Press; Streek, W. (2014). Buying time: The delayed crisis of democratic capitalism. Verso.

професионализиција је политике. Идејно осиромашење и слабење масовног партијског учења доводе до концентрације моћи у рукама уског круга професионалних политичких актера. Како је Јан приметио, такве промене производе

“... политику компромиса, прилагођавања, преговора и трговине; политику коју спроводе професионални лидери и квазипрофесионални који чине само мали део укупног корпуса грађана; политику која одражава приврженост вредностима партијског матијазма, умерености и постепених промена; политику лишњу идеолошкости, па чак и анти-идеолошку”²³.

Професионализиција ублажава видљивост и оштрину друштвених конфликата, продубљујући јаз између институција власти и грађана, којима се све чешће додељује улога пасивних посматрача, а не учесника политичког живота. Овакво политичко отуђење има значајну одложену друштвену цену: управо бирачко тело касније сноси непропорционално високе трошкове деполитизације, без упоредивих могућности представљања и утицаја на правце политичког реаговања.

²³ Dahl R. A. *Political Oppositions in Western Democracies*. Yale University Press, 1966. P. 21-22.

Како се кључна редистрибутивна питања измештају из сфере јавне гласности, разлике између партија по питању фундаменталних социјалних идеја се смањују — долази до идејне унификације партијског поља. У таквим условима, партије настоје да прошире изборну базу ублажавањем идеолошких разлика и преласком на универзалистичкије, мање конфликтне платформе. Ова динамика одговара моделу catch-all parties, који је први описао Ото Кирхајмер²¹, у оквиру кога се политичка конкуренција помера са структурних алтернатива ка питањима стила и управљачке компетенције, што слаби већу изборност избора и могућности ревиције или покретања новог политичког курса.

У утопијским условима, у којима би базични редистрибутивни конфликт ти били заиста институционално решени, модел catch-all parties могао би одражавати висок ниво друштвене интеграције. Међутим, у контексту поликризе, он пре свега онемоћује партијске структуре противречности из јавног простора. Истовремено, материјалне последице деполитизованих питања не нестају, већ наставаљу да продубљују постојеће кризе.

Роберт Дар²² је 1966. године повећивао приближавање партијском хоризонту catch-all са ширим процесом

²¹ Kirshelmer, O. (1966). The transformation of the Western European party systems. In J. LaPalombara & M. Weiner (Eds.), *Political parties and political development* (pp. 177-200). Princeton University Press.

²² Dahl R. A. *Political Oppositions in Western Democracies*. Yale University Press, 1966. 484 p.

Деволуција партијског представљања: деполитизација, професионализација и "тихо управљање"

Деполитизација не подразумева окончање конфликта, већ само његово измештање у сенковите институционалне просторе, где се одлуке доносе ван отворене изборне конкуренције²⁰. У таквом контексту, питања која задржавају значајне редистрибутивне последице не губе политички знања, али остају лишена могућности јавне contestaције. У том смислу, у политичкој топографији не постоји "лета збогава": конфликтни не нестају, већ само мењају институционалне облике свога испољавања, постајући мање видљиви, али не и мање значајни.

Стога деполитизација подrazу- мева измештање спорних питања из видљивог политичког хоризонта и њихово представљање као технич- ки неопходних решења. Истовреме- но, конфликти који стоје у њиховој ос- нови не губе своје друштвене после- дице, већ се представљају као мање значајни, акумулирајући потенцијал који се касније може исполити у на- лијем таласу политизације у условима растућег структурног притиска.

Гуљавање простора отвореног по- литичког конфликта одражава се и на трансформацију партијских система.

²⁰ Zum M. The politicization of world politics and its effects: Eight propositions // European Political Science Review. 2014. Vol. 6. Iss. 1. P. 47-71; Zum M. A Theory of Global Governance: Authority, Legitima- cy, and Contestation. Oxford University Press, 2018.

Овакве изјаве указују на одсуство консензуса у погледу фискалне поли- тике Европске уније и показују да се она не доживљава искључиво као тех-нички инструмент управљања, већ и као дубоко политизован механизам који има непосредан рестриктивни утицај на званнично декларисану пу- тању развоја државе благостања.

Институционализација оваквих ограничења не утиче само на еко- номско-политичку архитектуру, већ непосредно трансформише и карак- тер политичког избора. Тумачење кључних редистрибутивних мера кроз приму фискалне консолидације као неопходног услова стабилности сужава простор за демократско осно- равање алтернативних решења¹⁸.

Као последица тога, повећање по- реског оптерећења, смањење социјал- них расхода и постављање инвести- ционих приоритета често се дештач- ки деполитизују и представљају као питања нужности, а не демократс- ког избора. Политички актери који критикују овакве оквире и предлажу алтернативна решења неретко би- вају маргинализовани, а њихове по- зиције представљене као одвојене од реалности, популистичке или неодрго- ворне.

Оваква динамика одговара ширим процесима описаним у истраживању ма политизације и деполитизације глобалног управљања¹⁹.

¹⁸ Hay, C. (2007). *Why we hate politics*. Polity Press; Mair, P. (2013). *Ruling the void: The hollowing of Western democracy*. Verso.

¹⁹ Zum M. The politicization of world politics and its effects: Eight propositions // European Political Science Review. 2014. Vol. 6. Iss. 1. P. 47-71; Zum M. A Theory of Global Governance: Authority, Legitima- cy, and Contestation. Oxford University Press, 2018.

Под аустеритетом се у овом раду подразумева режим управљања усмерен на смањење државне потрошње, ограничавање буџетског дефицита и стабилizацију јавног дуга. Спротивно аустеритету реализује се кроз ограничавање социјалне политике и давање приоритета фискалној дисциплини у односу на ширење јавних инвестиција¹³.

Политика аустеритета подија институционалне основе државе бла-гостања — welfare state, која је историски имала функцију ублажавања тржишних ризика и смањења обима социјалног осигурања. Фискална консолидација умањује могућности редистрибутивне социјалне политике и убрзава процес социјалног осигурања прекарнизације¹⁴. У том смислу, аустеритет функционише као својеврсно прокрустово лежиште, у оквиру кога се социјална реалност, деформисана политиком, „прилагођава“ политичким приоритетивим параметрима који игноришу разноврсност и дубину актуелних социјалних изазова.

Европска унија институционализује фискалну консолидацију у оквиру своје економске архитектуре, чиме се сужава простор буџетских одлика државна чланица. Приоритет смањења јавног дуга у односу на инвестиције у социјалној сфери, чак и уз признање

¹³ Blyth, M. (2013). *Austerity: The history of a dangerous idea*. Oxford University Press.; Strecek, W. (2014). *Buying time: The delayed crisis of democratic capitalism*. Verso.

¹⁴ Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.; Hemerijk, A. (2013). *Changing welfare states*. Oxford University Press.

Оваква нормативна рамка постаје предмет политичког оспоравања. Током расправа о реформи фискалних политика, део посланика Европског парламента директно је повезивао предложене мере са логиком аустеритета. Тако је посланица Европског парламента Манон Обри изјавила:

17.

¹⁵ European Commission. (2023). *Strategic foresight report 2023: Sustainability and people's wellbeing at the heart of Europe's open strategic autonomy*. Council of the European Union. (2024). *Reform of the EU economic governance framework*.

¹⁶ The Left in the European Parliament. *EU debt rules: Austerity in disguise?* URL: <https://left.eu/eu-debt-rules-austerity-in-disguise/> (datum pristupa: 10.02.2026).

¹⁷ The Left in the European Parliament. *EU debt rules: Austerity in disguise? Speech by Manon Aubry*. URL: <https://left.eu/eu-debt-rules-austerity-in-disguise/> (datum pristupa: 10.02.2026); Council of the European Union. *Reform of the EU economic governance framework*. (2024).

У условима поликризе, не само да организира институционалну способност решавања проблема⁸, већ и покрива колективни когнитивни простор⁹, неопходан за разумевање и прихватање комплексних структура, промена. Као последица тога, процес политизације не одвија се у простору системског и транспарентног разматрања кључних аспеката поликризе, већ кроз појединачна и симболички оптерећена питања, која експлоатишу актери усмерени на искључивуће облике политичке мобилизације¹⁰. Оваква динамика доприноси даљој ескалацији постојећих криза. Стручна анализа ове динамике има кључни значај за процену и прогнозирање будућности демократског управљања у свету и Европи, имајући у виду да Европска унија на политичком нивоу функционише као кључни нормативни простор демократског управљања, упркос појачаним спорним и унутрашњим тензијама¹¹.

У условима поликризе политичка аусперитетна све чешће престаје да се доживљава као привремена антикризна мера и трансформише се у дуготрајан, институционално утељен режим смањења социјалних обавеза. Макроекономска стабилност све чешће се тумачи као немогућа без фискалне консолидације. Као последица тога, простор за проширење редистрибутивних инструмената социјалне политике наставаља да се сужава¹².

Покривање лежеште аусперитета: трансформација државе благостања

¹² Ortiz, I., & Cummins, M. (2023). End austerity: A global report on budget cuts and harmful social reforms. Initiative for Policy Dialogue.

⁸ Kim Y., Warner M. E. Pragmatic municipalism or austerity urbanism? Understanding local government responses to fiscal stress // *Local Government Studies*, 2021. Vol. 47, Iss. 2, P. 234–252; OECD. *OECD Economic Outlook*, Volume 2025 Issue 1: Tackling Uncertainty, Reviving Growth. OECD Publishing, 2025.

⁹ Van Prooijen, J.-W., & Douglas, K. M. (2018). Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 897–908.

¹⁰ Mudde, C. (2007). Populist radical right parties in Europe. Cambridge University Press; Moffitt, B. (2016). The global rise of populism. Stanford University Press.

¹¹ Grande, E., & Hutter, S. (2016). Beyond authority transfer: Explaining politicization of Europe. *West European Politics*, 39(1), 23–43.

фискална политика, миграција, енергетска и еколошка регулатива — постоје предмети интензивне јавне политике: својеврсни 'гордијевичови' политичке перцепције стварности. То указује не само на раст попаризације, већ и на шири процес политичке мобилизације и конкуренције различитих захтева у циљу одређивања одговорности, надлежности и праваца политике⁶.

Процес деполитизације има супротан карактер: питања која су раније била предмет јавног спора измештају се из сфере политичке конкуренције. Конфликти повезани са њима постају мање видљиви у јавном простору, каква када њихов државствени и политички значај остаје непромењен⁷.

Ови процеси су међусобно повезани. Политика аустеритета, која делује

институцијама, јача изборна подршка популистичким партијама, а државствена тензија се појачавају кроз масовне протесте и попаризацију². Ови процеси нису изоловане појаве. Криза трешкова живота, миграциони изазови, климатски шокови и другорочна деграција екосистема, укључујући губитак биодиверзитета, као и изборна волатилност, указују на трансформацију односа између грађана и државствених институција и доводе у питање способност постојећих политичких институција да се носе са растућим оптерећењима³.

Ови процеси испробују институционалне ресурсе и подривају могућности другорочног планирања⁴. Као резултат тога, владе прелазе на реактивни режим управљања, померајући фокус на краткорочну стабилност и уместо на хитно неопходним, али ресурсно захтевним структурним реформама.

Истовремено се уочава пораст конфликтних расположења у политичком животу државства. Области које су раније налазиле у сфери технократског или слабо видљивог управљања —

⁵ de Wilde, P. (2011). No polity for old politics? A framework for analyzing the politicization of European integration. *Journal of European Integration*, 33(5), 559–575; Hooghe, L., & Marks, G. (2009). A postfunctionalist theory of European integration. *British Journal of Political Science*, 39(1), 1–23.

⁶ Zürn M. A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation. Oxford University Press, 2018.

⁷ Hay C. Why We Hate Politics. *Polity Press*, 2007, 180 p.

Zürn M. The politicization of world politics and its effects: Eight propositions // *European Political Science Review*, 2014, Vol. 6, Iss. 1, P. 47–71; Zürn M. A Theory of Global Governance: Authority, Legitimacy, and Contestation. Oxford University Press, 2018.

² Pew Research Center. Representative democracy remains a popular ideal, but people around the world are critical of how it's working. 2024; Pew Research Center. Satisfaction with democracy has declined in recent years in high-income nations. *Democracy Report 2024*; V-Dem Institute. Democracy Report 2024; University of Göttingen and Losing at the Ballot. *World Economic Forum*. (2024). Global risks report 2024; IPCC. (2023). AR6 synthesis report: Climate change 2023; IPBES. (2019). Global assessment report on biodiversity and ecosystem services.

³ Toose, A. (2021). Shutdown: How COVID shook the world's economy. *Viking*; White, J. (2019). Politics of last resort: Governing by emergency in the European Union. Oxford University Press.

тај Global Risks Report — „Извештај о глобалним ризицима“, који објављује Светски економски форум, даље — World Economic Forum, односно WEF на основу интервјуа са стотинама стручњака широм света, конзистентно сврстава геоекономске тензије, екстремне климатске појаве, друштвену поларизацију у комбинацији са економском несигурношћу и раст ауторитарних тенденција међу најобилнијим краткорочним претњем, на хоризонту од 0 до 3 године, и дугорочним претњем, на хоризонту од 3 до 10 и више година. Ови ризици се не појављују као изоловани шокови, већ као лавина међусобно повезаних процеса која истовремено погађа еколошку, економску, технолошку и политичку сферу. У суштини, они представљају маркер преједанске трансформације услова живота друштва које је изложено трајном системском притиску — стању које се све чешће описује појмом поликриза.

Појам поликриза описује стање у коме се више крупних криза истовремено преклапа, међусобно појачава и ствара трајно окружење системске нестабилности, које се тешко подвргава ефикасном управљању и дугорочном планирању.¹

Тенденције поликризе уочавају се у бројним демократским друштвима: расте неповерење према политичким

¹ Lawrence M., Homer-Dixon T., Janzwood S., Rockström J., Remy O., Donges J. F. Global polyrisks: The causal mechanisms of crisis entanglement // Global Sustainability, 2024. Vol. 7. E6. DOI: 10.1017/sus.2024.1; World Economic Forum. Global Risks Report 2023. World Economic Forum, 2023.

Полкриза, политизација и трансформација политичке архитектуре

У раду се показује да ова динамика прати постепено померање јавног поверења: од мејнстрим партија ка деснопопулистичким снагама, а затим — у одсуству очекиваних промена — ка ширем разочарању у политички систем у целини. У условима дуготрајне социоекономске нестабилности, такво акумулирање разочарања може појачати институционалне тензије и повећати вероватноћу социјалне и политичке дестабилизације која превазилази оквире изборних циклуса.

У овим условима, деснопопулистички и ултрадесни актери стиичу значајне комуникационе предности, нуди једноставније и морално резонантније интерпретације друштвених процеса. Међутим, такве интерпретације разлажу структуру сложене и међусобно повезане карактер поликризе на скуп персонализованих или симболичких оптерећених претњи, подложних емоционалној мобилизацији. Оваква политичка перспектива олакшава мобилизацију, али не доприноси формулисању решења која се баве системским узроцима нестабилности.

У овим условима, деснопопулистички и ултрадесни актери стиичу значајне комуникационе предности, нуди једноставније и морално резонантније интерпретације друштвених процеса. Међутим, такве интерпретације разлажу структуру сложене и међусобно повезане карактер поликризе на скуп персонализованих или симболичких оптерећених претњи, подложних емоционалној мобилизацији. Оваква политичка перспектива олакшава мобилизацију, али не доприноси формулисању решења која се баве системским узроцима нестабилности.

и леви центар, све чешће делују у оквиру фискалних ограничења и ин-

Обим и комплексна структура савремене глобалне нестабилности постају централна тема међународних експертских анализа. Годишњи извеш-

Логика управљања усмерена на по-стизање краткорочне стабилности и очување управљивости друштва-них очекивања доприноси осиро-машњу политичког дискурса и сла-бљену транспарентности у расправи о структурним проблемима. Ублажа-вање конфликата и поједностављи-

вање друштвених наратива почињу да доминирају над аптикулацијом струк-турних ограничења и дубинских дру-штвених противречности. Као резулт-ат тога, сужава се институционално заштићен простор јавне расправе о системским изворима нестабилности, а мејнстрим партије, укључујући

The article examines the rapid rightward turn and the resurgence of populist forces in the changing balance of political power in the global context of a polycrisis, a state of systemic instability characterized by the interplay of economic, political, environmental, and geopolitical destabilizing processes that mutually reinforce each other. In such circumstances, the historically established institutional mechanisms designed to respond to isolated and time-limited crises are unable to effectively address the long-term and structurally interconnected threats facing the global community.

Keywords: Austerity, precariness, politicization, depoliticization, populism, right-wing turn.

Irina Tomak
Specialist in Research and Academic Development
Lecturer, LL.D.

“Deathly Hollows” of Austerity Policies: Precarity, the Rise of the Far-Right, and the Risk of Social Rupture

У раду се разматрају убрзани десни заокрет и ренесанса популистичких снага у измењеном од-носу политичких актера у глобалном контексту поликризе — стања системске нестабилности које карактерише прекопавање економских, политичких, еколошких и геополитичких дестабилизујућих процеса који се међусобно ојачавају. У таквим условима, историјски формирани институционални механизми, усмерене на изоловање и временски ограничене кризе, показују се као не-довољно способни да ефикасно одговоре на дугорочне и структурно повезане претње са којима се суочава савремена глобална заједница.

Кључне речи: мере штедње, прекарност, политизација, деполитизација, популизам, десни политички заокрет.

Томак Ирина,
стручњак у области истраживања и академског развоја
предавач, доктор наука
dr.irina.tomak@gmail.com

“Дарови смрти” политике аустеритета: прекарност, успон ултрадеснице и ризик социјалног раслојавања

DOI: 10.18572/3034-3798-2026-1-2-27-43
Дата доласка у редакцију: 23.03.2026. Дата прихватања за објављивање: 15.04.2026.

покрета отпора националне омладине, која се супротстављала окупацио-ном (а од 1908. године анексионом) режиму и његовој дискриминаторној идеологији у Босни и Херцеговини и на Балкану.

References

1. Екмечић, М. Жалосна баштина из године 1914 / М. Екмечић // Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917 / Н. Поповић, М. Екмечић, Д. Микић, Д. Живојиновић. Лакташи, 1996. С. 7–47.
2. Крестић, В. Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914 / В. Крестић. Београд: Политика, 1991. 615 с.
3. Лалков, М. България в балканската политика на Австро-Унгарија 1878–1903 / М. Лалков. Софија: Унивјерситетско издателство «Св. Климент Охридски», 1993. 671 р.
4. Микић, Ђ. Велиздајнички процеси у аустроугарској политици у Босни и Херцеговини / Ђ. Микић // Политички процеси Србима у Босни и Херцеговини 1914–1917 / Н. Поповић, М. Екмечић, Д. Микић, Д. Живојиновић. Лакташи, 1996. С. 49–92.
5. Торовић, В. Односи између Србије и Аустроугарске у XX веку / В. Торовић. Београд: Библиотека града Београда, 1992. 870 с.
6. Schanderl, H.D. Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens, 1877–1908 / H.D. Schanderl. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1971. 185 p.

вог идеолошког начина мишљења није било тешко извести закључак да српске тежње представљају «опасност» за достигнућа западне цивилизације.

Идеолошке основе балканске страге је Аустроугарске најдубље је разарао Бењамин Калај. Посебно ме-сто оне су заузеле у његовим истраживањима «Источне тежње Русије» (1878) и «Краљевина Угарска на граници Истока и Запада» (1883). У првој књизи Калај истиче да су освајачке тежње Русије условљене искључиво интересима «источног православаља». Православаље је покретачка снага руског друштва и државе и, ако би се руски планови на Истоку остари-ли, опстанак суседних држава био би доведен у питање, а и западноевро-пска цивилизација наша би се под претњом. У истраживању «Краљевина Угарска на граници Истока и Запада» Калај подробно образлаже тезу о не-помирљивим супротностима два дру-штвено, политички и културно разли-чита праваца, које означава као «дух Истока» и «дух Запада». Народи Русије и Балканског полуострва налазе се у зрачењу духа Истока, заснованог на Библији. Насупрот томе стоји «дух Запада», који се развио из духа Ри-ма, у којем су створени правна држа-ва, лична слобода и политички народ. Они народи који не умеју да се збли-же са «духом Запада» могу још извес-но време опстајати као етничке оазе, али не могу рачунати на самосталан и енергичан опстанак. Звучни савремено и препознатљиви:

Пучањ у Сарајеву 1914. године био је политичко убиство — потекао је из

чи као «великокрпску заверу», то јест као настојање да се «сви Срби уједи-не у једној великој великокрпској др-жави». Као доказе тужилаштво је на-водило и српске заставе, тепихе са извезеним српским грбовима, чаше са ликовима из српске историје, песме о реди јрнини, српским јунацима Оби-лићу и Синђелићу, прослављање Ви-двана...»⁹

Потребно је скренути пажњу и на још једну страну овог питања, која се често испушта из вида, а управо је кључна. Реч је о идеолошким основа-ма мита о «Великој Србији», помоћу којих се прикрива сопствена агреси-вност и верска и културна нетрпељив-ност према вредностима другог, не-мање важном пола европске културе, који је увек био отворен према идеја-ма западноевропске културе. Свет идеја средњоевропског клерикализ-ма лежи у основи деловања не само Римске курије и њених представни-ка у Босни и Херцеговини, међу који-ма је, на пример, био надбискуп Јо-сип Штајер, него и у основи војних и дипломатских планова највиших др-жавних канцеларија Аустроугарске. Предасуде таложене вековима по-чивале су на верској нетрпељивости према источном хришћанству, однос-но према Библији и византијском на-слеђу, из којих, наводно, исходи опас-ност по Европу и европску цивилиза-цију. Сопствена агресивна политика према југоисточној Европи оправдава се наводном заштитом европске ци-визације — понекад у име супрот-стављања пројекту Русије у Европу, а чешће као брана пројекту «визан-тинаца» и «византијског духа». Из так-

падом, чији је крајњи циљ анексија Србије⁵. Аустроугарска диплома-тија уочи анексије Босне и Херцегови-не 1908. године била је чврсто увере-на да Монархија неће имати безбедне границе на југу «ако се не одлучимо да зло зграбимо у корену и ако не ста-немо на пут великосрпским сновима о будућности», док је министар Ерн-ст изостворемено, у строгој тајности, тај изјавио немачком државном секретару Шену «да намерава потпуно уни-штити српско револуционарно гне-здо⁶». Српски историчар Владимир Ћоровић, који је одлично познавао аустроугарске прилике и бечки ар-хив, кратко и јасно је описао методе и циљеве аустријске политике према Србији: «Србију треба држати у суко-бу са свим суседима — са Црном Го-ром, Албанијом и Бугарском — и тиме је изоловати. Дакле, треба је предста-вити као револуционарно гнездо (не уврћујући, наравно, да ли су и у којој мери те оптужбе основане); дискредит-овати је пред Европом и тиме оправ-дати све суrove мере против ње»⁷.

Политички процеси против Срба у Хрватској и Босни и Херцеговини — почев од такозваног заградачког «ве-лиздајничког процеса» 1908/09. годи-не (53 ухапшена), затим 148 политич-ких процеса у Босни и Херцеговини после анексије 1908. године до почет-ка 1914. године, као и процес у Бања-луци, такође поводом «велиздаје», 1915/16. године (156 ухапшених) —

Србији, дакле — једним великим на-венског проблема може наћи само у не «било јасно да се решење југосло-ве при окупацији Босне и Херцегови-године Хетцендорф је истакао да му у писму барону Еренталу крајем 1907. он жариште» тежњи и махинација. је у самој српској Србији видео «стал-Србије, предкумановске Србије, јер за уништење и тог малог Краљевства центроф од самог почетка залагао се ба од 1906. године Конрад фон Хет-Начелник аустроугарског Генералшта-за коначно «решење српског питања». планавојних и дипломатских кругова саставни део раније припремљеног окупација 1915–1918. године, били су гарска започела 1914. године, као и Рат против Србије, који је Аустро-светна и културна друштва⁸.

Пски интелигенцијаци, сва српска про-Под сумњом су били сви познати ср-што су биле у «великосрпском духу»⁹; на) ученичке свеске из географије зато у српској школи у Дужицима (Херцегови-Мостару конфисковао је 1893. године схватања». Регионални инспектор у српској језика изражава «пансрпска зато што наставни план из историје и ране Више женске школе у Мостару мера: 1896. године одложено је отва-ном симболиком. Ево неколико при-чак и народне календаре са национал-историјска дела, уџбенике, новине, па српској народној целини: књижевна и ло допринети свести о припадности крајевима, прогонио је све што је мор-Босни и Херцеговини него и у другим Аустроугарски режим, не само у вера».

«великосрпство» и «великосрпска за-и културној целини, тумачен је као

не стране, на средњем и доњем Дунаву — као на главном правцу ка Црном мору, а с друге стране потпуном контролом путева који воде из Централне Европе ка Солуну и Егејском мору, као и ка Босфору и Дарданелима.

Аустроугарски министар иностраних послова Ђула Андраши обратио се британској влади 3. маја 1878. године меморандумом у којем је као главни циљ заједничке политике на Балкану навео спречавање ширења руског утицаја и спречавање словенизације Балкана. Део тог пројекта аустроугарске и британске политике било је и стварање такозване Албанске лиге у Призрену, у Старој Србији. Андраши у поменутом меморандуму истиче да «уклињавање Хабзбуршке империје између две српске државе — Србије и Црне Горе — треба да обезбеди заштиту албанског племена од панславистичке асимилације». Британски лорд Фицморис је 1880. године прихватио да се Албанци могу употребити као «деструктивна сила» у јужнословенском региону, у којем треба да играју улогу Румуна југозапада Балкана². Аустроугарска пропаганда неперестано указује на «страшно панславизма» иза којег стоји Русија, а сваки покушај Срба да се окупле представља као агресиони «великокрпски пројекат у служби панславизма.

Што се више стезала омча око вра-та Србије и српског националног покрета, то је снажнија постајала пропаганда о «Великој Србији» и «великокрпској претњи». Сваки вид испољавања свести о сопственом културном и духовном идентитету, а нарочито свести о припадности једној националној

у Бечу посматрао и представљао пред Европом као пројекат «агресивног српског национализма» — «Велике Србије» и српских земаља Аустроугарске је представљала као српске агресионе планове према суседима и, наравно, према самој Аустроугарској.

Главни циљ Аустроугарске био је компромитовање српског националног покрета пред Европом, како би се касније лакше прибегло свим радикалним мерама против њега, а на то указује и кратка анализа главних праваца аустроугарске балканске политике од Берлинског конгреса до Првог светског рата. Већ 1877. године бугдунђи окупациони управник Босне и Херцеговине и заједнички министар финансија Бењамин Калај у свом истраживању «О источним задацима Аустро-Угарске» истиче да Аустроугарска мора заузети место Османског царства на Балкану. Да би то постигла, Империја мора успоставити своју превласт у Подунављу и на Јадранском мору. То се може постићи деловањем у два правца: а) стварањем система малих и међусобно непријатељских држава, лишених могућности да се супротставе Дунавској империји; б) сузбијањем и потискивањем свих средствица руског утицаја у Југоисточној Европи, истовремено јачајући аустроугарско напредовање¹.

Презиматући на себе кључну улогу у решавању Балканског питања, Аустроугарска је као главни политички и војни циљ поставила сузбијање руског утицаја у региону Југоисточне Европе. Она је настојала да то оствари успостављањем превласти, с јед-

ва (према аустроугарском попису ста новништва око 44% српског право- славног становништва). Значајан део муслиманског ста новништва такође су чинили Ср- би који су примили ислам (Аустроу- гарска их по правили означијава као «*moхамеданиске Србени*»), а у мањој мери исто се може рећи и за като- личко становништво Босне и Херце- говине. Аустроугарска политика би- ла је саставни део ширих геополитич- ких планова Запада о преобликовању Југоистока и истока Европе. То се јас- но види у ставовима аустроугарског министра иностраних послова Ђуле Андрашија, дугогодишњег окупацио- ног управника Босне и Херцеговине Бечамина Калаја, а потом и њихових наследника — министара иностра- них послова Голуховског и Ерентала, као и начелника аустроугарског Ге- нералштаба, генерала Бека и касније Конрада фон Хеццендорфа.

Основна идеја српског национал- ног покрета била је ослобођење и ује- динчење Срба у једну националну др- жаву, следећи примере сличних по- крета Немача и Италијана («Млада Италија» и «Млада Немачка» из прве половине XIX века и мале су своје следебенике у организацији «Млада Босна» у Босни и Херцеговини почет- ком XX века). Српски национални по- крет представљао је главну прере- ку стварању такозваних «аустроугар- ских Балкана», пројекта радикалног преобликовања тог простора и савре- мене колонизације у складу са друго- рочним интересима Хабзбуршке мо- нархије и њених савезника. Зато се по- кушај ослобођења и уједињења Срба

велики историјски догађаји никада не почињу једним политичким убиством. Узрочи су увек дубљи и сложенији, као што је то био случај и са разлози- ма настанка овог великог и, несумњи- во, веома трагичног догађаја у савре- меној историји Европе.

Први светски рат пре свега је био последица сложене кризе међуна- родних односа у Европи крајем XIX и почетком XX века, кризе која се испо- њила у стварању два супротставље- на политичка блока — Антанте и Централних сила. На историјској по- зорници наступила је климатација су- кобљених економских, геополитич- ких и стратешких интереса. Стварање Немачког царства и политика „*Drang nach Osten*“ Пангерманског савеза из- нели су у први план пројекат радикал- ног преобликовања Источне и Југои- сточне Европе у складу са интересима немачког капитала и немачког геопо- литичког праваца *Хамбург—Багдад*—

Балканска политика Аустроугар- ске саставни је део тог ширег политич- ког пројекта и без њеног размивања и објашњења немогуће је схватити читав комплекс Балканског питања крајем XIX и почетком XX века. Неки аутори с правом истичу да су одлуке Берлинског конгреса из 1878. године стајале у темељу тог великог историјс- ког сукоба. Аустроугарска је на Бер- линском конгресу, на предлог Британ- ског премијера Дизраелија, добила мандат за окупацију Босне и Херцего- вине, земље коју је тадашња европска наука несумњиво сматрала српском, јер су православни Срби чинили гото- во половину становништва тих краје-

Данас се почетак тако крупног историјског догађаја, какав је био Први светски рат, често покушава свести на убиство које је Гаврило Принцип извршио у Сарајеву 28. јуна 1914. године над аустроугарским престолонаследником Фердинандом. Међутим, општепознато је да такви

Први светски рат постао је историјска могућност за Аустроугарску и њене савезнице да остваре своју деценијама планирану политику, нарочито од краја XIX века. Зато је за историјска веома важно да зна и уме да објасни не само шта се догодило него и зашто је до нечега дошло.

The paper provides an analysis of Austro-Hungarian Balkan policy in the 19th and early 20th centuries. As early as the beginning of the 19th century, within the framework of European national movements, the idea of the national liberation and unification of the Serbian people emerged. The primary support for this idea came from Tsarist Russia. Following its defeat in the struggle for German unification under a single state, Austria-Hungary pursued an active Balkan policy. After the occupation of Bosnia and Herzegovina, the development of an even more intensive propaganda campaign concerning "Greater Serbia" began. By promoting the myth of "Greater Serbia," Austria-Hungary sought to conceal its own occupation of Serbian lands, while simultaneously alarming Europe with so-called Pan-Slavism, which is associated with Russia and its desire to gain access to the Adriatic Sea. Unfortunately, this myth has remained sufficiently persistent to this day.

Keywords: Austria-Hungary, Balkans, Serbia, Serbian people, Austro-Hungarian imperialism, Pan-Slavism.

Slavenko Terzić
Academician of the Serbian Academy of Sciences and Arts
Doctor of History, Professor

The Austro-Hungarian Myth of «Greater Serbia» on the Eve of the First World War

Овај рад анализира аустроугарску балканску политику у 19. и почетком 20. века. Већ почетком 19. века, идеја националног ослобођења и уједињења српског народа појавила се у оквиру европских националних покрета. Ова идеја је добила примарну подршку од царске Русије. Након пораза у борби за уједињење Немачке под окриљем једне државе, Аустроугарска је започела активну балканску политику. Након окупације Босне и Херцеговине, почела је да се развија још снажнија пропаганда на кампања о "Великој Србији". Промовисањем мита о "Великој Србији", Аустроугарска је прикривала сопствену окупацију српских земаља, док је истовремено плашила цео Европу такозваним "пан-славизмом", који је био темељ Русије и њене жеље да добије приступ Јадранском мору. Нажалост, овај мит је остао прилично жив, чак и до данас.

Кључне речи: Аустроугарска, Балкан, Србија, српски народ, аустроугарски империјализам, пан-славизам.

Терзић Славенко
академик Српске академије наука и уметности,
доктор историјских наука, професор
avtor@lawinfo.rs

Аустроугарски мит о "Великој Србији" уочи Првог светског рата

DOI: 10.18572/3034-3798-2026-1-2-21-26
Дата доласка у редакцију: 16.03.2026. Дата прихватања за објављивање: 15.04.2026.

стране, може се применити и да Русија све више пажње усмерава ка тржиштима на исток, укључујући и извоз енергетика. У тренутној геополитичкој ситуацији постоји чврста решеност Брисела да трајно напусти увоз енергетика из Русије, укључујући и природни гас, који је и симболички саопштавају другу неколико деценија. Да ли ће последња дешавања на Блиском Истоку, нове кризе и нестабилности на глобалном плану, али и амбициозни циљеви у домаћинствима климатске политике, успевати да Европска унија преиспита своју тренутну позицију, остављамо суду времена.

закључења дугорочног уговора о испорукама гаса из Русије, остаје да се види да ли ће до тога заиста и доћи. Неколико ствари оптерећује односе између две државе. Најпре, политички односи нису дилинични у контексту глобалне геополитичке нестабилности, који се рефлектују и на досадашњу политику балансирања Србије. Европска унија и даље остаје најважнији спољнотрговински партнер Србије, а позиција актуелног руководиоства у Београду јесте да чланство у Унији представља и даље спољнотрговински приоритет. То подразумева и усклађивање са спољном и безбедносном политиком ЕУ. Са друге

прописима Уније, укључујући и поштовање одредаба Уредбе о забрани увоза руског гаса. Једино што је у овом тренутку могла, то је и учинила, па Мађарска није чинила да поднесе тужбу за поништај Уредбе пред правосудним органима Уније. Овај поступак, узимајући у обзир досадашњу статистику, могао би да потраје. У том светлу треба посматрати и заинтересованост Мађарске да тражи додатне количине природног гаса од других добављача, попут евентуалног повећавања са изворима гаса у Румунији и куповином америчког течног природног гаса.

Напоследку, поставља се питање где је у целој овој ситуацији Србија. На први поглед, промене се уочавају и када је реч о традиционалном моделу увоза природног гаса из Русије у Србију. Наиме, иако се сарадња у овом пољу наставила, видљиво је одсуство дугорочнијег везивања за гас из Русије. Треба споменути и успешну реализацију пројекта Турски ток, који је омогућио додатну руту за снабдевање природним гас из Русије. Србија је паралелно градила и интерконектор са Бугарском, који јој је у принципу омогућио да набавља одређене количине гаса и из других извора. Најављене су нове интерконекције са земљама у комшилуку, укључујући Румунију и Северну Македонију. Такође, посредством ових пројеката се разматра повећавање са другим снабдевачима гаса. Иако је у домаћој јавности била најављена да би могло да дође до

колор Тејн Густафсон, алудирајући на успостављање и развој сарадње у гасном сектору између две стране, полако се урушава. Од некадашњег домнантног снабдевања природним гасом, удео руског природног гаса у укупној структури увоза Европске уније је значајно опао. Извесна „аномалија“, бавем ако се у обзир узме прокламова-на политика Уније, била је присутна у сектору извоза течног природног гаса из Русије, где је чак дошло до повећања количина гаса које су увозиле поједине европске државе, попут Белгије, Француске и Шпаније. Највећи противници увожача збрале на увоз руског гаса су Мађарска и Словачка, што се огледало и кроз њихов став и начин гласања у Савету ЕУ. У међувремену су вођени или се и даље воде судски и арбитражни поступци између европских компанија и гасних компанија из земљама изворима гаса. Од неколико матистралних гасовода који су служили за допремање руског гаса у Европу, сада је у функцији само Турски ток. Акт саботаже је узроковао оштећење на три од укупно четири цевни гасовода Северни ток 1 и 2. Природни гас се више не транспортује из правца Русије гасоводима Јапан Европа и гасоводима на територији Украјине.

Велика неизвесност је присутна у погледу преосталих испорука природног гаса из Русије ка „последњим“ купцима у Европи. Иако актуелна администрација у Будимпешти заговара наставак енергетске сарадње са Русијом, као држава чланица Уније у обавези је да поступа у складу са

се транспортвале кроз украјинску територију смањене у односу на период када је ова рута била готово једини правац за снабдевање гасом из Русије ка Европи, украјинска транзитна рута је имала важну улогу у транспорту гаса из Русије, упркос интензивним субкобима од 2022. до краја 2024. године, када престаје даљи транзит руског гаса кроз Украјину.

Међу последњим (не)успешним капиталним пројектима је и завршен так изградње гасовода Северни ток 2, који никада није пуштен у погон. Став немачких званичника у погледу пуштања поменутог гасовода у рад се радикално променио са нападам Русије на Украјину у фебруару 2022. године. Тај датум се узима и као прекретница у целокупним односима Западна и Русије, који је праћен серијом санкција и контрасанкција, укључујући и енергетски сектор који је у великој мери пре тога био поштеђен до 2022. године. Декларацијом из Берсаја и платформом *RePowerEU*, Европска унија је одлучила да престане са увозом енергената из Русије до 2027. године. Прво се то читавало кроз напуштање увоза угља из Русије, убрзо и допремања сирове нафте из ове земље поморским путем, све до усвајања Уредбе о забрани увоза природног гаса из Русије, која је усвојена почетком 2026. године.

Енергетски односи који су успостављани деценијама уназад између Западна и Истока дотакли су најнижу тачку у скорој историји. „Гасни мост“ о којем је писао амерички политиколог

Нако се очекивало да би уследила сукоба у источној Украјини могло доћи до престанка транзита руског гаса кроз украјинску територију, то се није десило све до истека уговора крајем 2024. године, услед истека важне уговора о транзиту који је закључен 2019. на пет година. Украјина је у међувремену престала да директно увози гас из Русије, и ослонила се на увоз гаса посредством интерконектора који су изграђени са комшијама на западу, који су омогућили проток гаса и у повратном смеру — од запада ка истоку, а не само више из традиционалног смера од истока ка западу. Иако су количине гаса које су

могуће ризике у вези са снабдевањем природним гасом који је долазио из Русије састојао се у изградњи интерконектора у чланицама централне и источне Европе, како би се ова тржишта боље повезала са остатком Уније. Уследила је и серија арбитражних спорова између европских компанија, укључујући и компаније из Украјине, и руског Гаспрома. Традиционални модел сарадње који се заснивао на дугорочним уговорима о испоруци природног гаса и ценама које су се заснивали на тзв. нафтној форми се све више преиспитивао у Европској унији. Унутрашња динамика и развој тржишта природног гаса у Унији је све више обликована идејама либерализације и одређивањем цена на референтним берзама. Такође, дугорочни уговори о испоруци гаса су уступили место краткорочнијим и флексибилнијим уговорима.

пу треће стране, јер је сматрала да би прихватање таквих решења утицало на пословање њеног енергетског гиганта Гаспрома. Период од 2009. до 2022. године био је обележен паралелним процесима — најпре, нарушавањем политичких и комерцијалних односа између земља Запада и Русије, и реализацијом заједничких пројеката у сектору гаса. Успешна реализација пројекта Северни ток озванчила је еру у којој ће извоз гаса из Русије ка европским купцима све мање зависити од транзита кроз украјинску територију. Међутим, транспорт гаса кроз Украјину је и даље представљао важну руту за снабдевање многих европских земаља, нарочито у централној и јужној Европи. Најављивани пројекат гасовода јужни ток никада није заживео, а један од разлога било је одустајање Бугарске услед поруке из Брисела да сви пројекти и функционисање гасовода на тржишту Уније морају бити у складу са одредбама Трети енергетског пакета. Недалго после тога, и руска страна је најавила да се повлачи из пројекта. Недалго после тога, и руска страна је најавила да се повлачи из пројекта. Алтернатива гасоводу јужни ток је појавила неколико година касније у виду гасовода Турски ток, са измењеном рутом кроз коју пролази гасовод и са значајно мањим капиталним трошковима у односу на првобитно планирани јужни ток.

Погоршање односа између руско-украјинских држава утицало је на сарадњу између ЕУ и Русије. Одговор из Брисела на

гледу снабдевања природним гасом. За разлику од ситуације из 2006. године, када су забележене смањене испоруке природног гаса из Русије, услед сличног спора који је постојао са украјинском страном, ситуација из 2009. године је била гора услед чињенице да је дошло до потпуне обуставе испоруке природног гаса из Русије на неколико дана. Главни камен спотицања који је доводио до различитих ставова Русије и Украјине јесте питање цене природног гаса, као и друга питања о развоју тржишта по модели који је представљао Брисел. Русија се изразила противила основним решењима из Трети енергетског пакета, укључујући одређење о раздвајању код вертикално интегрисаних предузећа и приступу

гледу снабдевања природним гасом. За разлику од ситуације из 2006. године, када су забележене смањене испоруке природног гаса из Русије, услед сличног спора који је постојао са украјинском страном, ситуација из 2009. године је била гора услед чињенице да је дошло до потпуне обуставе испоруке природног гаса из Русије на неколико дана. Главни камен спотицања који је доводио до различитих ставова Русије и Украјине јесте питање цене природног гаса, као и друга питања о развоју тржишта по модели који је представљао Брисел. Русија се изразила противила основним решењима из Трети енергетског пакета, укључујући одређење о раздвајању код вертикално интегрисаних предузећа и приступу

Турбулентна сарадња Европе и Русије у сектору гаса — од успеха до суноврата

Обреновић Страхиња

ванредни професор на Факултету политичких наука Универзитета у Београду

доктор политичких наука

obrenovic.strahinja@gmail.com

Дугогодишња сарадња између Европе и Русије, посебно у области енергетике, доживела је колапс почетком сукоба у Украјини 2022. године. Русију, која је била главни снабдеваач природним гасом, као важан партнер у другим енергетским сегментима, администрација у Бриселу више не доживљава као пожељног партнера. Чини се да ову одлуку, свесно или несвесно, тренутно подржава већина држава чланица Европске уније. Остаје да се види да ли ће бити могуће обновити економске и трговинске односе након завршетка сукоба у Украјини, као и у контексту све сложеније геополитичке ситуације и нових „жаришта“ у свету. Поред политичке одлуке Европске уније да одустане од кооперације са Русијом, може се применити и померање слободне политике Москве ка Истоку, што је све очигледније у њеној оријентацији ка новим тржиштима и трговинским партнерима у овом региону света. Кроз ову призму односа између Брисела и Москве треба анализирати и став Србије у погледу наставака сарадње са Русијом.

Кључне речи: Русија, Европа, Европска унија, Србија, природни гас, енергетска сарадња.

Unstable Cooperation between Europe and Russia in the Gas Sector — From Rise to Fall

Strahinja Obrenovic

Associate Professor of the Faculty of Political Science of the University of Belgrade

Doctor of Political Sciences

The long-standing cooperation between Europe and Russia, particularly in the field of energy, collapsed with the outbreak of the conflict in Ukraine in 2022. Russia, once the main supplier of natural gas as well as an important partner in other energy segments, is no longer perceived by the administrator in Brussels as a desirable partner. It seems that this decision, whether intentionally or not, is currently supported by the majority of the member states of the European Union. It remains to be seen whether economic and trade relations can be restored after the end of the conflict in Ukraine, as well as in the context of an increasingly complex geopolitical situation and new «hot spots» in the world. Beyond the political decision of the European Union to abandon the use of Russian energy resources, one can also notice a shift in Moscow's foreign policy towards the East, which is becoming increasingly evident in its orientation toward new markets and trading partners in that region of the world. Through this prism of relations between Brussels and Moscow, Serbia's position regarding the continuation of energy cooperation with Russia should also be analyzed.

Keywords: Russia, Europe, European Union, Serbia, natural gas, energy cooperation.

Нако не постоји сагласност око тога који би појединачни држај био одређујући у погледу трансформације геополитичког окружења, нема сумње да се све чешће на континенту може да се све чешће налази да је Русија узела активно учешће у сукобу на територији Украјине. Заправо, и пре ове „судбоносне“ године односи највећер дела земаља Запада и Русије

1. Артизов А. Корени и порекло у архивској димензији / А. Артизов // Родина. 2014. Број 10. С. 93–95.
2. Галкина О.И. Москва–Србија, Београд–Русија. Друштвено-политичке и културне везе. 1878–1917. г. / О.И. Галкина // Историјски архив. 2013. Број 6. С. 183–190.
3. Герасимова В.А. Алати и ресурси „меке моћи“ Русије на простору Заједнице независних држава (ЗНД) / В.А. Герасимова // Постсовјетска истраживања. 2018. Т. 1. Број 6. С. 578–580.
4. Журавлева Е.В. Стратегама лепотице: теорије „меке моћи“ са кинеском специфичношћу / Е.В. Журавлева // Гласник Руског унверзитета дружбе народа. Србија: Међународни односи. 2016. Т. 16. Број 1. С. 18–23.
5. Казаков О.И. О неким аспектима хуманитарне сарадње Јапана са земљама Источне Азије / О.И. Казаков // Годишњак Јапан. 2018. Број 47. С. 78–81.
6. Керимов А.А., Алешћенко П.С. Карактеристике руске „меке моћи“ у савременој фази развоја / А.А. Керимов, П.С. Алешћенко // Друштвено-политичке науке. 2024. Т. 14. Број 1. С. 19–23.
7. Кошњев А.С. Политичке одређенице евроазијске интеграције / А.С. Кошњев // Међународни живот. 2014. Број 11. С. 40–44.
8. Петровски В.Е. „Мека моћ“ на руски начин у потрази за упориштем / В.Е. Петровски // Међународни живот. 2013. Број 7. С. 75–79.
9. Печиншјева Л.А. Сарадња у области културе и образовања између Немачке и земаља Јужноазијског удружења за регионалну сарадњу (СААРК) (на прилику Бангладеша и Пакистана) као саставни део хуманитарног партнерства у XXI веку. / Л.А. Печиншјева // Билтен Московског државног регионалног унверзитета. 2013. Број 4. С. 9–11.
10. Попов А.В. Руси у иностранству и архиви: историја руске емиграције у домаћим и страним архивама / А.В. Попов // Билтен Руског државног хуманитарног унверзитета (РГГУ). Србија: Документологија и архивистика. Информатика. Заштита информација и информационо безбедност. 2008. Број 8. С. 151–183.

Литература

чиненица. Откривене чињенице омогућиће идентификацију нових поддржих тачака наших култура, заједничких ствари које постоје у односима Русије и Србије, а таково зближавање послужитиће као увод у закључивање споразума о хуманитарној сарадњи страна.

се и да их бране на светској сцени, већ омогућава и систематски развој оних друштвених и политичких стратегија које доприносе обнови националног достојанства и ауторитета“.

За потребе ове студије, сарадњу Русије и Србије у хуманитарној сфери тумачићемо као скуп веза страна у области образовања, науке и културе, заснованих на међусобном поштовању историјске прошлости и наслеђа обе стране.

Дакле, сарадња страна у области архивске делатности, укључујући размену електронских копија архивске грађе, представља основу за развој дијалога између Русије и Србије у хуманитарној сфери. Исто-рија односа Русије и Србије има дубоке корене, а од XIX века судбине наших народа су блиско испреплетене, а хришћанска Србија је увек била ослонац Русије на Балкану, управо зато ће развој односа страна у области архивске делатности створити те-мељ за успостављање веза и у другим областима. Бота историјска прош-лост, укључујући руско-турске ратове и светске ратове, одређује значај за-једничког проучавања архивских до-кумената и материјала путем разме-не њихових електронских копија и напредне анализе од стране истра-живача, што такође може послужити као основа за стварање руско-ср-пских група научника који се баве упоређивањем доступних материја-ла ради разјашњавања историјских

уметности и туризма, како на међудр-жавном нивоу, тако и у оквиру поједи-начних научних, образовних органи-зација и установа културе.

Тако, В.А. Герасимова, О.И. Казаков, Л.А. Печихјева, Е.В. Журавлева сла-жу се у мишљењу да хуманитарна са-радња представља сполитички ки ресурс “меке моћи”, који се спро-води путем инструментације као што су пружање подршке изучавању језика у иностранству, промовисање обра-зовних услуга и проширење сарадње између школа, универзитета и инсти-тута партнерских земаља⁷. Како при-мећује В. Е. Петровски, “културно-ху-манитарна сарадња као инструмент “меке моћи” важна је за јачање ути-цаја Русије у земаљама бившег СССР-а: нова генерација постсовјетских елита може отићи “под кишобран” западног утицаја у области образовања и кул-туре ако не осети привлачност руске алтернативе“⁸. А.С. Кошель дели наве-дено становиште и наглашава да “по-литика хуманитарне сарадње омо-гућава различитим земаљама не само да остваре своје националне интере-

⁷ Герасимова В.А. Алати и ресурси “меке моћи” Русије на простору Заједнице независних држава (ЗНД) // Постсовјетска историја. 2018. Т. 1. број 6. С. 578; Казаков О.И. О неким аспектима хуманитарне сарадње Јапана са земаљама Источне Азије // Годинак Јапан. 2018. Број 47. С. 78; Печихјева Л.А. Сарадња у области кул-туре и образовања између Немачке и земаља Јужноазијског удружења за регионалну сарадњу (СААРК) (на примеру Бангладеша и Пакистана) као саставни део хуманитарног партнерства у XXI веку. Билтен Московског државног регио-налног универзитета. 2013. Број 4. С. 9; Журавле-ва Е.В. Стратејма лепотице: теорије “меке моћи” са кинеском спецификом // Историјски гласник универзитета Дружбе народа. Србија: Међународни односи. 2016. Т. 16. Број 1. С. 18.

⁸ Петровски В.Е. “Мека моћ” на руски начин у по-гледу за улоштем // Међународни живот. 2013. број 7. С. 75.

⁹ Кошель А.С. Политичке одређенице евроазијске интеграције // Међународни живот. 2014. број 11. С. 40.

Историја развоја дијалога између Русије и Србије траје више од једног века, и не може се рећи да су перипетички догађаји довели до било каквог значајног погоршања или пада динамике односа између страна. Судбине

Studying the historical past of Russia and Serbia through the exchange of electronic copies of archival documents and materials is a relevant issue, as it can lay the foundation for strengthening bilateral relations in the humanitarian sphere—encompassing education, science, and culture. It has been determined that exchanging electronic documents will help identify and examine historical facts requiring clarification or supplementation, particularly regarding wars and events that involved Russia, Serbia, and the Balkans as a whole. The study establishes that such cooperation can facilitate the creation of Russian-Serbian research groups dedicated to comparing existing data on historical events. This scholarly exchange will serve as a basis for enhancing cultural ties between Russia and Serbia. Based on the research, the author concludes that the current state and trajectory of Russian-Serbian relations make it feasible to sign an agreement on inter-archival cooperation as a first step toward a broader agreement on humanitarian collaboration.

Keywords: humanitarian cooperation, research group, historical events, archival materials, dialogue between parties, exchange of document copies.

Tatiana V. Verbitskaya
Lecturer, Department of Political Sciences, Ural Federal University

Cooperation between Russia and Serbia in the field of archival studies as a basis for developing dialogue in the humanitarian sphere

Проучавање историјске прошлости Русије и Србије на основу размене електронских копија архивских докумената и материјала је актуелно јер ће поставити темеље за јачање односа страна у хуманитарној сфери (укључујући области као што су образовање, наука, култура). Утврђено је да ће размена електронских докумената омогућити идентификацију и проучавање чињеница, које треба појаснити и допуњити, о историјским догађајима и ратовима који су погодили Русију, Србију и Балкан у целини. Утврђено је да ће таква сарадња страна омогућити формирање руско-српских истраживачких група које ће се бавити упоређивањем postojećih података о историјским догађајима, а такође и истраживања последице као основа за развој културних веза између Русије и Србије. Као резултат спровођења истраживања, аутор долази до закључка да ће тренутно стање и темпо развоја односа Русије и Србије омогућити закључивање споразума о међуархивској сарадњи као првог корака ка закључивању споразума о хуманитарној сарадњи страна.

Кључне речи: хуманитарна сарадња, истраживачка група, историјски догађаји, архивска грађа, дијалог страна, размена примерака докумената

Бербицаја Татјана Владимировна,
предавач на Катедри за политичке науке Уралског федералног универзитета
aquiltania-17@yandex.com

Сарадња Русије и Србије у области архивске делатности као основа за развој дијалога страна у хуманитарној сфери

DOI: 10.18572/3034-3798-2026-1-2-10-14
Дата подска у редакцију: 04.02.2026. Дата прихватања за објављивање: 15.04.2026.

3. Демидов Н.В. Покови застаревања у споровима о утврђивању стварних радних односа: неопходна је радикална реформа // За права радника! Грађанин као субјект радног права: остваривање и заштита права и легитимних интереса у условима савремених изазова: Зборник радова са Десе Метународне научно-практичне конференције, Екатеринбург, 19. децембра 2024. године. Екатеринбург: Уралски државни правни универзитет «В.Яковлев», 2024. С. 40–45.
4. Зайцева, Л. В. Организационе и финансијске последице стварног пријема у радни однос од стране неовлашћеног представника послодавца / Л.В. Зайцева // Порези и финансијско право. 2014. број 1. С. 72–75.
5. Исаенкова О.В. О савременим трендовима заштите радних права / О.В. Исаенкова // Школа права: збирка научних чланака. Издање 2 / чланови редакције: Н.А. Синькевич, М.С. Трофимова; одговорни уредник С.И. Митина. Велики Новгород : Новгородски државни универзитет „Ярослав Мудри“, 2025. С. 52–58.
6. Новикова, Ју.А. Уговор о раду у законодавству Русије и Србије / Ју.А. Новикова // Радно право у Русији и у иностранству. 2025. број 3. С. 49–51. DOI 10.18572/2221-3295-2025-3-49-51
7. Прасолова, И.А. Покови за подношење тужбеног захтева за признавање односа, као радног односа, насталог на основу грађанскоправног уговора / И.А. Прасолова // Привреда и право. 2025. број 10(585). С. 61–70. — DOI 10.18572/0134-2398-2025-10-61-70
8. Рехтина, И.В. Безготовинска исплата платне раднику као важан елемент доказа о постојању радног односа / И.В. Рехтина, Ју.Е. Василенко // Банкарско право. 2025. број 3. С. 66-71. — DOI 10.18572/1812-3945-2025-3-66-71
9. Романовскаја, Н.А. Терет доказивања у споровима о признавању радних односа / Н.А. Романовскаја // Радно право у Русији и у иностранству. 2024. број 3. С. 16–18. DOI 10.18572/2221-3295-2024-3-16-18

1. Брилиантова, Н.А. О неким аспектима поступка закључивања уговора о раду са дрвосечама / Н.А. Брилиантова, Л.В. Алексеева // Рад и друштво-ни односи. 2015. Т. 26, бр. 1. С. 142–152.
2. Бронникова, М. Н. Правни проблеми услова уговора о раду који погоршавају положај радника према законодавству Русије и Србије / М.Н. Бронникова // Српско-руски научни часопис. 2025. број 3–4. С. 15–20. DOI 10.18572/3034-3798-2025-3-4-15-20

Литература

¹⁵ Република Србија Урловни суд // sudskapraaksa.rs. URL: <https://clk.rn/3kctlg> (datum приступа: 04.02.2026. г.).

¹⁶ Демидов Н.В. Рокови застарелања у споровима о утврђивању стариних радних односа: неопход-на је радикална реформа // За права радника! грађанин као субјект радног права: остваривање и заштита права и легитимних интереса у ус-ловима савремених изазова: Зборник радова са Десете Међународне научно-практичне конференције, Екатеринбург, 19. децембра 2024. године. Екатеринбург: Уралски државни правни универзитет "В.Ф. Яковлев", 2024. С. 43.

ва у овој категорији предмета ствара живљања која произилазе из радног од-носа утврђен је дужи рок — три го-дине од дана настанка права на по-траживање (члан 196. Закона о раду Србије). Треба напоменути да се за спорове о признавању радних одно-са на неодређено време примењује члан 195. Закона о раду Србије¹⁵.

Стога се може закључити да су ро-кови утврђени Законом о раду Руске Федерације поволжнији у поређењу са српским законодавством, јер је тро-месечни рок за подношење тужбе (чл. 392. део 1. Закона о раду Руске Федерације) знатно дужи и омогућа-ва запосленом да у потпуности оста-ри своје право на заштиту, док се рок од 60 дана, утврђен у Србији, сматра прекратким.

Међутим, чини се да и тромесечни рок у Русији и 60-дневни рок у Србији треба продужити. Најубедљивијим се чини став Н. В. Демидова, који напо-миње да рокови утврђени чланом 392. Закона о раду Руске Федерације не би требало да се проширују на спо-рове око признавања радних односа. Према његовом мишљењу, тромесеч-ни рок за подношење тужбеног захте-

Спроведена уредна анализа за-конске регулативе о стварном пријему на рад у Руској Федерацији и Републи-ци Србији омогућава доношење ни-за општих закључака. Упркос општем заокрусу норми оба правна система на заштиту радника, приступи законо-даваца условима настанка радних од-носа и процесним механизмима њи-ховог признавања значајно се разли-кују. Генерално, може се констатовати да даље усавршавање законодавства обе земље треба да буде усмерено на проналажење равнотеже између ефи-касне заштите права радника и спре-мавања злоупотреба, укључујући и по-јашњење услова за стварни пријем у радни однос и ревидију процесних ро-кова за спорове о признавању односа као радних односа.

Демидов Н.В. Рокови застарелања у споровима о утврђивању стариних радних односа: неопход-на је радикална реформа // За права радника! грађанин као субјект радног права: остваривање и заштита права и легитимних интереса у ус-ловима савремених изазова: Зборник радова са Десете Међународне научно-практичне конференције, Екатеринбург, 19. децембра 2024. године. Екатеринбург: Уралски државни правни универзитет "В.Ф. Яковлев", 2024. С. 43.

време, у одређеним случајевима судови терет доказивања постављају на начин: „У недостатку прописно закљученог уговора о раду, терет доказивања стварног постојања односа, насталог као резултат пријема радника на рад, сноси сам радник“¹¹. Истовремено, као што је већ горе напоменуто, у руској судској пракси предмет доказивања у споровима о признавању односа као радних односа истовремено обухвата не само стварни пријем на рад и карактеристике радног односа, већ и обавештеност послодавца. У домаћој литератури наглашено је да се у чл. 67. делу 2. Законика о раду Руске Федерације, који регулише правне последице стварног пријема на рад, истичу два спорна става. Први се односи на формулацију „са знањем или по налогу“, а друга на навођење „послодавца или његовог овлашћеног представника“¹². Анализа норми руског и српског радног законодавства омогућава да се уочавају сличности између ових два става. Према мишљењу неких правника, ово може бити недовољно да се у потпуности оствари право радника на заштиту¹⁴. С тим у вези, чини се важним обрадити пажњу на норме српског законодавства које регулишу рокове за подношење тужбе суду. Према општем правилу, рок за подношење тужбе за индивидуалне радне спорове износи 60 дана од тренутка када радник сазна за повреду својих права (члан 195.

¹³ Види: Прасолова И.А. Рокови за подношење тужбе за захтева за признавање односа, као радних односа, насталог на основу грађанскоправног уговора // Привреда и право. 2025. Број 10 (585). С. 61-70.

¹⁴ Исаенкова О.В. О савременим трендовима заштите радних права // Школа права: збирка научних чланака. Издање 2 / чланови редакције: Н.А. Синкевич, М.С. Трофимова; одговорни уредник С.И. Митина. Велики Новгород: Новгородски државни универзитет „Јарослав Мудри“, 2025. С. 52-58.

време, у одређеним случајевима судови терет доказивања постављају на начин: „У недостатку прописно закљученог уговора о раду, терет доказивања стварног постојања односа, насталог као резултат пријема радника на рад, сноси сам радник“¹¹. Истовремено, као што је већ горе напоменуто, у руској судској пракси предмет доказивања у споровима о признавању односа као радних односа истовремено обухвата не само стварни пријем на рад и карактеристике радног односа, већ и обавештеност послодавца. У домаћој литератури наглашено је да се у чл. 67. делу 2. Законика о раду Руске Федерације, који регулише правне последице стварног пријема на рад, истичу два спорна става. Први се односи на формулацију „са знањем или по налогу“, а друга на навођење „послодавца или његовог овлашћеног представника“¹². Анализа норми руског и српског радног законодавства омогућава да се уочавају сличности између ових два става. Према мишљењу неких правника, ово може бити недовољно да се у потпуности оствари право радника на заштиту¹⁴. С тим у вези, чини се важним обрадити пажњу на норме српског законодавства које регулишу рокове за подношење тужбе суду. Према општем правилу, рок за подношење тужбе за индивидуалне радне спорове износи 60 дана од тренутка када радник сазна за повреду својих права (члан 195.

¹¹ Решење Комитетног окружног суда у граду Воронежју (Воронежска област) бр. 2-547/2024 од 28. фебруара 2024. године у предмету бр. 2-547/2024 // sudact.ru. URL: <https://clck.ru/3Lz8kf>

¹² Брилантова Н.А., Алексеева Л.В. О неким аспектима поступка закључивања уговора о раду са дрвосецама // Рад и социјални односи. 2015. т. 26, бр. 1. С. 145.

Постојање наведених правних чињеница у целини омогућава да се призна настањак радног односа чак и у одсуству писаног уговора о раду.

Поред тога, Законик о раду Рурске Федерације садржи посебну одредбу у члану 67.1, којом се утврђују прав- не последице пријема на рад од стра- не лица које није овлашћено од стра- не послодавца. У таквим случајевима, послодавац и његов овлашћени пред- ставник имају право да одбију да при- ставнају настањак радног односа са ли- цем које је стварно примљено на рад од стране лица које није овлашће- но од стране послодавца. Истовре- мено, послодавац у чијем интересу је обављен посао дужан је да плати стварно одрађено радно време или обављени посао. Радник који је ства- рно примљен на рад без одговарајућег овлашћења може бити позван на од- говорност, укључујући и материјалну одговорност, на начин прописан Зако- ном о раду Рурске Федерације и дру-

гим федералним законима⁶. Истовремено, да би се идентифико- вале специфичности стварног прије- ма на рад према радном законодав- ству Рурске и Србије, чини се неопход- ним позвати се на судску праксу обе земље. Анализа судске праксе у рад- ним споровима у Србији омогућава да закључимо да се односи могу при- знати као радни односи на основу чл. 32. тачка 2. Закона о раду Србије. Те- ред доказивања чињенице постојања радног односа сноси радник. Предмет

Индивидуалног радног односа¹⁰. Исто- стављена је презумпција постојања луке пленума Врховног суда, успо- стављена је презумпција постојања

⁷ Република Србија Врховни Касациони Суд // <https://vrh.sud.rs/URL:https://clk.rg/3RcmT> (датум приступа: 04.02.2026. г.).

⁸ Закон о основима система обрзovanja // <https://clk.rg/3RcmT> (датум приступа: 04.02.2026. г.).

⁹ Република Србија Врховни Касациони Суд // <https://vrh.sud.rs/URL:https://clk.rg/3RcmT> (датум приступа: 04.02.2026. г.).

¹⁰ Види: тачка 21. Резолуције Пленума Врховног суда Рурске Федерације од 29.05.2018. године бр. 15 // Консултант Плус. URL: <https://clk.rg/3RcmT> (датум приступа: 04.02.2026. г.); Романовс- каја Н.А. Терет доказивања у споровима о при- знавању радних односа // Радно право у Русији и иностранству 2024. број 3. С. 16–18.

Постојање наведених правних

чињеница у целини омогућава да се призна настањак радног односа чак и у одсуству писаног уговора о раду.

Поред тога, Законик о раду Рурске Федерације садржи посебну одредбу у члану 67.1, којом се утврђују прав- не последице пријема на рад од стра- не лица које није овлашћено од стра- не послодавца. У таквим случајевима, послодавац и његов овлашћени пред- ставник имају право да одбију да при- ставнају настањак радног односа са ли- цем које је стварно примљено на рад од стране лица које није овлашће- но од стране послодавца. Истовре- мено, послодавац у чијем интересу је обављен посао дужан је да плати стварно одрађено радно време или обављени посао. Радник који је ства- рно примљен на рад без одговарајућег овлашћења може бити позван на од- говорност, укључујући и материјалну одговорност, на начин прописан Зако- ном о раду Рурске Федерације и дру-

гим федералним законима⁶. Истовремено, да би се идентифико- вале специфичности стварног прије- ма на рад према радном законодав- ству Рурске и Србије, чини се неопход- ним позвати се на судску праксу обе земље. Анализа судске праксе у рад- ним споровима у Србији омогућава да закључимо да се односи могу при- знати као радни односи на основу чл. 32. тачка 2. Закона о раду Србије. Те- ред доказивања чињенице постојања радног односа сноси радник. Предмет

Индивидуалног радног односа¹⁰. Исто- стављена је презумпција постојања

⁷ Република Србија Врховни Касациони Суд // <https://vrh.sud.rs/URL:https://clk.rg/3RcmT> (датум приступа: 04.02.2026. г.).

⁸ Закон о основима система обрзovanja // <https://clk.rg/3RcmT> (датум приступа: 04.02.2026. г.).

⁹ Република Србија Врховни Касациони Суд // <https://vrh.sud.rs/URL:https://clk.rg/3RcmT> (датум приступа: 04.02.2026. г.).

¹⁰ Види: тачка 21. Резолуције Пленума Врховног суда Рурске Федерације од 29.05.2018. године бр. 15 // Консултант Плус. URL: <https://clk.rg/3RcmT> (датум приступа: 04.02.2026. г.); Романовс- каја Н.А. Терет доказивања у споровима о при- знавању радних односа // Радно право у Русији и иностранству 2024. број 3. С. 16–18.

⁶ Види: Запцева Л. В. Организационе и финансијске последице стварног пријема на рад од стране лица које није овлашћено од стране послодав- ца // Порези и финансијско право. 2014. број 1. С. 72–75.

Раније је у научној литератури већ скренута пажња на постојање сличних правних норми у Законику о раду Руске Федерације и Закону о раду Републике Србије.⁴ Са друге стране, из горе наведених норми јасно је да у обе земље законодавство признаје стварни почетак рада као основ за настанак радног односа, међу тим, приступи се разликују. У Русији законодавство комбинира признавање стварног почетка рада са обавезом послодавца да закључи уговор у об-прописаном року, а такође узима у об-ника на рад, послодавац је дужан да са њим закључи уговор о раду у писаној форми. У Русији су прописи строжи у погледу тренутка закључења уговора — уговор о раду у писаној форми је потребан пре почетка рада, а у случају његовог непостојања, уговор се аутоматски признаје као закључен на неодређено време.

За разлику од српског законодавства, у руској правној норми о стварној пријему на рад формирана је сло-женија правна структура. За наста-нак радног односа потребан је скуп више правних чињеница, и то: стварно обављање радне функције од стране радника; пријем радника на рад; послодавац је обавештен о пријему радника или је радник примљен на рад по његовом налогу, или је радник примљен на рад од стране овлашћеног представника.⁵

⁴ Види: Бронникова М. Н. Правни проблеми услова уговора о раду који порошавају положај радника према законодавству Русије и Србије // Српско-руски научни часопис. 2025. брпј 3–4. С. 15–20.
⁵ Рехтина И.В., Василенко Ю.Е. Безготовинска исплата плате раднику као важан елемент доказа о постојању радног односа // Банкарско право. 2025. брпј 3. С. 66–71.

ко семантичких значења. Уговор о раду се сматра правном чињеницом на основу које настаје радни однос, као и споразумом страна и институтом радног права у целини¹.

Према чл. 67. део 2. Законика о раду Руске Федерације² (у даљем тексту: Законик о раду Руске Федерације) уговор о раду који није сачињен у писаној форми сматра се закљученим ако је радник ступио на рад са знањем или по налогу послодавца или његовог овлашћеног представника. Међу тим, приликом стварног пријема радника на рад, послодавац је дужан да са њим закључи уговор о раду у писаној форми најкасније у року од три дана дана од дана стварног пријема на рад, а у случају да су односи у вези са којима ишћенем личност рада настали на основу грађанскоправног уговора, али су након тог признати као радни односи, — најкасније у року од три дана дана од дана признавања таквих односа као радних, осим ако суд не одре-ди друга чије.

Према члану 32 став 1 и 2 Закона о раду Републике Србије: “Уговор о раду мора бити закључен у писаној форми пре него што радник почне да обавља радне дужности. У случају да послодавац не сачини уговор о раду у писаној форми пре почетка рада, сма-тра се да је између страна закључен уговор о раду на неодређено време од дана стварног почетка рада.”³

¹ Новикова Ј. А. Уговор о раду у законодавству Русије и Србије // Радно право у Русији и иностранству. 2025. брпј 3. С. 49.
² Законик о раду Руске Федерације од 30.12.2001. г. брпј 197-ФЗ (редакција 26.12.2024.) // Рускајскаја газета. 2001. брпј 256. Чл. 1752.
³ Labor, Labour Law Serbia // paraграфs [Електронски ресурс]. Режим приступа: <https://clck.ru/3RcdEV> (датум приступа: 04.02.2026. г.).

Правна регулатива стварног пријема на рад према радном законодавству Русије и Србије: упоредна анализа

Василенко Јулиа Евгеньевна,

докторант Катедре за радно, еколошко право и парнични поступак

Алтајског државног универзитета

vasilenkojulia77@mail.ru

У чланку је дата упоредна анализа правне регулативе стварног пријема на рад у радном законодавству Руске Федерације и Републике Србије. Разматрају се услови за настаanak радних односа у одсуству писаног уговора о раду, посебноности предмета и терета доказивања у овој категорији спорова. Посебна пажња се посвећује процесним роковима за подношење тужбе у споровима о признавању радних односа и њиховој процени у судској пракси. Формулишу се закључци о предностима и недостацима разматраних модела правне регулативе и правцима њиховог побољшања.

Кључне речи: стварни приступ раду, радни односи, признавање радних односа, терет доказивања, рокови за подношење тужбе, радно законодавство Русије, радно законодавство Србије.

Legal Regulation of Actual Admission to Work under the Labor Legislation of Russia and Serbia: A Comparative Analysis

Yulia E. Vasilenko

Postgraduate Student at the Department of Labor and Environmental Law
and Civil Procedure of the Altai State University

This article presents a comparative analysis of the legal regulation of actual admission to work under the labor legislation of the Russian Federation and the Republic of Serbia. It examines the conditions for the emergence of labor relations in the absence of a written employment contract, as well as the specific features of the subject and burden of proof in this category of disputes. Particular attention is paid to procedural time limits for bringing claims in disputes regarding the recognition of labor relations and their examined regulatory models and possible directions for their improvement.

Keywords: actual admission to work, labor relations, recognition of labor relations, burden of proof, time limits for bringing claims, labor legislation of Russia, labor legislation of Serbia.

Стварни пријем на рад је важан ин-
ститут радног права који обезбеђује
заштиту права запослених у случаје-
вима када радни односи настају и
функционишу без одговарајућег по-
писивања уговора о раду. У савреме-
ној пракси и у Русији и у Србији слич-
не ситуације се јављају прилично че-
сто, што је у великој мери последица
привлачности рада „на црно“ за по-
стојање. У литератури се напомиње да кате-
горија „уговор о раду“ у српском зако-
нодавству, као и у руском, има неколи-

Славенко Терзић: «Лавров је прави наследник далековиде „горчаковљеве“ дипломатије»

Руски министар спољних послова Сергеј Лавров је прави наследник Славенко Терзић, амбасадор Србије у Русији од 2013. до 2019. године и директор Руског балканског центра у Београду.

„За мене, лик кнеза [Александра Михајловића, министра спољних послова Руског царства од 1856. до 1882. година] Горчакова заузима посебно место у 19. веку. Сматрам га узором добре, мудре и далековиде дипломатије. Развио сам најбоље односе са руским дипломатима током свог боравка у Москви. Посебно бих желео да истакнем свој однос са министром Сергејем Лавровом, кога сматрам правим наследником „Горчаковљеве“ дипломатије“, рекао је Терзић, који је такође утврд- ни историчар, академик српске академије наука и уметности и страни члан Руске академије наука.

Нагласио је да руска дипломатија има „огромну традицију, са много великих дипломата“. „Лавров је високообразован, смирен, али увек спреман дипломата. Сећам се да је на сваки састанак долазио са списком свих питања која је требало размотрити.“ „Верујем да руска дипломатија има дугу, дубоку и озбиљну традицију и да би требало да игра још већу улогу у данашњим међународним односи- ма“, приметио је бивши амбасадор Србије у Москви.

10. фебруара.
БЕГРАД, 10. фебруар — РИА Новости.

SERBIAN-RUSSIAN SCIENTIFIC JOURNAL

No. 1-2/2026

RESEARCH AND PRACTICE, INFORMATION JOURNAL, REGISTERED IN THE STATE PRESS COMMITTEE, REG. P1 № FC77-88245 of October 7, 2024.

FOUNDER: JURIST PUBLISHING GROUP

CONTENTS

Slavenko Terzić: Lavrov is the True Heir of the Far-sighted "Gorchakovian" Diplomacy.....	3
Yu.E. Vasilenko. Legal Regulation of Actual Admission to Work under the Labor Legislation of Russia and Serbia: A Comparative Analysis	4
T.V. Verbitskaya. Cooperation between Russia and Serbia in the Field of Archival Affairs as a Basis for the Development of Bilateral Dialogue in the Humanitarian Sphere	10
S. Obrenović. Unstable Cooperation between Europe and Russia in the Gas Sector — From Rise to Fall	15
S. Terzić. The Austro-Hungarian Myth of "Greater Serbia" on the Eve of the First World War.....	21
I. Tomak. "Deathly Hollows" of Austerity Policies: Precarity, the Rise of the Far-Right, and the Risk of Social Rupture	27
V.N. Shkunov. Serbia's Domestic and Foreign Trade in the First Half of the 19th Century	44

Complete or partial reproduction of materials without prior written authors' or the editorial board's consent shall be prosecuted in accordance with law.

Published four times a year.

EDITORIAL BOARD:

Slavenko Terzić — Chairman of the Board,

Academician of the Serbian Academy

of Sciences and Arts Doctor of History,

Professor

Vladislav Grib, Academician of the Russian

Academy of Education, LL.D., Professor

Elena Gus'kova, Academician of the Serbian

Academy of Sciences and Arts,

Doctor of History

Miloš Cović, Doctor of History

Miroslav Mladenović, Doctor of Political

Science

Andrey Panarin, Doctor of Economics,

Associate Professor

EDITOR IN CHIEF:

Vladislav Grib, Academician of the Russian

Academy of Education, Honored lawyer

of the Russian Federation, LL.D., Professor

DEPUTY EDITOR IN CHIEF:

Andrey Panarin, Honorary Worker

of Education of the Russian Federation,

Doctor of Economics, Associate Professor

EXECUTIVE EDITOR:

Denis Kruglov

Editorial Staff of Jurist Publishing Group:

Proofreading: Vorobyova N.N.,

Layout: Kurukina E.I.

Circulation Department:

Tel.: (495) 617-18-88.

Editorial Office Address:

Bldg. 7, 26/55, Kosmodamianskaya Emb.,

Moscow, 115035. Tel./fax: (495) 953-91-08.

E-mail: avtor@lawinfo.ru

Published with the support of the Southern European University and the Serbian Scientific and Cultural Center of the A.S. Griboyedov Moscow University.

ISSN 3034-3798. Size 170x252 mm. Offset printing.

Printer's sheet 17,5. Conventional printing sheet 17,5.

Circulation 100 copies.

Printed by National Polygraphic Group.

Bldg. 2, street Svetlaya, Kaluga, 248031.

Tel.: (4842) 70-03-37

Free market price.

Passed for printing: 15.05.2026.

Published: 04.06.2026.

СРПСКО-РУСКИ НАУЧНИ ЧАСОПИС

бр. 1-2/2026

НАУЧНО-ПРАКТИЧНО И ИНФОРМАЦИОНО ИЗДАЊЕ

Уписано је код Федералне службе за надзор у области комуникација, информационалних технологија и масовних комуникација (Роскомнадзор).

Per. ПИ бр. ФС 77-88245 од 07. октобра 2024. год.

ОСНИВАЧ: "ИЗДАВАЧКА ГРУПА "ЈУРИСТ""

САДРЖАЈ

Славенко Терзић:

«Лавров је прави наследник

дипломатије».....3

Василенко Ј.Е. Правна регулатива

стварног пријема на рад према радном

законодавству Русије и Србије:

упоредна анализа.....4

Верицкаја Т.В. Сарадња Русије

и Србије у области архивске делатности као

основа за развој дијалога страна

у хуманитарној сфери.....10

Обреновић С. Турбулентна сарадња

Европе и Русије у сектору гаса —

од успеха до сунуврата.....15

Терзић С. Аустроугарски мит

о "Великој Србији" уочи Првог светског

рата.....21

Томак И. "Дарови смрти" политике

аустеритета: прекарност, успон

ултрадеснице и ризик социјалног

распојавања.....27

Шкунов В.Н. Унутрашња и спољна

трговина Србије у првој половини

19. Века.....44

Издази четири пута годишње.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР:

Славенко Терзић — председник одбора,

академик Српске академије наука

и уметности доктор историјских наука,

професор

Владислав Гриб, академик Руске академије

образовања, доктор правних наука,

професор

Јелена Гускова, академик Српске академије

наука и уметности доктор историјских наука

Мишо Ковић, доктор историјских наука

наука

Андреј Панарин, доктор економских наука,

доцент

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Владислав Гриб

академик Руске академије образовања

заслужни правник Руске Федерације

доктор правних наука, професор

ЗАМЕНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА

Андреј Панарин

Почасни радник у области образовања

Руске Федерације

доктор економских наука, доцент

ОДГОВОРНИ СЕКРЕТАР:

Денис Кривош

Уредништво Издавачке групе "Јурист":

Лантева Ј.А., Платонова О.Ф.

Коректор: Воробјова Н.Н.

Изглед: Куркина Ј.И.

Одеж за дисципину:

Тел.: +7 (495) 617-18-88.

Адреса уредништва / издавача:

15035, г. Москва, Космодамијански кеј,

бр. 26/55, зграда 7.

Тел./факс: +7 (495) 953-91-08.

Email: avtor@lawinfo.ru

Уз подршку Јужно — Европског универзитета,

Српског научно-културног центра Московског

универзитета «А.С. Грибоједев».

ISSN 3034-3798, формат 170x252 мм. Офсетна штампа.

Физички штампаних листова 17,5. Условних

штампаних листова 17,5. Тираж 100 примерака.

Штампа: штампарња "Народна штампарска група"

248031, г. Калуга, ул. Светлаја, бр. 2. Тел.: +7 (4842) 70-03-37.

Цена је слободна.

Број је потписан у штампу: 15.05.2026.

Број је одштаман: 04.06.2026.

Потпуно или делимично прештапавање материјала
без писмене сагласности аутора чланака или уредништва
кажњиво је по закону.